

საზოგადოებრივი გამომცემლობა ს.ა.გ.

**განმანათლებლობის დიალექტიკა
ფილოსოფიური ფრაგმენტები**

**მაქს ჰორკჰაიმერი
თეოდორ ვ. ადორნო**

თარგმანი და ნარკვევი
დევი დუმბაძისა

თბილისი, 2012

Max Horkheimer und Theodor W. Adorno, Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente. S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main 1969.

Originally published as: „Dialektik der Aufklärung“. Copyright by Social Studies Association, Inc., New York 1944.

All rights reserved by © S. Fischer Verlag GmbH, Frankfurt am Main 1969.

Die Übersetzung dieses Werkes wurde vom Goethe-Institut aus Mitteln des Auswärtigen Amtes gefördert.



წიგნის თარგმანი და გამოცემა შესაძლებელი გახდა გოეთეს ინსტიტუტისა და ბოხუმის რურის უნივერსიტეტის საზოგადო სტუდენტური კავშირის მხარდაჭერით.

თარგმანი:	დევი დუმბაძე
გამომცემლები:	დევი დუმბაძე თენგიზ ირემაძე
რედაქტორები:	რუსუდან ასათიანი თენგიზ ირემაძე
ტექნიკური გამომცემელი:	სოსო დუმბაძე

პირველი გამოცემა, 2012

ISBN 978-9941-0-44977

ყველა უფლება დაცულია

© საზოგადოებრივი გამომცემლობა სა.გა.

www.sa-ga.org

სარჩევი

ახალი გამოცემის წინასიტყვაობა (1969)	9
წინასიტყვაობა (1944/47)	12
განმანათლებლობის ცნება	21
I ექსკურსი: ოდისეუსი, ანუ მითოსი და განმანათლებლობა	75
II ექსკურსი: ჟულიეტი, ანუ განმანათლებლობა და ზნეობა	123
კულტურის ინდუსტრია. განმანათლებლობა, როგორც მასაჰის მოტყუება	175
ანტისემიტის ელემენტები. განმანათლებლობის საზღვრები	244
ჩანაწერები და მონახუებები	302
საზრიანობის წინააღმდეგ	302
ორი სამყარო	304
იდეის გარდასახვა ბატონობად	305
მოჩვენებების თეორიის შესახებ	309
Quand même	312
ცხოველის ფსიქოლოგია	313
ვოლტერს	314
კლასიფიკაცია	316
ზვავი	317
იზოლაცია ურთიერთობით	318
ისტორიის ფილოსოფიის კრიტიკისათვის	319
ჰუმანურობის ძეგლები	324
დამნაშავეს თეორიიდან	324
Le prix du progrès	329
უბრალო შიში	331
სხეულისადმი ინტერესი	332
მასობრივი საზოგადოება	338
წინააღმდეგობები	340
მონიშნული	344
ფილოსოფია და შრომის განაწილება	346

აზრი	349
ადამიანი და ცხოველი	350
პროპაგანდა	364
სისულელის წარმოშობის შესახებ	365
<i>დევი დუმბაძე: განმანათლებლობა და კატასტროფა.</i>	
<i>რატომ არის „განმანათლებლობის დიალექტიკა“</i>	
<i>აქტუალური</i>	369
<i>შენიშვნები</i>	445

განმანათლებლობა და კატასტროფა
რატომ არის „განმანათლებლობის
დიალექტიკა“ აქტუალური

დევი დუმბაძე

„განმანათლებლობის დიალექტიკა“ ისეთ ისტორიულ ვითარებაში დაინერა, როცა დასავლეთის პროგრესული მოძრაობა სრული კრახის წინაშე იდგა. საზოგადოებრივი საშინელება, რომელსაც თეოდორ ვ. ადორნომ და მაქს ჰორკ-ჰაიმერმა „ახალი სახის ბარბაროსობის“¹ ცნება მოუნახეს, ბოლომდე რეალიზაციისკენ მიისწრაფვოდა. ამ ბარბაროსობის შედეგი იყო კატასტროფა, რომლისთვისაც ‘ჰოლოკოსტის’ ან ‘შოას’ სახელის დარქმევა უძღური დასტურია იმისა, რომ მომხდარი საკუთარი არათანაზომიერების გამო წარმოდგენის შესაძლებლობის ფარგლებს სცდება.² ჰქონდათ თუ არა წიგნზე მუშაობის დროს ადორნოსა და ჰორკ-ჰაიმერს ნაციონალსოციალისტური გერმანიის მიერ ევროპელი ებრაელების განადგურების პროცესზე დანვრისებოთი ცნობები, შეიძლებოდა შემთხვევითადაც კი ჩათვლილიყო.³

1 იხ. წინამდებარე გამოცემა, გვ. 12.

2 ინტერვიუში 2009 წელს გამოქვეყნებულ ავტობიოგრაფია „პატაგონიელი კურდღელი“-ს შესახებ რეჟისორი კლოდ ლანცმანი, ავტორი ფილმისა „შოა“ (საფრანგეთი, 1985), ამბობს: „ფილმზე პასუხისმგებელი პირები მეკითხებოდნენ: ‘მითხარით, და რა ჰქვია ამ ფილმს? რა სათაური აქვს?’ მე მივუგე: ‘შოა’. მათ კი მეკითხეს: ‘და რას ნიშნავს ეს? რა არის ამ სიტყვის მნიშვნელობა?’. ‘ეს სიტყვა ნიშნავს: ‘შოა’’. ‘მაგრამ თარგმნა რომ მოგვთხოვონ, მას ვერავინ გაიგებს’. მე ვუპასუხე: ‘ღიახ. მეც სწორედ ეს მინდა.’. „შოა“ არის სახელი დაუსახელებადისათვის. ბიბლიურ ივრითზე ის ნიშნავს კატასტროფას. ინტერვიუში ლანცმანი აცხადებს, რომ მას სიტყვა „შოა“ მოეწონა, რადგან ის ასე ბუნდოვანია და ვერ იტანს გამოთქმას „ჰოლოკოსტი“, რომლის მნიშვნელობაც „დამწვარი რელიგიური შენაწირია“. „‘ჰოლოკოსტი’ ჩემთვის აბსოლუტურად მიუღებელი იყო“ – დასძენს ლანცმანი – „რადგან, რა არის ‘ჰოლოკოსტი’? ეს არის მსხვერპლშენიერა ღმერთისათვის. ღმერთს შეწირული კრავი.“ რომელი ღმერთი მიიღებდა ებრაელი ბავშვების მსხვერპლს, კითხულობს იგი? „სიმართლე კი ის არის, რომ არ არსებობს სახელი იმისათვის, რაც მოხდა. [ფილმზე – დ.დ.] თორმეტწლიანი მუშაობის პერიოდში, ვერ ვარქმევდი ვერავითარ სახელს იმას, რასაც ჩემთვის, გულში, ვუნდობდი უბრალოდ ‘ამას’. *La Chose*. სახელის დარქმევა კი ამისთვის არ შეეძლო. როგორ შეიძლება, არსებობდეს სახელი ისეთი რაღაცისთვის, რაც არასოდეს არ მომხდარა კაცობრიობის ისტორიაში?“ „*Shoah* Director Tells His Story in *Patagonian Hare*“, 20.03.2012, npr.org/2012/03/20/149016194/shoah-director-details-memoirs-in-patagonian-hare (30.03.2012) (ყველა თარგმანი სტატიაში ეკუთვნის ავტორს).

3 ‘დიალექტიკური ლოგიკის’ შესახებ ნაშრომის იდეა ჰორკჰაიმერს 1939 წელს, უკვე პოლონეთის კამპანიის დაწყებამდე გაუჩნდა. პირველი მონახაზებიც მაშინვე შეიქმნა, თუმცა მხოლოდ 1941 წელს, ადორნოს ლოს ანჟელესში გადასახლების შემდეგ, ავტორები შეუდგნენ იდეის განხორციელებ-

ომი ჯერ კიდევ მიმდინარეობდა. ებრაელების განადგურების კატასტროფის მთელი მასშტაბი და მისი განუმეორებელი ხასიათი მხოლოდ *post mortem*, ისტორიული კვლევებით, თანდათან გახდა ცნობილი.⁴ კაცობრიობა, ან ის, რაც მისგან შემორჩა – იმ ორიოდ ქვეყანაში, სადაც ეს საკითხი საერთოდ აინტერესებდათ – უკეთეს შემთხვევაშიც მხოლოდ ფეხის მოთრევით ცდილობდა მომხდარის გაგებას. ხოლო, თუ როგორ იყო დაკავშირებული ეს მოვლენა იმ პოსტფაშისტურ რეალობასთან, რომელიც სწორედ შოას კატასტროფის შედეგად დამკვიდრდა დასავლეთშიც და აღმოსავლეთშიც, ჩვეულებრივ, განიდევნებოდა. თუმცა არსებითი ებრაელების მდგომარეობის შესახებ ევროპიდან ამერიკაში გახიზნული ფრანკფურტის „სოციალური კვლევის ინსტიტუტის“ ორი წამყვანი წარმომადგენლისათვის უკვე ცნობილი იყო – ისევე, როგორც ყველასთვის, ვინც გაეცნობოდა თუნდაც

ბას. შედეგად მიღებული „ფილოსოფიური ფრაგმენტები“ არ წარმოადგენენ დასრულებულ ნარკვევს ტრადიციული თეორიული ტრაქტატის აზრით. ისინი კრიტიკის ცდებია. „განმანათლებლობის დიალექტიკა“ გამოქვეყნდა 1944 წელს მიმოვრგაფიული ასლის სახით, ჯერ კიდევ ომის დასრულებამდე. 1947 წელს იგი პირველად გამოიცა ნიგნად „კერიდოში“, გერმანელი ემიგრანტი მწერლების ამსტერდამში მოქმედ ყველაზე მნიშვნელოვან გამომცემლობაში. იხ. Gunzelin Schmid-Noerr, „Editor’s Afterword. The Position of *Dialectic of Enlightenment* in the Development of Critical Theory“, in: Max Horkheimer & Theodor W. Adorno, *Dialectic of Enlightenment. Philosophical Fragments*, თარგმ. Edmund Jephcott, Stanford 2002, გვ. 217.

4 ერთ-ერთი პირველი ისტორიული კვლევა, რომელიც ებრაელების განადგურებას კაცობრიობის ისტორიაში განუმეორებელ მოვლენად განიხილავს, ეკუთვნის რაულ ჰილბერგს. იხ. Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews* [1961], Yale Univ. Press 2003. ჰილბერგის ნაშრომი უხვად იყენებს გერმანული არქივების მასალას ამ მოვლენის ერთჯერადობის აღსაწერად. სამი ეტაპიდან ნაციონალსოციალიზმში ებრაელების რეპრესიისა – ექსკომუნიკაცია, განდევნა, განადგურება – მესამე ისტორიულად სიახლეა. ჰილბერგი ეყრდნობა ფრანკ ნოიმანის მიერ „ბეჰემოთში“ წარმოდგენილ თეორიას ნაციონალსოციალისტური ‘ანტისახელმწიფოს’ სტრუქტურისა და პრაქტიკის შესახებ. იხ. Franz Neumann, *Behemoth. Struktur und Praxis des Nationalsozialismus 1933-1944* [1942/1963], Frankfurt a. M. 1993. ნოიმანი, თავის მხრივ, ამერიკული წლების პერიოდში „სოციალური კვლევის ინსტიტუტთან“ თანამშრომლობდა და მონაწილეობდა თეორიულ კამათში იმის თაობაზე, არის თუ არა ნაციონალსოციალიზმი „ახალი წესრიგი“, იხ. Friedrich Pollock, „Is National Socialism a New Order?“, *Studies in Philosophy and Social Science*, IX, 1941, გვ. 440-455.

ამერიკის ყოველდღიურ პრესას; მართალია, არა იმდენად მსხვილ გაზეთებს, რამდენადაც ებრაულ მუშათა ან რელიგიური ორგანიზაციების ორგანოებს.⁵ ნაცისტების მიერ ძალაუფლების ხელში ჩაგდებისთანავე ისინი სულ უფრო ინტენსიურად სცემდნენ განგამის ზარს ებრაელთა განწირულ მდგომარეობაზე. მაგრამ ამას, იმ იშვიათ შემთხვევებშიც კი, როცა აღინერებოდა დაუცველ მსხვერპლთა არა მარტო ფართომასშტაბიანი შევიწროვება და დევნა, არამედ მოგვიანებით უკვე დაწყებული სრული განადგურება, არსებითად არაფერი შეუცვლია ებრაელებისადმი დამოკიდებულებაში თვით დემოკრატიულ მოკავშირე ქვეყნებშიც. 1941 წელს „ნაციონალსოციალისტურმა გერმანულმა მუშათა პარტიამ“, NSDAP, ფარულად დაგეგმა ებრაელთა საკითხის ეგრეთ წოდებული ‘საბოლოო გადაჭრა’, *Endlösung*, რის შედეგადაც უკვე მიმდინარე მკვლელობები საკონცენტრაციო ბანაკებისა და გაზის კამერების სისტემაში გადაიზარდა. მაგრამ შეწყნარების საგარეო პოლიტიკით გერმანიის შემორიგებას მაინც ცდილობდნენ დიდი ბრიტანეთიც და ამერიკის შეერთებული შტატებიც, სანამ ლერძი ბერლინი-რომი-ტოკიოს სახელმწიფოებმა უშუალოდ მათ არ შეუტეის. და ამის შემდეგაც ებრაელების ბედი, მთელი მათი განწირული მდგომარეობის მიუხედავად, მოკავშირე სახელმწიფოების საზრუნავი არ გამხდარა.⁶ ანტიფაშისტური საბჭოთა კავში-

5 „ამერიკული ებრაული კომიტეტი“ (American Jewish Committee) *Contemporary Jewish Record*-ში რეგულარულად აქვეყნებდა ახალ ამბებს მასობრივი მკვლელობების შესახებ. ისინი დაიწყო 1941 წლის 22 ივნისს გერმანული ვერმახტის მიერ საბჭოთა კავშირზე თავდასხმის შემდეგ. იმავე წლის 28 ოქტომბერს „ნიუ იორკ ტაიმსი“ წერდა: „როგორ ჩანს, ებრაელების სრული ამონ ევროპული ცხოვრებიდან ახლა უკვე გერმანიის გადანყევტილი პოლიტიკაა“. იხ. Rolf Wiggershaus, *Die Frankfurter Schule. Geschichte. Theoretische Entwicklung. Politische Bedeutung*, Frankfurt a. M. 1991, გვ. 347.

6 „ომის დაწყების შემდეგ, [ებრაელი – დ.დ.] ლტოლვილებისათვის გერმანიიდან ან გერმანიის მიერ ოკუპირებული ქვეყნებიდან ამერიკული ვიზების რაოდენობა გამალეხით ეცემოდა; ეს შესაძლებლობები გაცილებით უფრო შემცირდა, ვიდრე გათვალისწინებული იყო აშშ-ს ისედაც შეზღუდული კვოტების სისტემით. [...] უმეტეს შემთხვევაში, 1940 წლის ზაფხულს, ემიგრაცია შეერთებულ შტატებში უიმედო წამოწყებად იქცა.“ მთავარი მიზეზი შეერთებულ შტატებში ებრაელი ლტოლვილების არშემ-

რი კი მოლოტოვ-რიბენტროპის 1939 წლის პაქტის მეშვეობით პირდაპირ ხელსაც უწყობდა ნაციონალსოციალისტური სახელმწიფოს გაძლიერებას და ამ იძულებით მოკავშირეებს შორის პირველმაც იგემა სამხედრო დარტყმა.

ჰორკჰაიმერისა და ადორნოსათვის, ერთი შეხედვით, კრიტიკული თეორიის მთავარი ნაშრომის საგანი შეცვალა სწორედ ებრაელების განადგურების სინგულარულმა მოვლენამ. თავდაპირველად ისინი განიზრახავდნენ ჰეგელის ლოგიკის მეცნიერებასა და მარქსის პოლიტიკური ეკონომიკის კრიტიკაზე ორიენტირებული 'დიალექტიკური ლოგიკის' ხელახალ ფორმულირებას – თანამედროვეობის შესაბამისად. ამის აუცილებლობა განაპირობა იმ მარცხის გამოცდილებამ, რაც დასავლეთ ევროპაში, სწორედ გერმანიაში, მე-19 საუკუნეში გაძლიერებულმა მუშათა მოძრაობამ უკვე ვაიმარის რესპუბლიკაში განიცადა, ნაციონალსოციალისტების გაბატონების შედეგად კი დაასრულა საკუთარი დეზინტეგრაციით. თუმცა, ახლა ნაშრომის საგანად იქცა არა იმის თეორია, თუ რატომ არ შედგა, მაშასადამე, რევოლუცია – გერმანიაში მესამე ინტერნაციონალი მას 1923 წლისათვის გეგმავდა – არამედ, თუ რატომ არ შედგა ცივილიზაცია, როგორც ასეთი.⁷ საკუთარივე სავარაუდო ობიექტური კლასობრივი ინტერესის საპირისპიროდ, მუშათა უდიდესი ნაწილიც გერმანულ *Volksgemeinschaft*-ში ინტეგრირდა – რა-

ვებისა იყო მათთან ერთად გერმანელი აგენტების შემოღწევის, მეტიც, ამ არაპოპულარული ზომის გამო პრეზიდენტ რუზველტის მიერ არჩევნების წაგების შიში (იხ. Saul Friedländer, *Nazi Germany and The Jews. Volume II. The Years of Extermination. 1939-1945*, New York 2007, გვ. 84-86, ციტ.: 84.) ამერიკის ზენოლით ებრაელებს აკრძალათ ემიგრაცია ჩილეა და ბრაზილიაშიც (იქვე). დიდმა ბრიტანეთმა 1940 წელს თავისი მანდატის ქვეშ მყოფ პალესტინაში მათთვის საზღვარი ჩაკეტა. საბჭოთა კავშირი კი ებრაელებს ღებულობდა მხოლოდ 1939 წლამდე, როცა გერმანიის რაიხის მიერ პოლონეთის ოკუპაციის შემდეგ იქ მაცხოვრებელი ებრაელების საზღვრებს გარეთ, სსრკ-ს ტერიტორიაზე განდევნა დაიწყეს. ეს საბჭოთა პოლიტიკა შეწყდა იმავე წელს, საემიგრაციო კანონმდებლობის შეცვლის შედეგად. 1941 წელს კი გერმანიამ თავად დახურა საზღვარი ებრაელებისთვის და მათი სრული განადგურების გეგმის განხორციელებას შეუდგა (იქვე, გვ. 82, 91).

7 იხ. Wiggershaus, *Die Frankfurter Schule*, გვ. 347.

სისტულ სახალხო ერთობაში, რომელმაც განახორციელა ებრაელთა 'ანტირასის' მასობრივი ამოხოცვა, დაიწყო რა ამისათვის მეორე მსოფლიო ომი, აქტიური მონაწილეობა კი შინაგან პოლიტიკურ რეპრესიებში გაანადგურა. „ჩვენი მიზანი მართლაც არ ჩამოუვარდებოდა იმას, რომ ვწვდომოდით, თუ რატომ იძირება კაცობრიობა ახალი სახის ბარბაროსობაში, ნაცვლად იმისა, რომ ჭეშმარიტად ადამიანურ მდგომარეობაში გადავიდეს.“⁸

„ჭეშმარიტად ადამიანურ მდგომარეობაში“ თავისუფალ ადამიანთა ის გაერთიანება იგულისხმება, რომლის რეალურად არსებულ უარყოფად, სხვა ქვეყნებთან ერთად, ჩამოყალიბდა საბჭოთა კავშირიც. დასავლეთის კომუნისტური პარტიები კი მას მხარს უჭერდნენ. პირველი სტალინისტური ტერორის წმენდის კამპანიებს 1930-იან წლებში ახორციელებდა, ეს პარტიები კი მას ამყოლად ამართლებდნენ, რადგან თავადაც სურდათ ბოლშევიკების მსგავსი რევოლუციით საკუთარ ქვეყნებში სახელმწიფო ძალაუფლების ხელში ჩაგდება. მხოლოდ გერმანიაში კი არა, მსოფლიოში მიმდინარე ძირეული საზოგადოებრივი ძვრები მათთვის მათი ეგრეთ წოდებული 'სტალინიზაციის' ფაზამდეც შეუცნობელი დარჩა. ტრადიციული მარქსისტული თეორიით აღჭურვილები, ასეთი პარტიების მრწამსი იყო ეტატიზმი შიდა პოლიტიკაში და ანტიიმპერიალიზმი საგარეოში, მისი საფუძველი კი შრომის ფეტიშიზმი. გერმანიის სოციალდემოკრატიულმა პარტიამ, თავისი კონსტიტუციონალისტური რეფორმიზმის გამო, ნაციონალსოციალისტების აღზევება შეინწყნარა და მას ხელი შეუწყო კიდევ, მაშინაც, როცა ხელთ ეპყრო წინააღმდეგობის საპარლამენტო საშუალებები. გერმანიის კომუნისტური პარტიაც, მისი ინტერნაციონალისტური მრწამსის მიუხედავად, ხშირად მიზნობრივად თანხვდებოდა, და პარლამენტის გარეთ ზოგჯერ თანამშრომლობდა კიდევ, ნაცისტების კონფორმისტულად აჯანყებულ მემარჯვენე ანტიკაპიტალიზმთან.

8 ნინამდ. გამ., გვ. 12.

გერმანელი სოციალდემოკრატები ქვეყანაში გავრცელებულ ანტისემიტის იმდენად უგულვებელყოფდნენ, რამდენადაც თავად ასრულებდნენ ერის წარსული დიდების აღორძინების პატრიოტულ პოლიტიკას. მათი ლეგალიზმი ჩამორჩენილი აღმოჩნდა ნაცისტების პირდაპირი ქმედებების წინაშე. კომუნისტური პარტია კი, რომელსაც სოციალდემოკრატებიც ემტერებოდნენ, ერთი მხრივ, ანტისემიტის კაპიტალისტების კლასის მიერ მუშებისათვის თავს მოხვეულ იდეოლოგიურ პროპაგანდად აქარწყლებდა. ანტისემიტის მიმართ „სულელი კაცის სოციალიზმად“ ირაცხებოდა, გამოთქმა, რომელსაც მცდარად მიაწერდნენ ავგუსტ ბებელს: გაბატონებული კაპიტალისტები ხალხის სამართლიან რისხვას საკუთარი თავიდან უმცირესობაზე, ებრაელებზე, გადაამისამართებდნენ. თუმცა კომუნისტების თვალშიც ებრაელები კაპიტალიზმს სისხლხორცეულად განასახიერებდნენ. ამიტომ, მეორე მხრივ, ანტისემიტის მხოლოდ თეორიული გაკიცხვის მიუხედავად, 'ებრაელების ფინანსური კაპიტალის' წინააღმდეგ მიმართულ ამ სახალხო სიძულვილს ისინი სასარგებლოდ თვლიდნენ და მას აღვივებდნენ კიდევ. მედიდური ინსტრუმენტალიზმით, კომუნისტებს სურდათ ანტისემიტური ღვარძლის უკან მართებულად დანახული ანტიკაპიტალიზმი დანარჩენი „მსხვილი კაპიტალისტების“⁹

9 უკვე 1923 წელს რუთ ფიშერი, ავსტრიის კომუნისტური პარტიის თანადამფუძნებელი, მაშინდელი გერმანული კომუნისტური პარტიის ცენტრალური ორგანოს წევრი, ერთ-ერთ ღონისძიებაზე, სადაც „საგანგებოდ მიიწვიეს სახალხო [völkisch] მონინააღმდეგეები“, მათი გულების მოგებას ასეთი სიტყვებით ცდილობდა: „მაშ, თქვენ ებრაელის კაპიტალის წინააღმდეგ გამოსვლისაკენ მოგვინოდებთ, ბატონებო? ვინც ებრაელის კაპიტალის წინააღმდეგაა, ბატონებო, უკვე კლასობრივი მეზრძოლია, მაშინაც კი, როცა მან ეს არ იცის. თქვენ ებრაელის კაპიტალის წინააღმდეგი ხართ და ბირჟის საქმონების დამარცხება გსურთ. სწორეა! გაუღიჯეთ ებრაელი კაპიტალისტები, ჩამოკიდეთ ისინი ბოძებზე, გაასწორეთ მინასთან. მაგრამ, ბატონებო, რას იტყვით მსხვილ კაპიტალისტებზე, შტინებზე, კლიოკნერებზე?...“, იხ. Olaf Kistenmacher, „Klassenkämpfer wider Willen. Die KPD und der Antisemitismus zur Zeit der Weimarer Republik“, *Jungle World*, 28, 2011. ფიშერის სიტყვებს ეწინააღმდეგებოდნენ ცალკეული კომუნისტები, როგორც ანტინაციონალისტი და სტალინის წინააღმდეგი „საბჭოების კომუნისტი“ ფრანც პფემფერტი. მაგრამ ეს კრიტიკა მეტწილად უშედეგო დარჩა პარტიის გენერალური ხაზისათვის. ფიშერის სიტყვებს, მართა-

ნინაალმდეგ ბრძოლაში გამოყენებინათ.

ასეთი კრიზისული ვითარება უკვე ნაციონალსოციალისტების მიერ ძალაუფლების ხელში ჩაგდებად დიდი ხნით ადრე დასავლეთ-აღმოსავლეთის მემარცხენეთა არა მარტო პარტიების აპარატებში, არამედ ასევე სამეცნიერო წრეებში დამკვიდრებული მარქსიზმის კრიტიკას მოითხოვდა. „სოციალური კვლევის ინსტიტუტიც“ ფრანკფურტში სწორედ კრიტიკული მარქსიზმის განვითარების მიზნით დაფუძნდა. მაგრამ მეორე მსოფლიო ომის დროს რეალობად ქცეულმა კატასტროფამ კორექტივი შეიტანა იმ თავდაპირველ პროგრამაშიც, რომელსაც მაქს ჰორკჰაიმერი, ამ ინსტიტუტის მესამე დირექტორი, 1930-იანი წლებიდან ავითარება.

1. კრიტიკული თეორია – ტრადიციული მარქსიზმი

საზოგადოების რადიკალური გარდაქმნის იმედის მქონე ინტელექტუალებისთვისაც, 1920-იან წლებში, მემარცხენეთა სოციალდემოკრატიული განშტოება ნდობას ვეღარ დაიმსახურებდა. გერმანიაში 1918-1919 წელს რევოლუციის მართლაც განხორციელებული მცდელობის დროს სდპ-მ მონაწილეობა მიიღო „სპარტაკისტი“ მეთაურების, როზა ლუქსემბურგის და კარლ ლიბკნეხტის, მკვლელობებში.¹⁰ კომუნისტური პარტია, თავის მხრივ, რუსეთის ბოლშევიკური რევოლუციის მოულოდნელი წარმატების შემდეგ, თანდათან მოექცა სტალინისტური საბჭოთა კავშირის ზენოლის ქვეშ. მასში ინტეგრაცია ნიშნავდა დამოუკიდებელ აზროვნებაზე უარის თქმას და მისი უკვე წამოწყებული პოლიტიკური წმენდის აქციების ლეგიტიმაციის იარაღად ქცევას. მოსკოვის პროცესების შემდეგ, ჯერ კიდევ მისი საქმიანობისადმი კე-

ლია, გაცილებით უფრო თავშეკავებული გამოთქმებით, პარტიის ორგანო *Rote Fahne*-ში იმავე წელს კომინტერნის წევრი კარლ რადევიცი იმეორებდა (იქვე).

10 იხ. Saul Friedländer, *Nazi Germany and the Jews. Volume I. The Years of Persecution. 1933-1939*, New York 1997, გვ. 91.

თილგანწყობილებმაც, ჰორკჰაიმერისა და, უფრო ნაკლებად, ადორნოს ჩათვლით, საბჭოთა კავშირის სოლიდარობა საბოლოოდ უკუაგდეს.¹¹ „განმანათლებლობის დიალექტიკის“ ბარბაროსობის ცნება გულისხმობს როგორც ნაციისტების ნამდვილ აღზევებას, ისე იმ საზოგადოებრივ პირობებსაც, რომლებმაც ეს აღზევება საერთოდ შესაძლებელი გახადა. რევოლუციის დამარცხება დასავლეთში აშკარად მათ რიცხვს განეკუთვნებოდა. იმის მიზეზი, რომ საყოველთაო თავისუფალი და ბედნიერი სიცოცხლის მიღწევით მოტივირებულმა მუშათა მოძრაობამ, საკუთარი უძღურებისა და მტრების ძლიერების ფონზე, არათუ რევოლუციის განხორციელება ვერ შეძლო, არამედ მისი გაუქმების პირობებსაც ამყარებდა, დამკვიდრებული თეორიის უპირობო გადახედვას აუცილებელს ხდიდა.

კატასტროფის შეჩერება ვერ მოახერხა ვერც რადიკალური გადატრიალების მომხრე, ვერც ბურჟუაზიული საზოგადოების დამცველების რეფორმისტულმა პოლიტიკურმა ძალამ. თეორია კი, რომლითაც ხელმძღვანელობდა პირველთა პრაქტიკა, რადგან ის რეფორმიზმის არსის წვდომაზეც აცხადებდა პრეტენზიას, რთულად თუ იქნებოდა გაკრიტიკებული ისეთ სამეცნიერო ინსტიტუციურ კონტექსტში, რომლის მესვეურებიც, როგორც ეს ვაიმარის პერიოდის პრუსიული სულისკვეთებით გამსჭვალულ გერმანულ უნივერსიტეტებს ახასიათებდა, უკეთეს შემთხვევაში, თავად სამოქალაქო „სტატუს კვოს“ შენარჩუნებას ესწრაფვოდნენ. კრიტიკას ვერც ავტორიტარული პარტიის ორგანოების ზედამხედველობის ქვეშ გაეხსნებოდა ასპარეზი. მის სულ უფრო მეტად მოსკოვზე დამოკიდებულ ცვალებად პოლიტიკურ ხაზთან უთანხმოებას გერმანული პარტია ხშირად საერთო საქმის ღალატად და მისგან გადახრილთა დისკვალიფიკაციის საფუძვლად აღიქვამდა.

და მაინც, დასავლეთ ევროპა რჩებოდა, საბჭოთა კავშირ-

11 იხ. Martin Jay, *Dialektische Phantasie. Die Geschichte der Frankfurter Schule und des Instituts für Sozialforschung. 1923-1950* [იხ. 1973], Frankfurt a. M. 1981, გვ. 39.

თან შედარებით, უფრო ნოყიერ ნიადაგად, რათა დამკვიდრებული მარქსისტული თეორია – მისი ორთოდოქსული თუ არაორთოდოქსული განშტოებებითურთ და გადაკვეთებით ბურჟუაზიულ სოციოლოგიურ კონცეფციებთან – პოლიტიკური ზეგავლენებისაგან მეტ-ნაკლებად დამოუკიდებლად გამხდარიყო შეუზღუდავი კრიტიკის საგანი. არა მარტო პარტიისაგან, საერთოდ პრაქტიკისაგან მონყვეტა ამისთვის აუცილებელი წინაპირობა აღმოჩნდა. ნაკლებად შეზღუდული კი ასეთი მოღვაწეობა გახდებოდა მხოლოდ გარკვეული ეკონომიკური დამოუკიდებლობის პირობებში, რისი ერთ-ერთი საშუალებაც კრიტიკული თეორიის საქმიანობას გერმანიაში 1922 წელს მიეცა. ფელიქს ვაილმა, ებრაული წარმოშობის გერმანელი ხორბლეულის მაგნატის, ჰერმან ვაილის, შვილმა, რომელმაც, თავის მხრივ, საკუთარი კაპიტალი არგენტინაში მარცვლეულის ევროპაში ექსპორტით დააგროვა, ფინანსური საფუძველი ჩაუყარა ქალაქ ილმენაუში „პირველ მარქსისტულ სამუშაო კვირეულს“. მემარცხენე პოლილოგმა ვაილმა დისერტაცია სოციალიზმის განხორციელების პრაქტიკული პრობლემების შესახებ კარლ კორშის მიერ გამოცემულ სერიაში გამოაქვეყნა.¹² „სამუშაო კვირეული“, რომელშიც, კორშის გარდა, მონაწილეობდნენ გეორგ ლუკაჩი, რიხარდ ზორგე, ფრიდრიხ პოლოკი, კარლ ავგუსტ ვიტფოგელი და სხვა მარქსისტი თეორეტიკოსები, შედგა სულისკვეთებით, რომ თუკი განსხვავებული მიმდინარეობების მარქსისტებს უთანხმოებების დისკუსიით გარკვევის საშუალება მიეცემოდათ, ეს „ჭეშმარიტ“ ან „სუფთა“¹³ მარქსიზმს გამოიღებდა შედეგად.

1923 წლის თებერვალში, თავისი მეგობრის, ფრიდრიხ პოლოკის თანაშემწეობით – ეკონომისტის, რომელმაც იმავე წელს დაწერა ნაშრომი კარლ მარქსის ფულის თეორიის შესახებ – ფელიქს ვაილმა „კვირეულის“ საფუძველზე დააარსა ფრანკფურტის ნაკლებად ტრადიციულ, ლიბერალურ უნი-

12 იხ. Wiggershaus, *Die Frankfurter Schule*, გვ. 21-27.

13 იხ. Jay, *Dialektische Phantasie*, გვ. 23.

ვერსიტეტთან ორგანიზაციულად ასოცირებული, მაგრამ მისი ეკონომიკური ზედამხედველობისგან დამოუკიდებელი „სოციალური კვლევის ინსტიტუტი“. საკუთარი და მამის კაპიტალიდან ვაილი ინსტიტუტის შენახვისათვის საგანგებოდ შექმნილ ფონდს წელიწადში 120 ათას მარკას გადასცემდა. „ინსტიტუტის“ დირექტორად შეარჩიეს ეკონომისტი კურტ ალბერტ გერლახი. თუმცა მისი უეცარი გარდაცვალების შემდეგ მემკვიდრედ მალევე მოინვიეს ავსტრიელი ეკონომისტი კარლ გრიუნბერგი, რომელიც ვენაში გამოსცემდა „სოციალიზმისა და მუშათა მოძრაობის ისტორიის არქივს“.

ამ „გრიუნბერგის არქივის“ სახელით ცნობილ საერთაშორიოსო გამოცემაში მარქსიზმი ემპირიული მეთოდით გამოირჩეოდა. მარქსისტული ანალიზი „არსებითად ინდუქციურია; მისი შედეგები არ აცხადებენ დროსა და სივრცეში მნიშვნელადობაზე პრეტენზიას“, არამედ „მხოლოდ შეფარდებითი, ისტორიულად განპირობებული მნიშვნელობა აქვთ“.¹⁴ არადოგმატური გაგება მარქსიზმისა, რომელიც არ ეძებს ზეისტორიულ ჭეშმარიტებებს, მოგვიანებით დამკვიდრებული კრიტიკული თეორიის გაგებას შეესაბამებოდა. თუმცა შემეცნების ინდუქციური თეორია, რომელიც გრიუნბერგის პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ანალიზს იმდროინდელ პოზიტივიზმთან აერთიანებდა, აღარ იძლეოდა იმ „სოციალური ფაქტების“¹⁵ ისტორიული გენეზისის გარკვევის საშუალებას, რომლებიც ემილ დიურკემმა სოციოლოგიის საგნად განსაზღვრა. ტრადიციული მარქსისტული შეხედულება ღირებულებაზე, ფულსა, კაპიტალზე, სამართალზე, სახელმწიფოსა და მთლიანად კულტურაზე, როგორც ობიექტურად მოცემულზე, ამგვარად, ისევ რჩებოდა ემპირიული კვლევების არარეფლექტირებულ წანამძღვრად. გრიუნბერგის მიერ წამოწყებული კვლევებიც შემოიფარგლებოდა მუშათა მოძრაობის ისტორიით, თუმცა „არქივშიც“ და ინსტიტუ-

¹⁴ იქვე, გვ. 29.

¹⁵ იხ. Kenneth Thompson (გამ.) *Readings from Emile Durkheim*, New York 2004, გვ. 43.

ტის სამეცნიერო სერიაშიც თეორიული შრომებიც ქვეყნდებოდა.¹⁶

1927 წელს, გრიუნბერგის დაავადების შემდეგ, დირექტორის ფუნქციებს პოლოკი ასრულებდა. 1929 წელს კი იგი შეცვალა ინსტიტუტში მისი დაფუძნებიდანვე მომუშავე მაქს ჰორკჰაიმერმა, ფილოსოფიის დოქტორმა ფრანკფურტის უნივერსიტეტიდან და პოლოკის ბავშვობის მეგობარმა. ჰორკჰაიმერმა სადოქტორო ნაშრომი დაიცვა ფრანკფურტში არაორთოდოქს კანტიანელ ჰანს კორნელიუსთან. ისევე, როგორც ორიოდ წელში საპაბილიტაციო ნაშრომი, ისიც ეხებოდა კანტის მსჯელობის უნარის კრიტიკას. უკვე პაბილიტაციისას ჰორკჰაიმერს აინტერესებდა თეორიული და პრაქტიკული გონების გაშუალება ტელეოლოგიური მსჯელობის უნართ. ინსტიტუტის დირექტორის ხელმძღვანელობის ქვეშ მყოფი კათედრა გადაკეთდა სოციალური ფილოსოფიის კათედრად, რაც ასახავდა არა მარტო ჰორკჰაიმერის განსხვავებულ თეორიულ ინტერესებს, არამედ იმას, თუ რა მიზნებს უსახავდა იგი „სოციალური კვლევის ინსტიტუტის“ საქმიანობას მთლიანობაში. ჰორკჰაიმერმა ინსტიტუტის სამომავლო სამეცნიერო პროგრამა ფილოსოფიისა და სოციალური მეცნიერების თანამედროვე მდგომარეობის ანალიზის საფუძველზე ჩამოაყალიბა.¹⁷

16 ორივე ასპექტზე მიუთითებენ ინსტიტუტის ადრეული წამყვანი თანამშრომლების – პოლოკის, გროსმანის, ვიტფოგელისა და ბორკენაუს მონოგრაფიების სათაურები: Friedrich Pollock, *Die planwirtschaftlichen Versuche in der Sowjetunion, 1917-1927*, Leipzig 1929; Henryk Grossmann, *Das Akkumulations- und Zusammenbruchsgesetz des kapitalistischen Systems*, Leipzig 1929; Carl August Wittfogel, *Wirtschaft und Gesellschaft in China*, Leipzig 1931; Franz Borkenau, *Der Übergang vom feudalen zum bürgerlichen Weltbild*, Paris 1934.

17 მომდევნო გადმოცემა ეყრდნობა: Max Horkheimer, „Die gegenwärtige Lage der Sozialphilosophie und die Aufgaben eines Instituts für Sozialforschung“ [1931], მისივე: *Gesammelte Schriften* [HGS], ტ. 3, Schriften 1931-1936, გამ. Alfred Schmidt, Frankfurt 2009, გვ. 20-35.

2. საზოგადოების კვლევა – ისტორიის ფილოსოფია

აქტუალური ფილოსოფიური ინტერესის ცენტრში ჰორკჰაიმერისთვის იდგა სოციალური ფილოსოფია, რადგან ფილოსოფია იმანენტური განვითარებით მივიდა იქამდე, რომ მის ძირითად საგნად იქცა სოციალური სინამდვილე. ჰორკჰაიმერის მოხსენების თანახმად, ფილოსოფიური იდეალიზმი კანტთან, ინდივიდუალური ცნობიერებიდან გამომდინარე, ცდილობდა კულტურული ფენომენების განსაზღვრას: ზნეობის, სამართლის, რელიგიის, ხელოვნების. ჰეგელის ფილოსოფია კი, ასეთი ცალმხრივი სუბიექტივიზმის უკუშედეგები, ცდილობს სუბიექტური სულის ობიექტურ, საგნად ქცეულ და ინსტიტუციებში გამყარებულ სულთან გადახლართვის დასაბუთებას. მაგრამ, თუ გაზიარებული იყო სოციალური სფეროს ცენტრალურობა, არ არსებობდა თანხმობა იმის თაობაზე, თუ როგორ უნდა განხორციელებულიყო მისი ფილოსოფიური გააზრება. ჰორკჰაიმერი ჰეგელს ეყრდნობა, რადგან სწორედ ჰეგელი კანტისეული ავტონომიური სუბიექტის თვითგანაზრების ინდივიდუალური ინტროსპექციის ჩარჩოსგან გათავისუფლდა. მან ადამიანური არსის – კულტურის ავტონომიურ შემოქმედად წარმოდგენილი სუბიექტის – საკითხი ისტორიის შრომის სფეროში გადაიტანა. ჰეგელის თანახმად, ეს არსი საგნობრივად საზოგადოებრივ დაწესებულებებში იმკვიდრებს თავს. თუმცა ჰეგელისათვის კერძო ადამიანის განსაზღვრება ზოგადის ბედისწერაში რეალიზდება, ინდივიდუალური კი იმთავითვე ექვემდებარება იმას, რაც საზოგადოებრივად ზოგადია. კერძოს მნიშვნელობა აქვს მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც არის ამ ზოგადის ხორცშესხმა. სწორედ ჰეგელის ფილოსოფიის მაგალითზე ჰორკჰაიმერი გადმოსცემს იმ პრობლემას, რასაც აწყდება სოციალური ფილოსოფია, მის თანახმად, თანამედროვეობაში.

გონებრივი მიზნის განხორციელება ჰეგელმა მიანდო ისტორიის დამოუკიდებელ სვლას, საბოლოოდ, მსოფლიო სულს, რომელიც „კონკრეტული იდეების სახით, ხალხების

სულელებში¹⁸ იყრის თავს. მსოფლიო ისტორიაში მსოფლიო სული გამოვლინდება სახელმწიფოების აუცილებელი თანმიმდევრობის სახით, ეს ისტორიული განვითარება კი ინდივიდების ცოდნისაგან დამოუკიდებელია. თუ ჰეგელი აღიარებს, რომ, მაგალითად, ფრანგული განმანათლებლობა და ინგლისური ლიბერალიზმი კონკრეტული ადამიანების ცოცხალი კერძო ინტერესების შედეგია და სწორედ მათი „ვენებები“ იმ ისტორიის მამოძრავებელი ძალები, რომელშიც „საერთოდ არაფერი ხორციელდება მათი ინტერესის გარეშე, ვინც ისტორიაში მონაწილეობს“¹⁹, მაშინ, როგორც ჰორკჰაიმერი აღნიშნავს, დიდი პიროვნებებისა თუ მასობრივ ინტერესებსაც ერთნაირად უნევთ გონიერი განვითარების კანონის „ცბიერად“²⁰ გამოყენება, თუკი სურთ რეალიზაცია. ჰორკჰაიმერის მითითებით, ლიბერალი ეკონომისტების, ადამ სმიტისა, ჟან-ბატისტ სეისა და დევიდ რიკარდოს მსგავსად, ჰეგელიც ისტორიის პროცესს ერთგვარ თვითრეგულირებას მიაწერს. „ნებელობათა აურზაურის“²¹ შედეგად კერძო ინდივიდუალური ინტერესები უნებლიეთ საზოგადოებრივ მთლიანობას გონიერად ავითარებენ, რადგან იძულებული ხდებიან, აღსრულებისათვის ზოგადი გონიერებით გაუცნობიერებლად ისარგებლონ.²² ისტორია რეალიზდება

18 Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse*, მისხვე: Werke [HW], ტ. 7, გამ. Eva Moldenhauer და Karl Markus Michel, Frankfurt a. M. 1986, § 352, გვ. 508; იხ. Horkheimer, „Die gegenwärtige Lage der Sozialphilosophie“, გვ. 22.

19 Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, HW 12, გვ. 37; იხ. Horkheimer, „Die gegenwärtige Lage der Sozialphilosophie“, გვ. 22.

20 იხ. Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, გვ. 49.

21 იხ. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, § 189, დამატება, გვ. 347; იხ. Horkheimer, „Die gegenwärtige Lage der Sozialphilosophie“, გვ. 23.

22 „ბურჟუაზიულ საზოგადოებაში ყველა საკუთარი თავის მიზანია, ყველა დანარჩენი მისთვის არაფერია. თუმცა სხვებთან კავშირის გარეშე, მას არ შეუძლია საკუთარი მიზნების მოცულობას მიაღწიოს, და სწორედ ეს სხვები არიან ამდენად კერძოს მიზნის საშუალება. კერძო მიზანი კი, სხვებთან კავშირით საკუთარ თავს ანიჭებს ზოგადის ფორმას და კმაყოფილდება, ვინაიდან ამავე დროს აკმაყოფილებს სხვის კეთილდღეობასაც.“ იხ. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, § 182, დამატ., გვ. 340 დ.შ. იხ. Horkheimer, „Die gegenwärtige Lage der Sozialphilosophie“, გვ. 23.

ამ კერძო ინტერესების სისხლიან დაპირისპირებაში მათი „სასაკლავოს“²³ სახით. მაგრამ, თუ ემპირიული დამკვირვებლისათვის ისტორიული პროცესი არის ბრძოლების თანმიმდევრობა, ჰეგელის თანახმად, ფილოსოფია უკვე ამ პოზიციიდან მალე დაგას.²⁴

ჰეგელისეულ „გარდასახვაში“ იკარგება ცალკეული არაიგივეობრივი ინდივიდი. კერძო დაკნინებულია იმ ზოგადი ცნების ფონზე, რომელიც, დასრულებულად, სახელმწიფოს სახით ხორციელდება. სასრული ინდივიდი კი სახელმწიფოში საკუთარი თავისუფლების ცნებობრივ ცნობიერებამდე აღწევს უბრალო იდეალისტური სპეკულაციით.²⁵ ჰორკჰაიმერის ანალიზით, როგორც კი მე-19 საუკუნის გერმანიაში ჰეგელის მეტაფიზიკური სისტემის რეპუტაცია დაეცა, უკვე ოპტიმისტური მომავლის მქადაგებელ ინდივიდუალისტურ საზოგადოებაში ამ ობიექტური სულის მეტაფიზიკის ადგილი „წინასწარ დადგენილი ჰარმონიული კერძო ინტერესების უშუალო რწმენამ“²⁶ დაიკავა. გაქრა არსებულის კავშირის ფილოსოფიური წვდომა, ემპირიული პროცესი კი ინდივიდისათვის აღმოჩნდა სხვა არაფერი, თუ არა სწორედ ის „ნებელობების აურზაური“, რაც მას „უძღურს ტოვებდა საზო-

23 Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, გვ. 35.

24 „ის, რასაც სინამდვილეს ვუწოდებთ სხვა შემთხვევაში, ფილოსოფია განიხილავს გახრწნილად, რაც დიხსაც შეიძლება მოჩვენება იყოს, მაგრამ არ არის თავისთავადი ნამდვილი. ამ წვდომაში კი მოცემულია ის, რასაც შეგვიძლია ვუწოდოთ ნუგეში აბსოლუტური უბედურების წარმოდგენის, მომხდარის შეშლილობის ფონზე. ეს ნუგეში, ამავე დროს, მხოლოდ იმ ბოროტის შემცველია, რომელიც არ უნდა მომხდარიყო და, ამდენად, სასრულში სახლობს. მაშასადამე, ფილოსოფია ნუგეში არ არის, არამედ ამაზე მეტია, ის შეგვარჩევს; ფილოსოფია გარდასახავს იმ სინამდვილეს, უსამართლოდ რომ მოგვეჩვენება – გონიერად, წარმოაჩენს მას იმად, რისი საფუძველიც თავად იდეაშია და რითიც გონება უნდა დაკმაყოფილდეს.“ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Vernunft in der Geschichte*, გამ. Johannes Hoffmeister, Hamburg 1995, გვ. 78. იხ. Horkheimer, „Die gegenwärtige Lage der Sozialphilosophie“, გვ. 23.

25 იხ. იქვე, გვ. 24.

26 „იქმნებოდა შთაბეჭდილება, თითქოს კერძოს ემპირიული არსებობისა და საზოგადოებრივ მთლიანობაში მისი თავისუფლების ცნობიერების გაშუალებისათვის ფილოსოფია კი აღარ იყო საჭირო, არამედ მხოლოდ სწორხაზოვანი პროგრესი პოზიტიურ მეცნიერებაში, ტექნიკასა და ინდუსტრიაში.“ იქვე.

გადოებრივი ძალების წინაშე“.²⁷ ჰორკჰაიმერი ხაზს უსვამს, რომ სალი აზრით შეიარაღებული კერძო პირები, რომლებიც უშუალოდ მათ წინ მყოფი მიზნების მიღმა არ იყურებიან, ველარ ხედავენ მოპაექრე განცალკევებული ნებელობების უკან ისტორიის ძალას, რომელსაც, არადა, ჰეგელის თანახმად, გონება სასურველის მისაღწევად იყენებს. ფილოსოფიაში ამის შედეგად აღმოცენდა ირაციონალიზმი, რომელიც, სამაგალითოდ, არტურ შოპენჰაუერის მოძღვრებაში, ისტორიას მტრულად დაუპირისპირდა და ადამიანური არსებობისადმი პესიმისტური დამოკიდებულება დაამკვიდრა.

ასეთი დიაგნოზით აღწერს ჰორკჰაიმერი საზოგადოებრივი თეორიის თანამედროვე მდგომარეობას. „ინსტიტუტის“ დაარსების პერიოდში, განსხვავებული შეფერილობის სოციალური ფილოსოფიის სისტემებს აერთიანებდა მტკიცება, რომ ინდივიდის არსებობის საზრისი ხორციელდება ისეთ ზეპიროვნულ ერთეულებში, როგორც არის კლასი, სახელმწიფო ან ერი, თუმცა – და ამას თვლის ჰორკჰაიმერი გადამწყვეტად – ამით დიქტომია ზოგადსა და კერძოს შორის ვერ დაიდგოდა. პირდაპირი ხსენების გარეშე, ჰორკჰაიმერი აქ, ამავე დროს, აკრიტიკებს გაბატონებული მარქსიზმის შეხედულებებსაც.²⁸ ზოგადი ურთიერთობებისა და ინდივიდის დაპირისპირების პრობლემა, როგორც ასეთი, მარქსიზმში არ ფიგურირებდა, არამედ, ჰეგელის მსგავსი მოდელით, უკვე გადაწყვეტილად მიიჩნეოდა. ტრადიციული მარქსიზმისათვის, მარქსისგან განსხვავებით, ინდივიდი, ასე ვთქვათ, არ წარმოადგენდა სირთულეს: მისი თეორიის ქვაკუთხედად რჩებოდა სოციალისტური სახელმწიფო და არა სახელმწიფოსაგან, როგორც ბატონობის ფორმისაგან, სოციალური გათავისუფლება.

27 იქვე.

28 ასეთი დამოკიდებულება მარქსისადმი მაშინაც კი, როცა მსჯელობა მისსა და ენგელსის აზრებს ეყრდნობოდა, ჰორკჰაიმერს ახასიათებდა; ის თავს იჩენს, მაგალითად, მის ნაშრომშიც *Anfänge der bürgerlichen Geschichtsphilosophie* [1930], HGS 2, გვ. 179-270. ეს იყო დოგმატური მარქსიზმისაგან დისტანცირების გამოხატულება, იხ. Zvi Rosen, *Max Horkheimer*, München 1995, გვ. 77/8.

ლენინი სახელმწიფო კაპიტალიზმს მიიჩნევდა სოციალიზმის აუცილებელ ისტორიულ წინაპირობად. სახელმწიფო კაპიტალიზმი, მის თანახმად, 1918 წლის რუსეთში რევოლუციის შემდეგაც ჯერ კიდევ შორს იყო რეალიზაციისგან – სამაგიეროდ, პრუსიული გერმანია უკვე მის ნიმუშს წარმოადგენდა. თავად სოციალისტური სახელმწიფოც განისაზღვრებოდა სხვა არაფრად, თუ არა „ბურჟუაზიული“ და „იმპერიალისტური“ შინაარსისაგან განმედილ იმავე სახელმწიფო კაპიტალიზმად.²⁹ მართალია, „კომუნისმში“ ივარაუდებოდა ბურჟუაზიული „დემოკრატიის“ თანდათან გაუქმება და ძალადობაზე მონოპოლიის მქონე სახელმწიფოს გაუჩინარება, რის ნაცვლადაც უნდა დამკვიდრებულიყო „ელემენტარული, საუკუნეების განმავლობაში ცნობილი, ათასწლეულებით ყველანაირი ვარიანტებით განერილი თანაცხოვრების წესები, ძალადობის გარეშე, ძალდატანების გარეშე, ძალდატენიბისათვის არსებული იმ განსაკუთრებული აპარატის გარეშე, რომელსაც ეწოდება სახელმწიფო“.³⁰ თუმცა, ლენინი უცნაურად აიდეალებდა კაპიტალიზმამდელ წარსულს, რომელშიც ძალაუფლება არ იყო ბურჟუაზიული სამართლით გაშუალებული, მისი პირად ბატონობაზე დამკვიდრებული ეკონომიკური ურთიერთობები კი თავისუფალი ინდივიდების საზოგადოების მოდელს ვერ წარმოადგენს. ასევე, სახელმწიფო აპარატს იგი ალამაზებდა მხოლოდ აუცილებელ ინსტრუმენტად

29 იხ. Владимир Ленин, *О 'левом' ребячестве и о мелкобуржуазности* [1918], მისივე: Полное собрание сочинении, ტ. 36, Москва 1967, გვ. 300: „აქ [გერმანიაში – დ.დ.] საქმე გვაქვს თანამედროვე მსხვილი კაპიტალისტური ტექნიკისა და გეგმიური ორგანიზაციის 'ბოლო სიტყვასთან', რომელიც ემორჩილება იუნკერულ-ბურჟუაზიულ იმპერიალიზმს. მოაშორეთ ხაზგასმული სიტყვები, დააყენეთ სამხედრო, იუნკერული, ბურჟუაზიული, იმპერიალისტური სახელმწიფოს ადგილას იგივე სახელმწიფო, ოღონდ სხვა სოციალური ტიპისა, სხვა კლასობრივი შინაარსისა, საბჭოთა, ე.ი. პროლეტარული სახელმწიფო და მიიღებთ ყველა იმ პირობის ჯამს, რომელიც გვაძლევს სოციალიზმს.“ შდრ. Friedrich Engels, *Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft*, MEW 19, გვ. 223.

30 იხ. Владимир Ленин, *Государство и революция* [1917], იქვე, ტ. 33, გვ. 83. შდრ. Engels, *Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft*, გვ. 224.

გარდამავალ პერიოდში ხალხისა და სახელმწიფოს იმავე ნიშნის მიხედვით შესარწყმელად, რამაც, ყველა უდიდესი განსხვავების მიუხედავად ამ ორ სახელმწიფოს შორის, გერმანიაში ისტორიული ნიადაგი მოუმზადა ნაციონალ-სოციალისტურ სახალხო ერთობას. საბჭოთა კავშირი კი სინამდვილეშიც იმის სამოთდაანლიან მტკიცებულებად იქცა, რომ, ლენინისა და მისი ბურჟუაზიული ანტიპოდების საპირისპიროდ, თანამედროვე სახელმწიფო სუვერენი არავის და არაფრის საშუალება არ არის, არამედ ის არის ინდივიდუალურ ადამიანთაგან დამოუკიდებელი თვითმიზანი.³¹ სსრკ-ში განხორციელებული ჯერ სტალინისტური, შემდეგ ავტოკრატიული სახელმწიფო კაპიტალიზმის სახით, საბჭოთა სუვერენი პოლიტიკისაგან დამოუკიდებელი უკანასკნელი საზოგადოებრივი ქმედების გაუქმებისაკენ ილტვოდა.

ჰორკჰაიმერი აყალიბებს მოდელს, რომლითაც მას კერძოსა და ზოგადს შორის ხსენებული კავშირის დამყარება შესაძლებლად წარმოედგინება. მისი მიზანია, ამავე დროს, სოციალური სფეროს ონტოლოგიზაციის უკუგდება, როგორც მას ადგილი ჰქონდა, მაგალითად, მაქს შელერის ღირებულების მატერიალურ ეთიკაში; ის ღირებულებულებების თავისთავად არსებობას ვარაუდობდა. ხოლო, მარტინ ჰაიდეგერის მიერ „ყოფნა და დროში“ ჩამოყალიბებულ სოციალურ ფილოსოფიაზე, რომელიც ადამიანის არსებობასა და მასში ზრუნვას 'ეგზისტენციალების' სახით ამარადიულებს, ჰორკჰაიმერი აღნიშნავს, რომ ის საკუთარი შინაარსით სწორედ არ არის ჰეგელის აზრით გარდამსახველი. ადამიანური ყოფნა ამ ფილოსოფიისთვის არის ყოფნა სიკვდილისათვის. ის არის ცარიელი სასრულობა. ჰაიდეგერისეული ონტოლოგია არის „მჭმუნვარე ფილოსოფია“³², რომელიც აკმაყოფილებს ნატვრას, საზრისი მიენიჭოს არსებობას მამინაც

31 თანამედროვე მსოფლიო ბაზრის პირობებში სახელმწიფოს ინტენციონალური მართვადობის, საბოლოოდ, მსოფლიო სუვერენის მოჩვენების შესახებ იხ. Gerhard Scheit, *Der Wahn vom Weltsouverän. Zur Kritik des Völkerrechts*, Freiburg 2009, განს. გვ. 95-126.

32 Horkheimer, „Die gegenwärtige Lage der Sozialphilosophie“, გვ. 26.

კი, „როცა სიცოცხლე ინდვიდუალური ბედნიერებისაკენ წნაფვის აღსრულებას აფერხებს“.³³

ამდენად, სოციალური ფილოსოფია, ჰორკჰაიმერის თანახმად, კრიტიკულად არის განწყობილი იმ პოზიტივიზმის მიმართ, რომელიც სოციოლოგიურ მიმდინარეობებში, როგორც, მაგალითად, ვილფრედო პარეტოსი, ხსენებულ ზეპიროვნულ სტრუქტურებს, კლასს, ერს, კაცობრიობას, ობიექტურების სახით, უარყოფს. მათი არსებობის დაშვებას სოციოლოგიური პოზიტივიზმი თავად მიიჩნევს განსხვავებული საზოგადოებრივი მსოფლმხედველობების შედეგად, ისინი კი ერთმანეთის მიმართ არავითარ უპირატესობას არ ფლობენ. ერთის მტკიცებულებას იგივე ღირებულება აქვს, რაც მეორისას. ამდენად, პოზიტივიზმის შემეცნების თეორია რელატივიზმში ექცევა. ისეთ განსხვავებულ გავრცელებულ წარმოდგენებს საზოგადოების შინაარსზე – ამბობს ჰორკჰაიმერი – როგორც ოგიუსტ კონტთან, კარლ მარქსთან, მაქს ვებერთან ან მაქს შელერთან აღიარებენ უზრალ მონამსის სახით; წინასწარ დადგენილია, რომ კრიტიკიუმი იმის გადასაწყვეტად, თუ რომელია მათგან ჭეშმარიტი, რომელი – მცდარი, არ არსებობს.³⁴ ასეთი რელატივიზმი შემეცნების თეორიაში იმავდროულად საკუთარ თავს აბათილებს, რადგან რელატივიზმის აბსულუტურ მნიშვნელობას აღიარებს. ის არის „ნაკლი“, რომელიც უნდა „გადაილაზოს“³⁵, რაც არის ფილოსოფიური რეფლექსიის ამოცანა.

ფილოსოფიური რეფლექსიის საგანი არსებული ობიექტურობის გენეზისია, თუმცა გადალახვა ვერ მოხდება იმავე სახით, რაც ჰეგელთან, როცა ზოგადი იმთავითვე დგინდებოდა კონკრეტულზე აღმატებულად. ჰორკჰაიმერს არ აქვს წინასწარი პასუხი იმაზე, თუ როგორ შეიძლება გადაწყდეს ეს პრობლემა; თუმცა იგი წამოაყენებს საპროგრამო მონახაზს,

33 იქვე. „ის გვევლინება როგორც ნაწილი ფილოსოფიური და რელიგიური მცდელობებისა, უიმედო კერძო ეგზისტენცია კვლავ დაიბრუნონ აზრიანი ტოტალობების [...] 'ოქროს საფუძვლის' კალთაში“, იქვე.

34 იხ. იქვე, გვ. 27.

35 იქვე.

თუ რა სახით უნდა მოხდეს ერთის მეორესთან დაკავშირება: საზოგადოებრივ ურთიერთობებზე ფილოსოფიური განაზრებისა და კონკრეტული ემპირიული სამეცნიერო დარგებით შემეცნებული მასალის კანონზომიერებებისა. მაგრამ ეს მხოლოდ შემეცნებისა და მეცნიერების თეორიის პრობლემად ყალიბდება – რაც „განმანათლებლობის დიალექტიკაში“ სწორედ უკუგდებულია, რამდენადაც აქ თავდაპირველი დიაგნოზი სახეს იცვლის. ეს ცვლილება ისტორიული გამოცდილების შედეგია. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, რომლის შედეგადაც სხვადასხვა გამოთვლებით დაიღუპა 56-დან 80 მილიონამდე ადამიანი, ცივილიზაციის რაციონალური თვითგადარჩენა უკვე „თავზარდამცემი სახით“³⁶ უსულო თვითგანადგურებად გამოიქვლინა. არა მარტო დამკვიდრებული მეცნიერების საქმიანობის კრიტიკული გარჩევა აღმოჩნდა აუცილებელი, არამედ თავად მეცნიერების საქმიანობის საზრისი, როგორც ასეთი, გახდა საეჭვო.³⁷ მაგრამ 1931 წელს, ჰორკჰაიმერი ხსენებულ მიზანს ჯერ კიდევ დადებითად განიხილავს – მის მიღწევას უნდა ემსახურობდეს სოციალური კვლევის ინსტიტუტი.³⁸

ჰორკჰაიმერი პროგრამას კერძო კვლევების თვალსაზრისითაც აკონკრეტებს, რაც ცხადყოფს, თუ რამდენად დაშორ-

36 იხ. ნინამდ. გამ., გვ. 10.

37 „უკვე მრავალი წლის განმავლობაში შემჩნეული გვექონდა, რომ ახალი დროის მეცნიერება დიად გამოგონებებში თეორიული განათლების სულ უფრო გაღრმავებული ხრწნის საფასურს იხდიდა. თუმცა იმის მაინც გვწამდა, რომ ამ მეცნიერების საქმიანობას იმდენად შეიძლებოდა მივყოლოდით, რამდენადაც ჩვენი წვლილი მხოლოდ დარგობრივი მოძღვრებების კრიტიკით ან განვითარებით შემოიფარგლებოდა. ჩვენი მონაპოვარი არ უნდა გაცდენოდა, თემატურად მაინც, სოციოლოგიის, ფსიქოლოგიისა და შემეცნების თეორიის ტრადიციულ დისციპლინებს. [-] აქ გაერთიანებული ფრაგმენტები კი ცხადყოფენ, რომ ამ რწმენაზე უარის თქმა მოგვინია. თუკი სამეცნიერო ტრადიციის ყურადღებიანი შენარჩუნება და მისი გამოცდა შემეცნების მომენტია, განსაკუთრებით იქ, სადაც ამ ტრადიციას პოზიტივისტი განწმენდნი უსარგებლო ბალასტივით დაეინყვება გადაულოცავენ, მაშინ, ბურჟუაზიული ცივილიზაციის თანამედროვე ნგრევასი, ამისათვის უკვე მხოლოდ მეცნიერების საქმიანობა კი არა, არამედ თავად მეცნიერების საზრისი ეჭვქვეშ დადგა.“, ნინამდ. გამ., გვ. 12.

38 Horkheimer, „Die gegenwärtige Lage der Sozialphilosophie“, გვ. 28/9.

და ინსტიტუტი გრიუნბერგის, გერმანიის პირველი მარქსისტი პროფესორის, ემპირიზმის მეთოდუკას. ურთიერთდამოკიდებულების კავშირში, ფილოსოფია ეყრდნობა იმ ცოდნას, რომელსაც მას კერძო მეცნიერების დარგები აწვდის – და ეს დებულება გამჭოლია „განმანათლებლობის დიალექტიკაშიც“; მის თანახმადაც, ჭეშმარიტებას დროითი ბირთვი აქვს და არ უპირსპირდება ისტორიულს უცვლელის სახით.³⁹ ამავე დროს, ფილოსოფია აძლევს იმპულსებს ემპირიულ კვლევას საზოგადოებრივ განსაზღვრებათა უარყოფის საფუძველზე განვითარებული ცნებობრივი ცოდნის მეშვეობით.⁴⁰ ფილოსოფიის მიზანია, ისტორიული სინამდვილის ზედაპირს მიღმა, არსებითი ურთიერთობების წვდომა. კერძო კვლევების ჰორკჰაიმერის მიერ მოყვანილი ნიმუშები ეხება საზოგადოების ეკონომიკური ცხოვრების, ინდივიდების ფსიქიკური განვითარებისა და ვინრო აზრით კულტურის სფეროში მიმდინარე ცვლილებების ურთიერთკავშირს, ამასთან, კულტურაში ჰორკჰაიმერი გულისხმობს არა მარტო მეცნიერების, ხელოვნებისა და რელიგიის ტრადიციულ სამეულს, არამედ სამართალს, ადათ-წესებს, მოდას, საზოგადოებრივ აზრს, სპორტს, გართობის სფეროს, ცხოვრებისეულ სტილებს.⁴¹ სფეროთა ურთიერთკავშირის დადგენის განზრახვა სხვა არაფერია, თუ არა სწორედ ზოგადის კერძოსთან მიმართების პრობლემის ხელახალი ფორმულირება. შეუძლებლად მიიჩნევა რაიმე უნივერსალური თეზისის დოგმატურად წამოძვარება, შემდეგ ყველა მომდევნო დებულება რომ მიესადაგება, მაგალითად, ისეთი პრინციპის სახით, რომლის თანახმადაც ეკონომიკა და სული ერთი და იმავე არსის გამოხატულებაა, რაც „ფუჭი სპინოზიზმია“; ან რომ იდეები, სულიერი სტრუქტურები, განსაზღვრავენ ისტორიულ მსვლელობას, „მანკიერი ჰეგელიანიზმის“ სახით; ან, რომ მატერიალური

39 იხ. ნინამდ. გამ., გვ. 9.

40 „განსაზღვრულ ნეგაციაზე“ კრიტიკულ თეორიაში იხ. იქვე, გვ. 28; ნინამდ. გამ., გვ. 45/6.

41 იხ. Horkheimer, „Die gegenwärtige Lage der Sozialphilosophie“, გვ. 32.

ყოფნა არის ის ნამდვილი რეალობა, რომლიდანაც ამოიზრდება კულტურაც და ინდივიდუალური ფსიქოლოგიური სტრუქტურაც, რაც ჰორკჰაიმერისთვის მცდარად გაგებული მარქსია და, ამავე დროს, ნაიმძღვარებს იმ აბსტრაქტულ დაპირისპირებას სულსა და სინამდვილეს შორის, რომელიც თავად წარმოადგენს გადასაჭრელ პრობლემას.⁴² ამ ყველა წინასწარდადგენილ და, ამდენად, არადამაკმაყოფილებელ პასუხს უპირისპირდება დისციპლინათშორისი ძიება იმისა, თუ რა სახით ყალიბდება ეს ურთიერთობა კონკრეტულ კვლევით კონტექსტში, არსებულ ისტორიულ პერიოდში, კერძო საზოგადოებრივი ფენებისა და კლასების მიმართ. მითითებულია ერთ-ერთი პირველი დაგეგმილი ემპირიული კვლევაც კი, გერმანიაში კვალიფიცირებული მუშაკებისა და მოხელეების მაგალითზე ხსენებული კავშირის შესწავლა; ამ მიზნით ნახსენებია კითხვარების ნიმუშიც, ხოლო ემპირიული მეთოდები ეყრდნობა ამერიკულ სოციოლოგიაში შემუშავებულ ხერხებს, ექსპერტებთან ინტერვიუების ჩათვლით.⁴³

ჰორკჰაიმერის ეს თავდაპირველი პროგრამა ცხადყოფს, თუ რაოდენ რადიკალურად შეცვალა ისტორიის გამოცდილებამ სოციალური ფილოსოფიის რეფლექსიის შინაარსი. სწორედ ის გზა, რასაც სასურველის სახით ფრანკფურტის ინსტიტუტიც პირველ წლებში მიჰყვებოდა, მოგვიანებით, „განმანათლებლობის დიალექტიკის“ ავტორებისთვის შეუძლებელი და თავად რეფლექსიის საგანი გახდა. მათ მოუხდათ არა მხოლოდ ცალკეული სამეცნიერო დისციპლინების ძირეული ცნებების გადახედვა, არამედ ამ ახალი დროის მეცნიერების გენეზისის საკითხის დასმა, რადგან გარდაუვალი შეიქნა იმის გაგების მცდელობა, თუ რატომ ეფლობა ამ მეცნიერებით განათლებული კაცობრიობა ბარბაროსობაში, მაშინ, როცა ეკონომიკური საშუალებების უდიდესი განვი-

42 სამივე ციტ. იქვე.

43 პირველი შედეგის სახით 1936 წელს პარიზში გამოქვეყნდა ემპირიული „კვლევები ავტორიტეტისა და ოჯახის შესახებ“, იხ. *Studien über Autorität und Familie. Forschungsberichte aus dem Institut für Sozialforschung* [1936], Lüneburg 2005.

თარება მას აძლევს საპირისპირო შესაძლებლობას – უზომოდ შეამციროს საზოგადო უბედურება. ებრაელების განადგურება და ის ანტისემიტიზმი, რომელიც განმანათლებლობის საზღვარს აღნიშნავს,⁴⁴ თეორიის ამ ცვლილებაში გადამწყვეტია. კატასტროფამ საბოლოოდ აშკარა გახადა თავად ცივილიზაციის ორჭოფული ხასიათი. „დიალექტიკაც“, ამიტომ, ხსენებული პროგრამის რადიკალური განხორციელების მცდელობაა, რადგან მეცნიერების განმანათლებლური კრიტიკა მასში გადადის თავად განმანათლებლობის მეცნიერულ კრიტიკაში. ამ კრიტიკის მიზნად განისაზღვრება იმის წარმოჩენა, თუ რატომ იქცევა განმანათლებლობა მითოსად, მაშასადამე, ცივილიზაციის ბუნების მორჩილებად. ამისათვის კი საჭირო ხდება იმის დასაბუთება, რომ თავად არქაულ მსხვერპლზე დაფუძნებული პირველყოფილი დროის მითოსი არის განმანათლებლობის საწყისი.⁴⁵

1937 წელს თავად ჰორკჰაიმერიც უკვე შემდეგნაირად განასხვავებს კრიტიკულ თეორიას ტრადიციულისაგან, როგორც ის წარმოდგენილია დეკარტთან. კრიტიკული თეორიის მიზანი არ არის დედუქციურად დასრულებული, ტოტალური, რაციონალისტური სისტემის შექმნა,⁴⁶ რომელიც, ამავე დროს, იქონიებდა მთლიანი ისტორიული პროცესის დინამიკის წინდანინ განჭვრეტის პრეტენზიას. ისტორიის ფილოსოფიის პროგრესის ოპტიმისტური რწმენა ახასიათებს არა მარტო კლასიკურ ლიბერალურ თეორიებს, არამედ, მის, ამ თვალსაზრისით, კანონიერ შვილს, იმ ტრადიციულ მარქსიზმსაც, მეტწილად ენგელსის მიერ წამოწყებულ ხაზს რომ მიჰყვება. მარქსის პოლიტიკური ეკონომიკის კრიტიკა ეხება მხოლოდ „თავისებური საგნის თავისებურ ლოგიკას“⁴⁷,

44 იხ. წინამდ. გამ., გვ. 260/1; 301.

45 „პირველი ნარკვევის კრიტიკული ნაწილი, ზოგადად, ორ თეზისად შეიძლება შევაჯამოთ: უკვე მითოსი არის განმანათლებლობა და – განმანათლებლობა კვლავ მითოლოგიას უბრუნდება.“ იქვე, გვ. 18.

46 იხ. Max Horkheimer, „Traditionelle und kritische Theorie“ [1937], HGS 4, Schriften 1936-1941, გვ. 163.

47 „ვულგარული კრიტიკა საპირისპირო დოგმატურ შეცდომას უშუბს.

რომლის გადმოცემასაც მარქსი „დიალექტიკურად“⁴⁸ ახასიათებს. „კაპიტალის“ მეორე გამოცემის ბოლოსიტყვაობაში მარქსი აქებს რუს რეცენზენტს, რადგან მართებულად ახასიათებს მის დიალექტიკურ მეთოდს, როგორც ისტორიული კანონების გადმომცემს. მარქსი განასხვავებს კვლევისა და გადმოცემის წესს. კვლევის დროს აუცილებელია მასალის ბოლო დეტალებამდე გაანალიზება, რათა მისი განვითარების განსხვავებულ ფორმებს შორის „შინაგანი კავშირი“⁴⁹ დადგინდეს. მისი დასრულების შემდეგ კი გადმოცემაში, თუკი ის წარმატებულია და გამოკვლეულ მასალას იდეურად ასახავს, იქმნება შთაბეჭდილება, თითქოს აპრიორი კონსტრუქციასთან გვექონდეს საქმე. მაგრამ, მარქსი ამბობს, ეს მცდარი შთაბეჭდილებაა. როცა იგი დასძენს, რომ, მისტიფიკაციების მიუხედავად, ჰეგელმა „პირველად გადმოსცა დიალექტიკის ზოგადი მოძრაობის ფორმები ამომწურავად და ცნობიერი სახით“⁵⁰, ეს არ ნიშნავს, რომ ეს დიალექტიკა, მის თანახმად, მოიცავს მთელ ისტორიას პირველყოფილი დროიდან – განუსაზღვრელ მომავლამდე.

ენგელსი, ერთ-ერთი პირველი მარქსიზმის ტრადიცი-

მაგალითად, ის კონსტიტუციას აკრიტიკებს. ყურადღებას აქცევს ძალადობათა დაპირისპირებას და ასე შემდეგ. ყველგან წინააღმდეგობებს აღმოაჩენს. ეს არის თავად ჯერ კიდევ დოგმატური კრიტიკა, რომელიც თავის საგანს *ებრძვის*, როგორც, მაგალითად, უნინ წმინდა სამების დოგმას ერთისა და სამის წინააღმდეგობით აბათილებდნენ. ჭეშმარიტი კრიტიკა კი, პირიქით, ადამიანის ტვინში წმინდა სამების შინაგან გენეზისს წარმოაჩენს. კრიტიკა აღწერს მისი დაბადების აქტს. ამგვარად, ნამდვილად ფილოსოფიური კრიტიკა ახლანდელი სახელმწიფოს კონსტიტუციას არა მარტო წინააღმდეგობების არსებობას უმტკიცებს, ის მათ ახსნის კიდევ, ის სწვდება მათ გენეზისს, მათ აუცილებლობას. ის სწვდება მათ თავისებურ მნიშვნელობას. *წედომა* იმაში კი არ მდგომარეობს, როგორც ჰეგელი მიიჩნევს, რომ ყველგან ლოგიკური ცნების განსაზღვრებებს ამოვიცნობთ, არამედ, ის არის *თავისებური* საგნის *თავისებური* ლოგიკის წედომა.“ Karl Marx, *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie*, ders. und Friedrich Engels, Werke [MEW], ტ. 1, Berlin 1972, გვ. 296.

48 იხ. Karl Marx, *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Bd.1*, MEW 23, გვ. 27 // კარლ მარქსი, *კაპიტალი. პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკა. ტ. 1*. თბილისი 1954, გვ. 23.

49 იქვე.

50 იქვე (თაგმან. შეცვ).

ში, მარქსის გადმოცემის „დიალექტიკურ“ წესს გადაიტანს არა მარტო ამ თავისებური საგნის, კაპიტალისტური ეკონომიკის, არამედ მთლიანად საზოგადოებრივი და ბუნებრივი რეალობის კვლევაზეც, როგორც ეს მოხაზულია მის „ბუნების დიალექტიკაში“⁵¹. მოგვიანებით, განსაკუთრებით, მარქსიზმ-ლენინიზმში, ამ ნაშრომის პრინციპები საფუძვლად ედება ისტორიული და დიალექტიკური მატერიალიზმისაგან შემდგარ მსოფლმხედველობას. კრიტიკული თეორია კი, ამის საპირისპიროდ, არის ხსენებული თავისებური საგნის – კაპიტალზე დაფუძნებული დღევანდელი საზოგადოების ურთიერთობების – შეუპოვარი დენუნციაცია. ჰორკჰაიმერის განსაზღვრებით, კრიტიკული თეორია არის „გაშლილი ეგზისტენციალური მსჯელობა“⁵². კატეგორიულ მსჯელობებზე დაფუძნებული სისტემისაგან განსხვავებით, ასეთი არსებობის მსჯელობა ურყევი ურთიერთშეკავშირებული ტოტალობის შემეცნებას არ მოითხოვს. მაგრამ კრიტიკული თეორია არც ბურჟუაზიული განსჯისეული აზროვნების მსგავსად მხოლოდ პრაგმატული ჰიპოთეტურ-დიზიუნქციური მსჯელობებით შემოიფარგლება.

51 იხ. Friedrich Engels, *Dialektik der Natur*, MEW 20, გვ. 348/9.

52 „ნებადართული იყოს მოკლე შენიშვნა მსჯელობის ფორმებსა და ისტორიულ ეპოქებს შორის არსებულ კავშირებზე. კატეგორიული მსჯელობა ბურჟუაზიამდელი საზოგადოებისთვის არის ტიპური: ეს არის ასე, ამაში ადამიანს არაფრის შეცვლა არ შეუძლია. ჰიპოთეტური და დიზიუნქციური მსჯელობის ფორმები კერძოდ ბურჟუაზიულ სამყაროს ეხება: გარკვეულ პირობებში კონკრეტული შედეგი შეიძლება მივიღოთ; ან ასე არის ვითარება, ან ასე. კრიტიკული თეორია კი აცხადებს: არ არის აუცილებელი, ასე იყოს, ადამიანებს შეუძლიათ ყოფნის შეცვლა, ამის პირობები ახლა არსებობს.“ Horkheimer, „Traditionelle und kritische Theorie“, გვ. 201, სქოლიო. ჰორკჰაიმერი აქ კანტის მიერ მსჯელობების კლასიფიკაციას მიჰყვება, თუმცა საკმაოდ თავისუფლად. მსჯელობების ცხრილში კანტი არისტოტელურ ლოგიკაზე დაყრდნობით განასხვავებს რელაციის მიხედვით კატეგორიულ, ჰიპოთეტურ და დიზიუნქციურ მსჯელობებს, იხ. Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, Hamburg 1998, A 70/B 95; ხოლო მოდალობის მიხედვით, კატეგორიების ცხრილში, „არსებობა-არარსებობის“ კატეგორიას, რასაც გულისხმობს ჰორკჰაიმერი „ეგზისტენციალური მსჯელობის“ ტიპით, იხ. იქვე A 80/B 106.

3. ამერიკული ემიგრაცია – გერმანული ინსტიტუტი

ჰორკჰაიმერის მიერ მოხაზული პროგრამა ინსტიტუტის საქმიანობაში კვლევის ინტერდისციპლინარული ტენდენციის სახით გაძლიერდა მისი დირექტორად გახდომის შემდეგ. ინსტიტუტის თანამშრომლების წრე გაფართოვდა და მან ემიგრაციის წლებშიც მეტ-ნაკლებად უცვლელი ბირთვი შეინარჩუნა. უკვე ხსენებულთ შეემატათ – ლეო ლიოვენთალი, ფილოსოფოსი, ლიტერატურისა და ესთეტიკის თეორეტიკოსი და მემარცხენე-ლიბერალური „ფოლკსბიუნეს“ თეატრალურ-ლიტერატურული პუბლიკაციების რედაქტორი. ლიოვენთალი, ებრაელი, ისევე როგორც ინსტიტუტის წევრების უმრავლესობა, თავდაპირველად მონაწილეობდა რაბი ნეჰემია ნობელის გარშემო ჩამოყალიბებულ რელიგიურ ჯგუფში, რომელმაც 1920-იან წლებში „თავისუფალი ებრაული სასწავლებელი“ დაარსა; მისი წევრები იყვნენ მარტინ ბუბერი, ფრანც როზენცვაიგი, ზიგფრიდ კრაკაუერი და ერნსტ სიმონი. „ინსტიტუტში“ ლიოვენთალი კულტურისა და ლიტერატურის სფეროს იკვლევდა და „განმანათლებლობის დიალექტიკის“ „ანტისემიტის ელემენტების“ პირველი საში თეზისის ჩამოყალიბებაშიც მიიღო მონაწილეობა.

თეოდორ ვიზენგრუნდ-ადორნო, დროთა განმავლობაში, კრიტიკული თეორიის ცენტრალურ ფიგურად იქცა, თუმცა „ინსტიტუტის“ ოფიციალური თანამშრომელი გახდა ამერიკაში, 1938 წელს. ამერიკული მოქალაქეობის მიღების შემდეგ ადორნო მხოლოდ დედის გვარით სარგებლობდა. ადორნო იყო კომპოზიტორი, მუსიკის და საერთოდ ხელოვნების კრიტიკოსი, თეორეტიკოსი და სოციოლოგი, ამავე დროს, ფილოსოფოსი და სოციალური მკვლევარი, რომელმაც პირველი ფილოსოფიური მონოგრაფია საგნისა და ცნების ურთიერთობას, კერძოდ, ედმუნდ ჰუსერლთან ნივთისა და ნოემას ტრანსცენდენტურობას მიუძღვნა. ადორნო აქ ნივთს ჯერ კიდევ „იდეალურად“ განსაზღვრავდა; ის მისთვის „იგივეა, რაც შემეცნებელი ინდივიდუალური კანონი, შეცნო-

ბილი მოვლენათა წესად, ცნობიერების იმანენტური და შესწორებადი“.⁵³ ადორნომ პირველი საჰაბილიტაციო ნაშრომიც, რომელიც მანაც ჰორკჰაიმერივით ჰანს კორნელიუსთან მოამზადა, მაგრამ არ დაიცვა მისივე საპირისპირო რჩევის გამო, კორნელიუსის ტრანსცენდენტალური იდეალიზმის პოზიციებიდან შეიმუშავა. მასში ადორნომ განახორციელა ფროიდის ფსიქონალიზის კანტიანიზმის პოზიციებიდან გაანალიზების ერთ-ერთი პირველი ფილოსოფიური მცდელობა.⁵⁴ ირაციონალიზმის კრიტიკით, რომელიც არაცნობიერის ცნების აბსოლუტიზაციას ახდენს, ფროიდის თეორია, ადორნოს განმარტებით, იძლევა საშუალებას, არაცნობიერი გავიგოთ ტრანსცენდენტალური ფილოსოფიის თვალსაზრისით: ინდივიდუალური ფსიქიკის სტრუქტურული ელემენტების ერთობლიობის სახით საკუთარი კანონზომიერებებით.⁵⁵ თუმცა, უკვე ფროიდის ფსიქონალიზისადმი მიძღვნილი ამ ნაშრომის ბოლოს, რომელიც ადორნოს გარდაცვალებამდე არ გამოქვეყნებულა, იკვეთება ფსიქიკური ფენომენების მატერიალური წინაპირობების ანალიზზე გადასვლა, რადგან არაცნობიერის ირაციონალისტური თეორიების კონსტიტუირების საფუძველს ადორნო საზოგადოებრივ სინამდვილეში აფიქსირებს.⁵⁶

ადორნოს მეორე საჰაბილიტაციო ნაშრომი, 1931 წელს, ფრანკფურტში თეოლოგ პაულ ტილიხთან დაცული, იყო ვალტერ ბენიამინის „გერმანული დრამის სანყისთან“ მონათესავე „კირკეგორი. ესთეტიკურის კონსტრუირება“.⁵⁷ აქ ადორნო პირველად თეორიულად აყალიბებს არარეგულირებული გამოცდილების ცნებას ესთეტიკური სფეროს

53 Theodor W. Adorno, *Die Transzendenz des Dinglichen und Noematischen in Husserls Phänomenologie* [1924], მისივე: *Gesammelte Schriften* [AGS], ტ. 1, გამ. Rolf Tiedemann; Gretel Adorno, Susan Buck-Morss და Klaus Schultz-ის მონაწილეობით, Frankfurt 1998, გვ. 71.

54 იხ. Theodor W. Adorno, *Der Begriff des Unbewußten in der transzendentalen Seelenlehre* [1927], AGS 1, გვ. 79-366.

55 იქვე, გვ. 238.

56 იხ. იქვე, გვ. 318 დ.შ.

57 იხ. Theodor W. Adorno, *Kierkegaard. Die Konstruktion des Ästhetischen* [1933], AGS 2.

მაგალითზე, რაც მისი ფილოსოფიის ერთ-ერთი მთავარი კატეგორიაა. თუ ეთიკური სფერო მხოლოდ ზოგადი პრინციპების, ხოლო რელიგიური კერძო გრძნობის ალტკინების სფეროა, რომელსაც ეკარგება ობიექტურობა, ესთეტიკური, ადორნოს განსაზღვრებით, არის ისეთი გამოცდილება, სადაც ერთდროულად ობიექტი, ბუნება, წვდომილია ისტორიულ კონკრეტულში, წარმოსახვაში.⁵⁸ იმ ესთეტიკური გამოცდილების ცნება, რომელშიც, ადორნოს თანახმად, გამოანათებს საზოგადოებრივი სინამდვილით შეზღუდული ადამიანური თავისუფლება და შერიგებული ცხოვრების დაპირება, „დიალექტიკაში“ კულტურის ინდუსტრიის კრიტიკის ფონია.

ინდივიდის ფსიქიკის საზოგადოებრივი პირობებით ფორმირებაში მზარდი მნიშვნელობის მინიჭებას მოწმობს ინსტიტუტში ფსიქოანალიზის სპეციალისტების თანამშრომლობაც, განსაკუთრებით ერის ფრომისა და კარლ ლანდაუერის. ფრომი, „ფრანკფურტის ფსიქოანალიტიკურ ინსტიტუტში“ მოღვაწე ანალიტიკოსი, ავითარებდა სოციალური ფსიქოლოგიის მოძღვრებას ხასიათების საზოგადოებრივი განპირობების შესახებ; მან, ასევე, წვლილი შეიტანა ავტორიტარული ხასიათის თეორიის დამუშავებაშიც.⁵⁹ ინსტიტუტში მრავალი წლის განმავლობაში მოღვაწეობდა ასევე ფსიქოანალიზის მკვლევარი ჰერბერტ მარკუზიც, ედმუნდ ჰუსერლისა და მარტინ ჰაიდეგერის მონაფე, რომლის ერთ-ერთი პირველი ნაშრომიც ონტოლოგიისა და ისტორიულო-

58 „თუკი ფანტაზიას არ შეუძლია, სასონარკვეთის უკანასკნელი ხატის კონკრეტულად აღწერა [...] მაშინ მისი ასეთი უუნარობა სისუსტე კი არაა, არამედ სიძლიერეა. შერიგების ნაწილი, რომელიც მასში წარმავლად ჩნდება, საკმარისია, რათა სასონარკვეთა დაიშალოს, როგორც არაარსებითი, არსებობა კი შეუფერხებლად გადაეშევა სასონარკვეთაში. სასონარკვეთის წარმოუდგენლობა ფანტაზიისათვის არის მისი იმედის მოწმობა. ფანტაზიაში ბუნება საკუთარ თავს აღემატება: ბუნება, რომლის ლტოლვიდანაც ფანტაზია წარმოიშობა; ბუნება, რომელშიც ის საკუთარ თავს განჭვრეტს; ბუნება, რომელიც ფანტაზიის მეშვეობით უმცირეს გადაადგილებაში გადარჩენილი წარმოდგება.“ იქვე, გვ. 196.

59 იხ. Erich Fromm, „Über Methode und Aufgabe einer analytischen Sozialpsychologie“, *Zeitschrift für Sozialforschung*, 1 [1932], 1/2, გვ. 28-54; მისივე, „Die psychoanalytische Charaktereologie und ihre Bedeutung für die Sozialpsychologie“, *Zeitschrift für Sozialforschung*, 1 [1932], Nr. 3, გვ. 253-277.

ბის ცნების ურთიერთობას ეხება;⁶⁰ მემარცხენე ორიენტაციის გამო, ამ ნაშრომის შემდეგ მარკუზემ 'სახალხოებთან' სულ უფრო დაახლოებულ ჰაიდეგერთან კავშირი განყვიტა. „ინსტიტუტის“ ამ წრემ, რომელსაც სხვადასხვა პერიოდში მიეკუთვნებოდა მრავალი მეცნიერი, განსაკუთრებით კი ომის დროს, როცა მისი ფონდის სახსრებიდან მიღებული ხელფასი არჩენდა არაერთ ემიგრირებულ ავტორს, მათ შორის, მაგალითად, ვალტერ ბენიამინს, დაიწყო „სოციალური კვლევის ჟურნალის“ გამოცემა. აქ 1941 წლამდე ქვეყნდებოდა ინსტიტუტის კვლევები.

თუმცა, ინსტიტუტს ნაციონალსოციალისტების დევნა ადრევე შეეხო. 1933 წელს ის უკვე გადახიზნული იყო ჯერ შენევაში, შვეიცარიაში, რის შემდეგაც ჰორკჰაიმერს, ერთ-ერთ პირველს ებრაელ მეცნიერთა შორის, ჩამოერთვა სწავლების და კვლევის უფლება, გერმანული რასის სისხლის სინმინდის დასაცავად გამოცემული ნაციონალსოციალისტური კანონების ძალით.⁶¹ ჰორკჰაიმერისა და პოლოკის წინდახედული მოქმედებით, მათ მოახერხეს ფონდის კაპიტალის შვეიცარიაში გადატანა, ვიდრე გერმანიაში დაიწყებოდა მასობრივი 'არიზაციის' პროცესით ებრაელი მოსახლეობისთვის ქონების დატაცება. ინსტიტუტთან თანამშრომლობაში მყოფ მეცნიერთა უმრავლესობა თავდაპირველად გაიხიზნა დასავლეთ ევროპაში. ადორნო, სამი წლის განმავლობაში, ინგლისში, ოქსფორდში მოღვაწეობდა დაწინაურებულ სტუდენტად. ზოგი გადასახლდა პარიზში, სადაც გერმანიის მიერ საფრანგეთის ნაწილის ოკუპაციამდე გამოიცემოდა კიდევ ინსტიტუტის „ჟურნალი“. ზოგმა კი, როგორც 1934 წელს ჰორკჰაიმერმა, თავი შეაფარა ამერიკის შეერთებულ შტატებს.

ამერიკაში შესაძლებელი გახდა „ინსტიტუტის“ კვლევების განახლება. პირველ წლებში ის აღმოსავლეთ სანაპიროზე, ნიუ იორკში, კოლუმბიის უნივერსიტეტთან თანამშრომლობდა.

60 იხ. Herbert Marcuse, *Hegels Ontologie und die Grundlegung einer Theorie der Geschichtlichkeit*, Frankfurt 1932.

61 იხ. Saul Friedländer, *Nazi Germany and the Jews. Volume I. The Years of Persecution. 1933-1939*, New York 1997, გვ. 33 დ.შ.

ადორნოც 1938 წლიდან მონაწილეობდა ავსტრიელი სოციოლოგი პაულ ლაზარსფელდის ხელმძღვანელობით განხორციელებულ „პრინსტონის რადიოს კვლევის პროექტში“. ეს იყო პირველი ფართომასშტაბიანი მცდელობა, ემპირიული სოციოლოგიური მეთოდებით, დადგენილიყო რადიოს მოხმარების თავისებურება ამერიკულ მოსახლეობაში, უკეთესი საჯარო პროგრამების ჩამოყალიბების მეშვეობით რადიოს რეცეფციის მანიპულაციის კეთილშობილური მიზნით. ამ პროექტის ფარგლებში, ადორნომ, მისი რადიომუსიკის განყოფილების დირექტორმა, ამ მასობრივი მედიუმის მაგალითზე მუსიკალური გამოცდილების გარდასახვის შესახებ გამოაქვეყნა რამდენიმე სტატია.⁶² კოლუმბიის უნივერსიტეტთან თანამშრომლობის შედეგების შემდეგ, 1940 წელს, პოლოკი, ჰოკ-ჰაიმერი და დროებით ლიოვენთალი, მალე ადორნოც, გადასახლდნენ დასავლეთ სანაპიროზე, ლოს ანჟელესის პასიფიკ პელისედში. აქ ჰოლივუდის ირგვლივ თავი მოიყარა გერმანიიდან ემიგრირებული მხატვრული ინტელიგენციის დიდმა ნაწილმა, ბერტოლტ ბრესტმა, თომას მანმა, ფრიც ლანგმა და სხვებმა. თავის „არაიგივეობრივ ძმა“⁶³, არნოლდ შიონბერგის მონაფე, კომპოზიტორ ჰანს აისლერთან ერთად, ადორნომ აქ დაწერა ნაშრომი კინომუსიკის თავისებურების შესახებ.⁶⁴ ევროპაში მიმდინარე ომის ფონზე კი, ამერიკის ემიგრაციაში ჰორკჰაიმერი და ადორნო ლოს ანჟელესში შეუდგნენ მათი 1939 წელს დაწყებული პროექტის რეალიზაციას.⁶⁵

62 მისი დაუსრულებელი კვლევები 2006 წელს გამოიცა, იხ. Theodor W. Adorno, *Current of Music. Elements of a Radio Theory*, მისივე: Nachgelassene und Fragment gebliebene Schriften. ტ. 3, გამ. Robert Hullot-Kentor, Frankfurt a. M. 2006, იხ. ასევე Дави Думбадзе, „Музыкальный опыт неидентичного. Критика радио Т. Адорно“, Топос, 3, 2011.

63 იხ. Detlev Claussen, *Theodor W. Adorno. Ein letztes Genie*, Frankfurt a. M. 2005, გვ. 183.

64 იხ. Theodor W. Adorno, Hanns Eisler, *Komposition für den Film* [1947], AGS 15, გვ. 1-156.

65 „განმანათლებლობის დიალექტიკის“ ავტორობის შესახებ, რომელიც ორივე ფილოსოფოსის ხანგრძლივი პროდუქტიული თანამშრომლობის მხოლოდ ერთ-ერთი ყველაზე თვალსაჩინო შედეგია, ადორნოს შრომების გამომცემელი როლფ ტიდემანი ზუსტ ცნობებს გვაწვდის. ისინი ეფუძ-

4. სინგულარული მოვლენა – ისტორიული პროცესი

ისტორიული პროცესის რეფლექსიის მცდელობისას, მეცნიერება, იქნებოდა ეს დამკვიდრებული ბურჟუაზიული, თუ ოპოზიციური მემარცხენე, უძლური აღმოჩნდა, არსებული კატეგორიებით განესაზღვრა მეორე მსოფლიო ომის დროს მომხდარი კატასტროფა. აპორიას გადმოსცემს ადორნოს აფორიზმი „სროლიდან შორს“ კრებულიდან „მინიმა მორალია. რეფლექსიები დაზიანებული ცხოვრებიდან“, რომელიც მან „განმანათლებლობის დიალექტიკაზე“ მუშაობის პარალელურად დაწერა.⁶⁶

„ოცდაათწლიანი ომივით, ეს ომიც, რომლის დასაწყისსაც უკვე ველარავინ იხსენებს, მისი დასრულების შემდეგ დაიშლება ცარიელი პაუზებით ერთმანეთისაგან გამიჯნული ლაშქრობების ნაწყვეტებად: პოლონეთის, ნორვეგიის, საფრანგეთის, რუსეთის, ტუნისის, საოკუპაციო კამპანიის ნაწყვეტებად. ამ ომის რიტმი, დამრტყმელი ქმედებებისა და სრული უმოქმედობის – როცა გეოგრაფიულად ხელმისაწვდომი მტრები აღარსად ჩანან – მონაცვლეობა, თავად მექანიკური რიტმით ხასიათდება. საომარი იარაღების სა-

ნება ადორნოს ზეპირ შეტყობინებას და შემორჩენილი ხელნაწერების მდგომარეობასაც ასახავს. მის თანახმად, „განმანათლებლობის ცნება“ ავტორებმა ერთიანად უკარნახეს გრეტელ ადორნოს. პირველი ექსკურსი „ოდისევსი, ანუ მითოსი და განმანათლებლობა“ დაიწერა თითქმის მხოლოდ ადორნოს მიერ, მეორე კი, „უიულიეტი, ანუ განმანათლებლობა და ზნეობა“, იმავე ხარისხით შეგვიძლია მივანეროთ ჰორკჰაიმერს. „თავი 'კულტურის ინდუსტრია. განმანათლებლობა, როგორც მასების მოტყუება' ეყრდნობა ადორნოს მონახაზს, თუმცა ის იმდენად ინტენსიურად გადაამუშავა ჰორკჰაიმერმა, რომ ორივეს ნვლილი თანაბრად უნდა მივიჩნიოთ. საპირისპიროს ჰქონდა ადგილი 'ანტისემიტიზმის ელემენტები. განმანათლებლობის საზღვრები'-ს შემთხვევაში, რომელიც თავდაპირველად დაიწერა ჰორკჰაიმერის მიერ და ის ინტენსიურად გადაამუშავა ადორნომ.“ (Schmid-Noerr, „Editor's Aterword“, გვ. 224). როგორც 1944/47 წლის წინათქმა მიუთითებს, ლეო ლიოვენთალი მონაწილეობდა პირველი სამი თეზისის ჩამოყალიბებაში. „ჩანაწერები და მონახაზები“ ეკუთვნის ჰორკჰაიმერს და ადორნოს ჩამატებებს არ შეიცავს. ადორნომ დაწერა მათი „დამატებები“. (იხ. იქვე).

66 იხ. Theodor W. Adorno, „Weit vom Schuß“ [1944], *Minima Moralia. Reflexionen aus dem beschdigtgen Leben* [1951], AGS 4, გვ. 60-63.

ხეობას ის კერძოდაც გამოარჩევს და თითქოს ლაშქრობის ლიბერალიზმამდელ ფორმასაც გვაგონებს. ეს მექანიკური რიტმი სრულად განსაზღვრავს ომთან ადამიანების მიმართებას, არა მარტო ინდივიდუალური, სხეულებრივი ძალისა და ძრავების ენერჯის ერთმანეთის არათანაფარდობის გამო, არამედ – თვით განცდის ფორმების უიდუმალესი უჯრედების ჩათვლით. უკვე წინა ომშიც, მატერიალური ბრძოლისათვის ტანის შეუსაბამობამ შეუძლებელი გახადა ნამდვილი გამოცდილება. ველარავინ ახერხებდა მის შესახებ ისევე თხრობას, როგორც შეეძლოთ თხრობა არტილერიის გენერალი ბონაპარტის ბრძოლებზე. საომარ მემუარებსა და მშვიდობის დამყარების აქტს შორის ხანგრძლივი ინტერვალები შემთხვევითი არ არის. ეს მოწმობს იმაზე, რომ გახსენება გაჭირვებით რეკონსტრუირდება, მას კი თითოეულ ასეთ წიგნში უძღურების, თვით არანამდვილის მომენტიც კი ახასიათებს, სულერთია, თუ რომელი საშინელებისაგან ცდილობენ თავის დაღწევას მთხრობელნი. მეორე ომი კი, უკვე ისევე სრულიად ხელმიუწვდომელია გამოცდილებისთვის, როგორც მანქანის პროცესი – სხეულის იმპულსებისათვის. სხეული ასეთ პროცესს ემსგავსება მხოლოდ ავადმყოფობის მდგომარეობებში. ომი აღარ მოიცავს არც უწყვეტობას, ისტორიას, 'ეპიკურ' ელემენტს, არამედ, გარკვეულ წილად, თითოეულ ფაზაში თავიდან იწყება; და ის აღარც გახსენების უცვლელსა და არაცნობიერად შემონახულ ხატს გვიტოვებს. ყოვლისმომცველად, თითოეული აფეთქებით, მან გაარღვია გაღიზიანებებისაგან დაცვა, რომლის ფონზეც ყალიბდება გამოცდილება: ხანგრძლივობა განმკურნავ დავიწყებასა და განმკურნავ გახსენებას შორის. სიცოცხლე გარდაისახა შოკების უდროო თანმიმდევრობად, მათ შორის კი ბზარები, პარალიზებული ცარიელი ადგილები გაჩნდა. თუმცა, შესაძლოა, არაფერია ისე საბედისწერო მომავლისათვის, როგორც ის ვითარება, რომ ძალიან მალე, პირდაპირი აზრით, ველარავინ შეძლებს მომავლის გააზრებას, რადგან ომიდან დაბრუნებულთა თითოეული ტრავმა, თითოეული დაუძლეველი

შოკი, მომავალი განადგურების ფერმენტია. –

კარლ კრაუსი მართალი იყო, როცა თავის პიესას „კაცობრიობის უკანასკნელი დღეები“ უწოდა. რაც დღეს ხდება, ამას „სამყაროს დასასრულის შემდეგ“ უნდა ერქვას. [...]

ჰეგელის ისტორიის ფილოსოფიაში ეს დროც რომ შესულიყო, ჰიტლერის რობოტად ქცეული ნაღმები ალექსანდრეს ნაადრევი სიკვდილისა და მსგავსი ხატების გვერდით იზოვიდა თავის ადგილს, იმ რჩეულ ემპირიულ ფაქტებს შორის, მსოფლიოს სულის მდგომარეობა უშუალოდ სიმბოლურად რომ გამოიხატება. როგორც თავად ფაშიზმს, ისე რობოტებსაც მიზანმიმართულად ამკვიდრებენ, თუმცა ისინი, ამავე დროს, უსუბიექტონი არიან. როგორც ფაშიზმი, ისინიც უკიდურეს ტექნიკურ დახვეწილობას აერთიანებენ სრულქმნილ სიბეცესთან. და როგორც ფაშიზმი, ისინიც ყველაზე მომაკვდინებელ ძრწოლას იწვევენ და, ამავე დროს, სრულიად არაფრისმაქნისნი არიან. – ‘მსოფლიო სული ვიხილე’, ცხენზე ამხედრებული კი არა, არამედ ფრთებით და უთავოდ, ეს კი, ამავე დროს, ჰეგელის ისტორიის ფილოსოფიასაც უარყოფს.

ის მოსაზრება, რომ ომის შემდეგ სიცოცხლე ‘ნორმალურად’ შეიძლება გაგრძელდეს, ან სულაც კულტურა ‘ალორძინდეს’ – თითქოს კულტურის ალორძინება არ იყოს უკვე მისი უარყოფა – იდიოტურია. მილიონობით ებრაელი მოკლეს, ეს კი უბრალო ეპიზოდი უნდა იყოს და არა თავად კატასტროფა. და მეტს რაღას ელოდება ეს კულტურა? თვით იმ შემთხვევაშიც კი, თუკი მრავალ ადამიანს ჯერ კიდევ დარჩენია მოსაცდელი დრო, შეიძლება წარმოვიდგინოთ, რომ ევროპაში მომხდარს შედეგი არ მოჰყვება, რომ მსხვერპლთა რაოდენობა მთელი საზოგადოების ახალ თვისობრიობად, ბარბაროსობად, არ გარდაიქმნება? სანამ კატასტროფა, ერთი ნაბიჯის საპასუხო მეორე ნაბიჯით აგრძელებს სვლას, ის მარადიული რჩება. საკმარისია, ვიფიქროთ მოკლულთათვის შურისძიებაზე. თუკი ამდენივეს მოკლავენ სხვებიც, ტერორი დაწესებულებად იქცევა და სისხლის ალების კაპი-

ტალიზმამდელი სქემა, უძველესი წარსულის მხოლოდ შორეულ მთიან რეგიონებში რომ ბატონობდა, განვითარებული სახით, კვლავ დამკვიდრდება – ერებით, როგორც მისი უსუბიექტო სუბიექტებით. მაგრამ, თუ მკვდრებზე შურს არ იძიებენ, არამედ მათ შეინყალებენ, მაშინ დაუსჯელი ფაშიზმი, ყველაფრის მიუხედავად, გამარჯვებული რჩება. ხოლო, მას შემდეგ, რაც მან ერთხელ უკვე გვაჩვენა, თუ რა მარტივად არის ის შესაძლებელი, ის გაგრძელდება სხვა ადგილებში. ისტორიის ლოგიკა გამანადგურებელია, ისევე, როგორც მის მიერ წარმოშობილი ადამიანებიც. საიტკენაც არ უნდა მიგვაქანებდეს მისი მიზიდულობის ძალა, ის წარსული უბედურების ეკვივალენტის რეპროდუცირებას ახდენს. ნორმალური არის სიკვდილი.

კითხვაზე, თუ რა უნდა ვუყოთ დამარცხებულ გერმანიას, ორგვარი პასუხის გაცემა შემოძლია. ერთი: არაფრის ფასად, არავითარ შემთხვევაში არ მინდა ვიყო ჯალათი, ან კანონიერი უფლება მივანიჭო ჯალათებს. და მეორე: არავის, მით უმეტეს, კანონის აპარატით, არ მსურს შევუშალო ხელი, ვინც კი მომხდარზე შურს იძიებს. ეს არის სრულიად არაადამკმაყოფილებელი, წინააღმდეგობრივი პასუხი, რომელიც სასაცილოდ იგდება განზოგადებასაც და პრაქტიკასაც. თუმცა, შესაძლოა, შეცდომა უკვე კითხვაშია და ჩემი არ არის. [...]"

აფორიზმში აღორნო პრაქტიკული გონებისათვის აყალიბებს იმ ანტინომიას, რომელიც საფუძვლად უდევს „განმანათლებლობის დიალექტიკას“. შურისძიება მომხდარი საშინელებისათვის ზნეობის შენარჩუნების მიზნით ნიშნავს სწორედ არქაული პრინციპის ‘თვალი თვალისა წილ, კბილი კბილისა წილ’ კვლავ დამკვიდრებას, რომლის ისტორიულად მოდიფიცირებული ნაირსახეობაც არის თანამედროვე საზოგადოებაში გაბატონებული ეკვივალენტური ღირებულებების გაცვლა.⁶⁷ სამართლით ამ საზოგადოებაში უსამართლობა დგინდება. მეორე მხრივ, შურისძიების არგანხორციელება

67 იხ. ამის შესახებ „ოდისევსი, ანუ მითოსი და განმანათლებლობა“, წინამდ. გამ., გვ. 75 დ.შ.

ნიშნავს, რომ ფაშიზმი – რომელმაც ეკვივალენტების გაცვლის წინააღმდეგობრივი კანონი თავისი რეალიზაციის მეშვეობით გააუქმა – გამარჯვებული რჩება. ასე შეწყლება საზოგადოებრივ უმოწყალობას ამკვიდრებს. ბარბაროსობით იგულისხმება ახალი სახის წარმოების წესი. ნაციონალსოციალიზმში მან ლიბერალური კაპიტალისტური, კლასობრივ ანტაგონიზმსა და ექსპლოატაციაზე დამყარებული ეკონომიკა, ჩაანაცვლა და, როგორც აღორნო ამბობს, შესაძლებლობას ინარჩუნებს, „სხვა ადგილებში“ იქცეს სინამდვილედ.

აღორნოსა და ჰორკჰაიმერს ამოძრავებთ სწორედ პოსტფაშისტური საზოგადოების, როგორც „სხვა ადგილის“ კრიტიკა. ეს კრიტიკა აქტუალური რჩება დღეს, რადგან პოსტფაშისტური საზოგადოების ხსენებული ანტინომია ცოცხალია. აღორნოსა და ჰორკჰაიმერის მიერ აღწერილი განმანათლებლობის დიალექტიკა ამ ანტინომიის თეორიული გაშლაა. რაციონალური გაცვლისა და მასზე დაქვემდებარებული მეცნიერების სოციალური დანესებულების რეალიზაციის მეშვეობით ხორციელდება ცივილიზაციისა და განმანათლებლობის თვითგანადგურება.⁶⁸ განმანათლებლობის უკუგდებით კი სინამდვილედ იქცევა სწორედ ის ფაშიზმი, რომელიც, ამავე დროს, განმანათლებლობას ეყრდნობა, მისი ბოლომდე მიყვანა და მისი ეკონომიკური პრინციპების უშუალოდ შესრულების მცდელობაა. არსად არ ჩანს ეს ისე ნათლად, როგორც განმანათლებლობის მიერ შოას კატასტროფის გაგების მცდელობებში.

მართლაც, ებრაელების განადგურების კატასტროფა ორგვარად შეიძლება იქნეს განხილული, ან ისტორიული პროცესის უწყვეტობის, ან მისი წყვეტადობის ელემენტად. ამ დროს, ისტორიის ორივე გაგება ერთმანეთის საპირისპიროში გადადის და აბათილებს საკუთარ თავს. პირველისათვის, არსებობს ისტორიული პროცესისათვის დამახასიათებელი შინაგანი დინამიკა. ის ემორჩილება გარკვეულ ლოგიკას, რასაც იზიარებენ როგორც დამკვიდრებული კლასიკუ-

68 იქვე, გვ. 12.

რი ბურჟუაზიული, ისე ტრადიციული მარქსისტული ისტორიის კონცეფციები. კლასიკურ ეკონომიკურ თეორიაში ეს არის ერთა სიმდიდრის ადამ სმიტისეული „უხილავი ხელი“⁶⁹, რომლის ქმედებითაც, ცალკეული მენარმეების საკუთარ კერძო ინტერესზე მიმართული საქმიანობიდან, საბოლოო ჯამში, საერთო საზოგადოებრივი კეთილდღეობა უნდა მიიღწეოდეს – ტექნიკური და სამენარმეო წინსვლა. დღევანდელ სოციოლოგიაში კი, მაგალითად, საბაზროდან საერთოდ სოციალური სისტემებზე გადატანილი თვითრეგულაციისა და თვითნარმოების, ავტოპოიეზისის იდეა, ნიკლას ლუმანის სისტემების თეორიას უდევს საფუძვლად.⁷⁰ ამ ინფორმაციონისტულ-ბიოლოგისტური კონცეფციისთვის საზოგადოებრივი სისტემების რეპროდუქციისას განადგურება ამ სისტემების თვითნარმოების გვერდითი შედეგია, რითიც ეს თეორია კაპიტალის საზოგადოების ზედაპირზე არსებულ ურთიერთობებში ბრმად იმეორებს. შემთხვევითი არ არის, რომ გერმანიაში შემუშავებულ ამ თეორიაში შოა, როგორც სინგულარული მოვლენა, საერთოდ არ კი ფიგურირებს.

მარქსიზმი კი სანარმოო ურთიერთობისა და სანარმოო ძალების წინააღმდეგობას ვარაუდობდა კლასობრივი ბრძოლის გარდაუვალ წინაპირობად. მარქსიზმის თანახმად, კლასობრივი ბრძოლის დინამიკა იძლეოდა დრომოჭმული კაპიტალისტური ურთიერთობების ავტომატურ გადალახვას. მიიჩნეოდა, რომ სანარმოო ურთიერთობები, კაპიტალიზმის დამკვიდრებასთან ერთად, შეუსაბამო ხდება მატერიალური სანარმოო ძალების განვითარების დონისათვის. კაპიტალიზმიდან სოციალიზმამდე გადასვლა ისტორიულად აუცილებელი ნაბიჯი იყო, ნებისმიერი რევოლუცია კი – პირველ რიგში, საბჭოთა კავშირის – მხოლოდ ბეზიაქალის დახმარებას აღმოუჩენდა ისტორიულ პროცესს, რათა ეშვა ის, რაც მის კალ-

69 იხ. Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of the Nations* [1776], London 1905, წიგნი IV, თავი 2, აბზ. 9.

70 ავტოპოიეზისის ცნების შესახებ იხ. თავი „Komplexität“, Niklas Luhmann, *Die Gesellschaft der Gesellschaft, Erster Teilband*, Frankfurt a. M. 1998, გვ. 134-144.

თაში უკვე ისედაც იბადებოდა.⁷¹ პროგრესის ასეთი რწმენით ამართლებდა 1930-იან წლებში სტალინიზმი პოლიტიკურ ზომებს საბჭოთა კავშირში, იქნებოდა ეს ძალდატანებითი კოლექტივიზაცია, დაჩქარებული ინდუსტრიალიზაცია თუ ხალხის მტრების, კომუნისტი ანტიკომუნისტების ჩათვლით, განადგურება. გამაერთიანებელი კი ტრადიციული მარქსისტული და ბურჟუაზიული ისტორიის გაგებისათვის არის დარწმუნებულობა, რომ ისტორიას ინტელიგიბელური საწყისი აქვს, სულერთია, თუ როგორ განისაზღვრება ეს საწყისი კონკრეტულ შემთხვევაში: კერძო უტილიტარიზმის ან სოციალური სისტემების თვითრეგულაციად, თუ საწარმოო ძალებისა და საწარმოო ურთიერთობების წინააღმდეგობის ლოგიკად.

ისტორიისათვის ცნებობრივად წინასწარ მინიჭებული ასეთი ლოგიკისათვის ებრაელების განადგურება არ ჯდება და არავითარ ჩარჩოში. ისტორიული წყაროების საფუძველზე, დღეს მხოლოდ რთული კონსტრუქციებით თუ უარიყოფა, რომ ექვსი მილიონი ებრაელი არ მოკლეს არც ეკონომიკური მოგების, არც ომის იმპერიალისტური მიზნებიდან გამომდინარე, არც მათ მიმართ ევროპაში, სავარაუდოდ, თანდაყოლილი სიძულვილის, თუ შურის გამო, მიუხედავად იმისა, რომ ეს ფენომენები ამ პროცესის თანმხლები შესაძლებლობის პირობები იყო. ამიტომ, ებრაელების განადგურება მეორე მსოფლიო ომის ზოგადი ფონიდან გამოიკვეთება ისეთი მოვლენის სახით, რომლის მსგავსი კაცობრიობის ისტორიაში

71 ქართულ ისტორიოგრაფიაში ასეთი პროგრესის რწმენა ასე უღერს: „XX საუკუნის დასაწყისისათვის რუსეთის კაპიტალისტური ურთიერთობა ლპობად სტადიაში შევიდა. იმპერიალიზმის ყველა ნიშანი მეტ-ნაკლებად ჩანდა მის სოციალ-ეკონომიურ და პოლიტიკურ განვითარებაში. რუსეთში არათუ მოქმედებდნენ კაპიტალიზმის რღვევის კანონები, არამედ სწორედ აქ იქმნებოდა კვანძი იმპერიალიზმის ყველა ძირითადი წინააღმდეგობისა [...] იმპერიალიზმისა და სამხედრო-ფეოდალური რეჟიმის ეს თავისებური გადახლართვა აჩქარებდა დრომოჭმულ წარმოებით ურთიერთობებსა და მზარდ საწარმოო ძალებს შორის სამკვედრო-სასიცოცხლო კონფლიქტის გადანწყვეტას.“ აკ. სურგულაძე, ნ.გ. მარგინი და სხვ., *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*, ტომი 6. საქართველო 1900-1921 წლებში, თბილისი 1972, გვ. 2. (nplg.gov.ge/dlibrary/coll/0001/000058/, 19.8.2011).

არ ყოფილა. სიძულვილი ებრაელების მიმართ კი, მისი წინაპირობა – ნაიცონალსოციალიზმში მან ელიმინატორული ფორმა მიიღო – სწორედ თავად არის ასახსნელი. თუ ის არ არის ბუნებრივი მოვლენა, რომელიც დაახასიათებდა კაცობრიობას, როგორც ასეთს, ის არ არის არც ‘ჩვეულებრივი’ რასიზმი. ანტისემიტური რესენტემენტი უფრო მეტია, ვიდრე ცრურწმენაზე დაფუძნებული ანტიპათია ეთნიკური ჯგუფის მიმართ. ამდენადაც, ის ისტორიულად განსაკუთრებული ფენომენია.

5. ანტისემიტური შეშლილობა – რასისტული სიძულვილი

დღევანდელ საქართველოში ანტისემიტისმის მნიშვნელობას ამცირებენ. ასე, მაგალითად, გიორგი ბასილაია ანტისემიტისმს „ყოველივე ებრაულისადმი (უკიდურეს) ნეგატიურ დამოკიდებულებას“ უწოდებს და ამატებს: „მათ მიმართ ანტიპათიური დამოკიდებულების ერთ-ერთი მიზეზი მათი წარმატებაა“.⁷² ბასილაია მეტწილად ამერიკელი ავტორის, ჯორჯ გილდერის, ანტისემიტისმის სპეციფიკურობის მანიველირებელი თეზისების რეფერატს იძლევა, თვით ებრაელებისადმი სავარაუდო საყოველთაო შურის მიზეზის ისეთი სტატისტიკური მტკიცებულებების ჩათვლით, რომ მსოფლიოს 0.2 პროცენტ ებრაულ მოსახლეობას ნობელის პრემიების ლაურეატთა 22 პროცენტი შეესაბამება.⁷³ ბასილაიას მიერ გაზიარებული გილდერის არაისტორიული ხედვის სახასიათო გამოხატულება ასეთი მთავარი დებულებაა: „რადგან ებრაელები, როგორც წესი, ჩვეულებრივზე უფრო მეტად არიან წარმოდგენილნი ოსტატობის მწვერვალებზე, დოგმატური რწმენა, რომლის თანახმადაც ბუნება უპირა-

72 იხ. გიორგი ბასილაია, „დაუსრულებელი შური და სიძულვილი“, ტაბულა, 84, 8.1.2012 (tabula.ge/article-19053.html, 14.1.2012).

73 იხ. George Gilder, „Capitalism, Jewish Achievement, and the Israel Test“, *The American*, 27.7.2009, (american.com/archive/2009/july/capitalism-jewish-achievement-and-the-israel-test, 14.1.2012).

ტესობას ანიჭებს თანასწორ შედეგებს, კაპიტალიზმის მიმართ მტრულ განწყობას იწვევს და ულმობლად ანტისემიტობას ბადებს.⁷⁴ თუკი ამ დიაგნოსტიკურ განსაზღვრებას მეორე მსოფლიო ომის პერიოდზე გადავიტანთ, აღმოჩნდება, რომ ანტისემიტური ბრმა ხატი, რომლის თანახმადაც ებრაელები ერთდროულად გერმანელებზე აღმატებულები და ძალმოსილნიც არიან და მდაბიონიც და ბინძურნიც, მისი 'დადებითი' ნაწილით თავად ხსენებულ ავტორებთან გვხვდება. ასეთი მარტივი კონსტრუქცია ვერ ხსნის ისტორიულ სინამდვილეს. ნაციონალსოციალისტების გაბატონების მომენტისთვის, დასავლეთ ევროპის ებრაელები, მიუხედავად მათგან ასიმილირების მოთხოვნისა, ნაწილობრივ აღწევდნენ არაორდინარულ წამყვან პოზიციებს გერმანიის მოხელეთა შორის, ეკონომიკაში, მეცნიერებასა და ხელოვნებაში.⁷⁵ მაგრამ იგივეს ვერ ვიტყვით ძირითადად გაღარიბებულ აღმოსავლეთ ევროპის ებრაელებზე. ამ ხელოსნებსა და წვრილ ვაჭრებს – პოლონეთიდან რუსეთის დამკვიდრებულ „დასახლების ზონამდე“, *черта оседлости* – იშვიათად თუ ჰქონდათ შესაშური არსებობა.⁷⁶ მეტიც, ორივე ავტორის მსჯელობა იმპლიციტურად მიანერს ნაციონალსოციალისტურ გამანადგურებლურ ანტი-სემიტობას რაციონალურ მარცვალს. თუკი ებრაელები, როგორც ხალხი, მართლაც იყვნენ გერმანელებზე უფრო წარჩინებულნი, მაშინ გერმანელების შიში, არ დამარცხებულ იყვნენ იმ საერთაშორისო კონფრონტაციაში, რადაც ნაციონალსოციალისტების თამადობით ისინი სახავდნენ არიული და ებრაული რასების საბოლოო ბრძოლას, არ ყოფილა პათოლოგიური ილუზია, არამედ სინამდვილეში საყრ-

74 იქვე.

75 იხ. თავი „Consenting Elites, Threatened Elites“, Friedländer, *Nazi Germany and the Jews. Volume I*, გვ. 41-72. თვით ნოიმანიც საკუთარ ანალიზში 1942 წელს გერმანულ ანტისემიტობას, ევროპულის ფონზე, რაიმე განსაკუთრებულად არ მიიჩნევდა, იხ. Neumann, *Behemoth*, გვ. 140-163, განს. 154.

76 იხ. Dan Diner, „Rationalisierung und Methode. Zu einem neuen Erklärungsversuch der 'Endlösung'“, *Vierteljahreshfte für Zeitgeschichte*, 40, 3, 1992, გვ. 360 დ.შ.

დენსაც ფლობდა. მაშინ ეკონომიკურ კრიზისში მყოფი გერმანელების რეაქციაც, გროტესკულად, უნდა განიმარტოს, მართალია, უზომოდ გადაჭარბებულ, მაგრამ რაციონალური საფუძვლის მქონე თავდაცვით ქმედებად.

ებრაელებს მართლაც აიგივებდნენ კაპიტალიზმთან, მაგრამ არ არის აუცილებელი, ეს ბუნებრივი ეგალიტარიზმის რწმენას ეყრდნობოდეს, როგორც ამას გილდერი ამტკიცებს. არამედ ეს გაიგივება კაპიტალის რეალურ თვისებას უკავშირდება, გადათელოს ყველა ტრადიციული ურთიერთობა მისი აკუმულაციის პრინციპით გამონგეული დაულალავი მობილურობით. ნაციონალსოციალიზმში ამ მობილურობასთან ასოცირდებოდა, უპირველეს ყოვლისა, 'ნამგლეჯი' (*raffendes*) ფინანსური კაპიტალი, 'პატიოსანი' 'შემოქმედი' (*schaffendes*) კაპიტალის საპირისპიროდ, პირველთან, თავის მხრივ, ებრაელები, მეორესთან კი – პატიოსანი გერმანელი მშრომელი ხალხი იყო გაიგივებული. მაგრამ ფინანსური კაპიტალი მხოლოდ მწარმოებლური კაპიტალის მეტამორფოზია. სწორედ კაპიტალის, როგორც ასეთის, სტრუქტურულად კრიზისული მოძრაობა იწვევს, უპირველეს ყოვლისა, მოქალაქეთა ეგალიტარიზმს, როგორც კონკრეტულ ერებს. ერების ბირთვი ყოველთვის რასისტულია, რაც არ უნდა სამოქალაქო-სამართლებრივი ფორმა ჰქონდეთ ეროვნულ სახელმწიფოებს. ერი ეფუძნება კერძო სახელმწიფო სუვერენის მიერ საკუთარი მოქალაქეების სხვა ხალხებისგან გამიჯვნას. ამის კრიტერიუმი კი ვერ იქნება ადამიანების უნივერსალური თანასწორობა, არამედ ერი ყოველთვის პარტიკულარულ ბუნებრივი ნიშნებით კონსტიტუირებულ ერთობას წარმოშობს.⁷⁷ ამდენად, ნებისმიერ თანამედროვე ნაციონალიზმში უკვე მოცემულია ანტისემიტიზმი მიდრეკილების სახით, რადგან ერი არის საკუთარი 'პატიოსანი' კაპიტალის დაცვის მექანიზმი უცხო, 'გამყვლეფი', ან 'იმპერიალისტური' კაპიტალისგან, მის უკან კი, როგორც ქორი ამბობს, ყოველთვის, ბოლოს, დგას ებრაელი. მაგრამ ბასილაია და გილდერი ვერ

77 იხ. წინამდ. გამ., გვ. 246.

ხსნიან, თუ რატომ გამოიწვია ებრაელებისადმი შურმა, მაშასადამე, სიძულვილმა ნაციონალსოციალისტების უმაგალითო გადანყევტილება, გაენადგურებინათ ევროპის მთელი ებრაელობა. რატომ არ დაყაბულდნენ ისინი, თუნდაც მხოლოდ მართლაც წარმატებულთა მოსპობით და უარი თქვეს დანარჩენ უბედურ რჩეულთა⁷⁸ საკუთარი ეკონომიკური სარგებლისათვის გამოყენებაზე? თუკი დღეს ეს სიძულვილი, პირველ რიგში, ეკონომიკურად დანიშნულებული ისრაელის, ამ ერთა შორის ებრაელის წინააღმდეგ არის მიმართული,⁷⁹ ავტორები ვერც იმას ხსნიან, თუ რატომ აქვს, მაგალითად, ისეთ ისლამურ ორგანიზაციას, როგორც „ჰამასი“, ამ სახელმწიფოს, როგორც ასეთის, მოსპობის და არა უბრალოდ მისთვის ეკონომიკურად, მეცნიერულად, კულტურულად 'გადასწრების' სურვილი.⁸⁰

ანტისემიტიზმის მერკანტილისტურ შურზე დაყვანით მისი ტრივიალიზაცია ხდება. ავტორების ნატურალიზმი, რომლითაც ისინი ებრაელებისთვის ფილოსემიტურად აბსოლუტური წარჩინებულობის მიწერით *ex negativo* ზოგიერთი ხალხისთვის ოსტატობის უნარსაც უარყოფენ, იმავე ყაიდისაა, რომლითაც ანტისემიტებიც ებრაელებს ფულისა და კაპიტალის პერსონიფიკაციებზე დაიყვანენ. ასევე დაბრმავებულ, უკვე სინამდვილის გაყალბებად იქცევა ანტისემიტური ანტიკაპიტალიზმის მხოლოდ მემარცხენეებისთვის ატრიბუცია⁸¹ – როგორც დღევანდელ, მსოფლიო მასშტაბით, ისე ისტორიულ, მე-19 საუკუნის ევროპაში პოლიტიკურ მოძრაობად ჩამოყალიბებულ ანტისემიტიზმთან მიმართებით. მემარჯვენე ანტისემიტიზმი, რომელსაც ბასილაია საერთოდ არც ასახელებს, მხოლოდ ქრისტიანულ ანტისემიტიზმად ვინროვდება.⁸²

78 იქვე, გვ. 244.

79 ბასილაია, „დაუსრულებელი შური და სიძულვილი“, იქვე.

80 იხ. Yaacov Lozowick, *The Right to Exist. A Moral Defense of Israel's Wars*, New York 2003, გვ. 176-179.

81 იხ. ბასილაია, „დაუსრულებელი შური და სიძულვილი“, იქვე.

82 იქვე.

ანტისემიტიზმი ანტიებრაული სტერეოტიპი კი არ არის, არამედ ამომწურავი მსოფლხედვა, რომელიც სამყაროს ხატს იძლევა. ამიტომ არის მცდარი ისეთი თეზისიც, მას სხვა სახის რასიზმებთან რომ აიგივებს, როგორც, მაგალითად, საქართველოში „არმენოფობიასთან“, რომელსაც „ანტისემიტიზმის ქართულ ვარიანტს“ უწოდებენ.⁸³ რამდენად ზუსტიც არ იყოს, რომ საქართველოში მე-19 საუკუნეში დაწყებული კაპიტალიზაციის და ინდუსტრიალიზაციის პროცესში საშუალო და მსხვილი ბურჟუაზიის დიდი ნაწილი ქალაქებში ეთნიკური სომხები და არა ქართველები იყვნენ,⁸⁴ იმდენად უზუსტოა დებულება, რომ „ასეთ პირობებში მდიდარი სომეხი გალატაკებული და დავალიანებული ქართველისათვის ისეთივე მტრისა და სისხლისმსმელის ხატებად იქცევა, როგორიც მდიდარი ებრაელია გერმანელი ან რუსი ნაციონალისტებისათვის“⁸⁵. გერმანიაშიც და რუსეთშიც, ებრაელები სძულდათ იმისგან დამოუკიდებლად, მდიდრები იყვნენ ისინი თუ ღარიბები – მდიდრებსაც და ღარიბებსაც. ანტისემიტიზმი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ და ჰორკჰაიმერმა იცოდნენ, ნამდვილ ებრაელებთან ნამდვილი ურთიერთობისაგან დამოუკიდებელია.⁸⁶ ხოლო, მართალია, საქართველოში სიძულვილი სომხების მიმართ, სხვადასხვა პერიოდებში განსხვავებული ინტენსივობით, სავარაუდოდ, შეიძლება დასაბუთდეს – ისევე როგორც, კონკრეტული პოლიტიკური და ეკონომიკური სიტუაციიდან გამომდინარე, სხვა ხალხების მიმართაც – სომხებს, ისევე, როგორც არც ერთ სხვა ეთნიკურ ჯგუფს, არც საქართველოში და არც სხვა ხრიოკ ნიადაგზე, სადაც კი მათ მიმართ სიძულვილი შეიძლება ღვივდებოდეს, არასოდეს არ მიანერენ მსოფლიო ეკონომიკური პროცესების უკან მყოფი იდუმალი ძალის სტატუსს, რომელიც მთელი დედამიწის მასშტაბით, ყველა

83 იხ. გიორგი მაისურაძე, „არმენოფობია“, 24.6.2011 (radiotavisupleba.ge/content/blog/24244905.html, 27.6.2011).

84 იხ. Ronald Suny, *The Making of the Georgian Nation*, Bloomington 1994, გვ. 77, 89.

85 მაისურაძე, „არმენოფობია“, იქვე.

86 იხ. წინამდ. გამ., გვ. 291.

გადამწყვეტ ადგილზე, ამ პლანეტის ბედისწერას მართავს. თუ პრემოდერნულ ანტისემიტიზმში ებრაელი, უპირველეს ყოვლისა, იყო ადგილობრივი მევახშე და ვაჭრუკანა, ახალი დროის კაპიტალისტური ურთიერთობების გავრცელებასთან ერთად, ებრაელი უკვე იქცა იმ ყოველივეს განსახიერებად, რაც დამკვიდრებული, ტრადიციული, ბუნებრივი სოციალური ურთიერთობების გამხრნნელად აღიქმებოდა: კაპიტალიზმისა.⁸⁷ ნაცისტურ გერმანიაშიც, მათ მიენერებოდათ როგორც ლიბერალიზმის, ისე ბოლშევიზმის ჩრდილოვანი დაფინანსება, ებრაელთა მსოფლიო შეთქმულებას კი, საბოლოოდ, ხელი ერია ყველგან და ყველაფერში, რაც პატიოსანი მშრომელი ადამიანისა და საყვარელი ერის ცხოვრებას მარნუხად აწვებოდა. რასიზმი არის სიძულვილი მთელი ეთნოსისადმი, რომელიც კონკრეტული ემპირიული ურთიერთობებით არის განპირობებული. ანტისემიტიზმი არ არის ასეთი რასიზმი. ის, პირიქით, ერთგვარი აპრიორი სქემის ნაწილია, რომლითაც ხდება დღევანდელ საზოგადოებაში სამყაროს იდეოლოგიური განმარტება. ერთი რასიზმი მეორეს არ გამორიცხავს, არამედ სიძულვილი უცხო სადმი იმავე ძირეული სოციალურ-ფსიქოლოგიური დისპოზიციის ნაწილია, რომლის პირველი გამოხატულებაც არის დღეს ანტისემიტიზმი. თუმცა, დღეს ანტისემიტიზმს მეტწილად ნაცისტური ელიმინატორული და საერთოდ ექსპლიციტური ანტისემიტიზმისაგან განსხვავებული, ეგრეთ წოდებული „სტრუქტურული“⁸⁸ სახე აქვს, თუნდაც სტრუქტურის არსს გაურკვევლად ტოვებდნენ. ასევე, საქართველოშიც არ არის საჭირო და არც შესაძლებელი, 'არმენოფობიით' ჩანაცვლებულად ვიგულოთ ანტისემიტიზმი.⁸⁹ მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, დემოკრა-

87 იხ. Gerhard Scheit, *Verborgener Staat, lebendiges Geld. Zur Dramaturgie des Antisemitismus*, Freiburg 1999.

88 Micha Brumlik et al., *Der Antisemitismus und die Linke*, Frankfurt 1991, გვ. 7 დ.შ.

89 უკანასკნელ ათწლეულში ანტისემიტიზმი საგანგებოდ აისახა, მაგალითად, 'მასონური' 'სოროსის ფონდის' 'ფარული მაქინაციების' წინააღმდეგ პროტესტებში ან 2011 წელს ებრაელი ბიზნესმენები რონი ფუქსისა და ზეევ ფრენკელის დაპატიმრებასთან დაკავშირებულ მედიაკამპანია-

ტიულ სახელმწიფოებში ღია ანტისემიტიზმი, როგორც წესი, ზნეობრივად იკიცხება და სამართლებრივად ისჯება. მაგრამ ის, რასაც ჰორაკჰაიმერი და ადორნო ავტორიტარულ „სიის მენტალობას“⁹⁰ უწოდებენ და ამ საზოგადოებების იდეოლოგიური საყრდენია, სახელდობრ, განრისხება ყოველივეთი, რაც თვითგადარჩენის ლოგიკისაგან განსხვავებულია, იმთავითვე ანტისემიტურია. ისტორიულად სწორედ ებრაელები, ისევე როგორც ქალები, ცხოველები, საერთოდ სუსტები არიან ის ჯგუფები, რომლებიც, როგორც თვითგადამრჩენი ბატონობისაგან ყოველთვის დამორეზებული, მის ობიექტს წარმოადგენდნენ.⁹¹

6. ცივილიზაციის გაუჩინარება – ისტორიკოსთა დავა

ნაციონალსოციალისტურ გერმანიაში ანტისემიტურ-მა მსოფლხედვამ საზოგადოებრივი რეალობის საკუთარი ხატის მსგავსად გარდაქმნა მოახერხა. ებრაელების განადგურება ნაციონალსოციალისტურ გერმანიაში თვითმიზანი იყო.⁹² მისი საზოგადოებრივი წყობილების სიახლე იმაში მდგომარეობდა, რომ სხვა ეკონომიკური, პოლიტიკური, სამართლებრივი ზომები მის შეშლილობაში წარმოადგენდნენ ამ თვითმიზანის მიღწევის საშუალებას. გერმანული *Volks-gemeinschaft*-ისათვის ის სიკვდილ-სიცოცხლის საკითხად აღიქმებოდა. ეს კი ეჭვქვეშ აყენებს თავად ხსენებული უნივერსალურად მიჩნეული, უწყვეტი ისტორიული ლოგიკის რეალობას, რომელიც, ახალი დროიდან მოყოლებული,

ში. ანტისემიტური ხატის შესაბამისად, მათ 1990-იან წლებში საქართველოს სახელმწიფოს მთავრობის „კაბალური“ „საქემის“ მსხვერპლად ქცევა ბრალდებოდათ. ციტატები იხ. დევი დუმბაძე, „ჩვეულებრივი“ ანტისემიტიზმი, ანუ თავისუფლება რონი ფუქს“, (netgazeti.ge, 6.4.2011).

90 *Ticketmentalität*, იხ. წინამდ. გამ., გვ. 300.

91 იხ. წინამდ. გამ., გვ. 165 დ.შ.

92 იხ. Dan Diner, „Aporie oder Apologie. Über Grenzen der Historisierung des Nationalsozialismus“, *GMH*, 3, 1987, გვ. 158.

ლიბერალისტურ-კაპიტალისტური საზოგადოების სანყისე-ბის ჩამოყალიბების შემდეგ, საკუთარი თავის მსოფლიოში რაციონალური წესრიგის სახით დამკვიდრებას ცდილობდა.

ამდენად, გამართლებული ჩანს ისტორიული უწყვეტობის საპირისპირო ინტერპრეტაცია, რამდენადაც ის ხაზს უსვამს ებრაელების განადგურების სინგულარულობას. საულ ფრიდლენდერი თავის ისტორიულ კვლევებში სწორედ ნაციონალსოციალისტური ანტისემიტიზმით გამოწვეული კატასტროფის არაშედარებითობას წარმოაჩენს. ამ ანტისემიტიზმს იგი „დამხსნელს“⁹³ უწოდებს: „დამხსნელი ანტისემიტიზმი დაიბადა რასობრივი დეგენერაციის შიშისა და რელიგიური დახსნის რწმენიდან.“⁹⁴ გერმანული სახალხო ერთობა თვითგადარჩენის აპოკალიპტურ ბრძოლაში იმყოფებოდა, ებრაელები კი, მისი უბედურების მომტანები, უნდა განადგურებულიყვნენ. ასეთი დაშვებით განმანადგურებლური ანტისემიტიზმი, საბოლოოდ, რელიგიურ, მამასადამე, რაციონალურად აუხსნად მოვლენაზე დაიყვანება. ფრიდლენდერი აღწერს გერმანული ნაციის სპეციფიკურ სტრუქტურულ განსხვავებას სხვა ევროპული ქვეყნებისაგან, სადაც ეროვნული სახელმწიფოს ფორმირებაში, მაგალითად, საფრანგეთთან კონტრასტში, არა ცენტრალიზებული სახელმწიფოს უნივერსალური განმანათლებლური პრინციპი, არამედ პარტიკულარული ეთნოკულტურული თემის იდეა თამაშობდა გადამწყვეტ როლს, რომელიც გერმანული რომანტიკული მოძრაობიდან აღმოცენდა.⁹⁵ ფრიდლენდერი განმარტავს გერმანიაში, სხვა ევროპულ სახელმწიფოებისაგან განსხვავებით, *völkisch* იდეოლოგიის მწყობრი სისტემის სახით ჩამოყალიბებასაც, რაც, ამ დროს, გერმანული ანტისემიტიზმის შედეგად უნდა იქნეს განხილული და არა მიზეზად, რადგან საკითხავია, თუ რატომ მოხდა რიხარდ ვაგნერის ბაიროთის

93 იხ. Friedländer, *Nazi Germany and the Jews. Volume I*, „Redemptive anti-Semitism“, გვ. 73-112.

94 იქვე, გვ. 87.

95 იქვე, გვ. 85.

ნრის, ალფრედ როზენბერგის, ჰიუსტონ სტუარტ ჩემბერ-
ლენის, ადოლფ ჰიტლერისა და სხვების მიერ ფორსირებუ-
ლი ანტისემიტური იდეოლოგიის სწორედ გერმანიაში ერთ
მთლიანობად შეკვრა. ფრიდლენდერის ნაშრომში, საბოლოო-
ოდ, უპასუხოდ რჩება კითხვა, თუ რატომ იყო არიულ რა-
სიზმში რასობრივი დეგენერაციის პირველ საფრთხედ მიჩ-
ნეული სწორედ ებრაელები. რატომ ითვლებოდა, რომ თუკი
არიული სისხლი არ განინმინდებოდა, უპირველეს ყოვლისა,
ებრაელებისაგან, მათი ან გასახლების, ან განადგურების
გზით, გერმანიის *Volksgemeinschaft*-ი ვერ მიაღწევდა ბედნიე-
რებას? მაგალითად, გერმანიის მესამე რაიხში, „გენერალუ-
რი გეგმა აღმოსავლეთი“-ს მიხედვით, სხვა ხალხების განად-
გურების გეგმებიც არსებობდა, მათ შორის, პოლონელების.
თუკი ის შესრულდებოდა, ისტორიკოსები სუზანე ჰაიმის და
გიოტც ალის ზედმინევნითი გამოთვლით, ხუთიდან ერთი
პოლონელი განადგურდებოდა.⁹⁶ მაგრამ ეს გეგმები რეალო-
ბისაგან ისევე დაშორებული დარჩა პოლონელების შემთხ-
ვევაში, როგორც სწორედ პოლონეთში აგებული საკონცენ-
ტრაციო ბანაკები, არა მარტო პოლონელი ებრაელების თით-
ქმის სრული განადგურების შემდეგ, გერმანელებმა ადრევე
დახურვისათვის გაამზადეს. ასევე, წყაროები ცხადყოფენ,
რომ არც ყველა პოლონელის განადგურება არ იგეგმებოდა,
ებრაელებისაგან განსხვავებით.⁹⁷

„დამხსნელი“ ანტისემიტიზმის რელიგიურ განზომილე-
ბაში არ იგულისხმება ის, რომ ის ქრისტიანული ანტისემი-
ტიზმით იყო განპირობებული. ქრისტიანული ანტისემიტიზ-
მის საწყისი არის იუდაიზმის მიერ თავად ქრისტიანობის
მიუღებლობა, რაც ებრაელების მიერ ქრისტეს, როგორც
ღმერთკაცის, უარყოფისა და მკვლელობის ბრალდებაში
იჩენს თავს. ქრისტიანულ ანტისემიტიზმს, დასავლურსა და
აღმოსავლურ ქრისტიანობაშიც, სასიკვდილო პოგრომების,

96 იხ. Susanne Heym und Götz Aly (გამ.), *Bevölkerungsstruktur und Massenmord. Beiträge zur nationalsozialistischen Gesundheits- und Sozialpolitik*, ტ. 9, Berlin 1991, გვ. 139.

97 იხ. Diner, „Rationalisierung und Methode“, გვ. 376.

განდევნისა და შევიწროვების ხანგრძლივი ისტორია აქვს, მაგრამ ის არ მისულა იმ ელიმინატორულ ფორმამდე, რაც ანტისემიტიზმმა მიიღო გერმანულ რაიხში, მიუხედავად იმისა, რომ ეს უკანასკნელი ქრისტიანული ანტისემიტიზმის წინაისტორიიდან ამოიზარდა.⁹⁸ „დამხსნელი ანტისემიტიზმის“ რელიგიურობა იმას გულისხმობს, რომ ებრაელების არჩევანი შემთხვევითი, ცარიელი ირაციონალური მონამსის აქტი იყო. ფრიდლენდერი ასევე მიუთითებს მის სხვა წინაპირობებზე: მე-19 საუკუნეში გერმანიის სწრაფი მოდერნიზაციით გამონეულ ტრადიციული ურთიერთობების ტრანსფორმაციაზე, რამაც გააღრმავა გერმანიაში ისედაც დამკვიდრებული რეაქცია მოდერნული ურთიერთობების მიმართ. მაგრამ იგი გენეტიკურად არ უკავშირებს ერთმანეთს ანტიმოდერნულ რესენტიმენტსა და სპეციფიკურად ებრაელების, როგორც ამ მოდერნული ურთიერთობების მცდარი პერსონიფიკაციის, სიძულვილს. ფრიდლენდერისთვის, ისევე, როგორც ისტორიკოსი დან დინერისთვის, საბოლოოდ, როგორც ებრაელების მსხვერპლად არჩევანი, ისე აუშვიცი „გაგების შავ კოლოფად“⁹⁹, აუხსნად „მარადიულ საიდუმლოდ“¹⁰⁰ რჩება.

შოას ისტორიული უწყვეტობის ლოგიკაში ჩართვა დამნაშავეებს ბრალს ხსნის, რამდენადაც არა კონკრეტული მოქმედი პირები, არამედ ზოგადი სტრუქტურები, ისტორიული იქნება თუ ზედროული, ცხადდებიან კატასტროფაზე პასუხისმგებლად. ამის საპირისპიროდ, მისი სინგულარობის ხაზგამსმელნი სპეციფიკურ გერმანულ დანაშაულს წარმოაჩენენ. ამდენად, მათი ხაზგასმა სწორია. ამავე დროს, სწორედ ამით ისინი პარადოქსულად თავად ახდენენ შოას უნებლიე რელატივიზებას. თუკი ის დასავლური და საერთოდ ცივილიზაციის ლოგიკიდან ამოვარდნაა, რომლის განსჯაც სა-

98 იხ. წინამდ. გვ. 254-260.

99 იხ. Diner „Aporie oder Apologie“, გვ. 159.

100 იხ. Uli Krug, „Ewiges Rätsel Auschwitz. Über die Unfähigkeit den säkulären Zivilisationsschwund auf den Begriff zu bringen“, *Bahamas* 25, 1998, გვ. 30-36.

ბოლოოდ შეუძლებელია, მაშინ ყოველთვის, როცა ისეთი ისტორიული პირობები დადგინდება, რომლებშიც ამ ცივილიზაციის ინტეგრალური ელემენტები გადაგდებულია, როგორც, მაგალითად, საბჭოთა კავშირში, სავარაუდოდ, მუდმივი კერძო საკუთრების მოხსნის რეალური მცდელობისას, დაუყოვნებლივ საქმე გვაქვს ისეთივე „ცივილიზაციის წყვეტასთან“¹⁰¹, რაც დინერმა უწოდა ებრაელების განადგურების კატასტროფას. დინერი ნეგატიურად აღიარებს ცივილიზაციის ლოგიკის არსებობას, რომელთანაც აღარაფერი აქვს საერთო შოას. ამის შედეგად კი, იმთავითვე დანაშაული ეხსნებათ მემკვიდრეებსაც, როგორც გერმანელებს, ისე მთლიან დღევანდელ საზოგადოებას. სტრუქტურული კავშირი თანამედროვე გერმანიასთანაც და თანამედროვე საზოგადოებასთანაც მთლიანობაში თავიდანვე განყვეტილია.¹⁰² წინასწარ უკუიგდება იმის შესაძლებლობაც, რომ თანამედროვე დემოკრატიულმა პოსტნაციისტურმა სახელმწიფოებმა სულაც არ ჩამოიშორეს ის არსებითი ელემენტები, რომლებმაც ისტორიულ პროცესში გამოიწვიეს ებრაელების განადგურება. დინერის და ფრიდლენდერის პოზიცია, საბოლოოდ, ამ თანამედროვე დემოკრატიული სახელმწიფოების ლეგიტიმაციას იძლევა. ცხადია, რომ როგორც დინერი მიუთითებს ჰაიმისა და ალის კრიტიკისას, მათში არ ხდება მასობრივი მკვლელობები, როგორც ნაციონალსოციალისტურ გერმანიაში.¹⁰³ თუმცა ის ისტორიული წინაპირობები, რომლებიც ადორნომ და ჰორკჰაიმერმა ბარბაროსობის რეალიზაციისათვის ნაციონალსოციალიზმის შემთხვევაში აღწერეს, თანამედროვე დემოკრატიულ სახელმწიფოებშიც შენარჩუნებული რჩება. „ცივილიზაციის წყვეტის“ თეზისში იმპლიცირებული ცივილიზაციის დაბრუნება დღევანდელ ევროპასა და დასავლეთში ნაიმძღვარებს ნახტომს ისტორიულ მსვლელობაში,

101 იხ. Dan Diner (გამ.), *Zivilisationsbruch. Denken nach Auschwitz*, Frankfurt a. M. 1988.

102 იხ. Diner, „Rationalisierung und Methode“, გვ. 369.

103 იქვე.

რომელიც ნაციონალსოციალისტურ წარსულსა და დღევანდელ სინამდვილეს შორის გადაულახავ უფსკრულს გადახსნის. ასეთი ანალიზის ხიფათი კი აშკარაა. თუ დავუშვებთ შესაძლებლობას, რომ ის პირობები, რამაც, ისტორიულად კონკრეტულ ვითარებაში, გაუგონარი მოახდინა, დღესაც არის შენარჩუნებული, ვეღარ გამოირიცხება იმის შესაძლებლობაც, რომ სამინელება, რაც ერთხელ უკვე ისტორიულად ნამდვილი გახდა, კვლავაც გამეორდეს. ის უკიდურესი, რაც ერთხელ უკვე განხორციელდა, გვაიძულებს სწორედ დღეს ჩვენ, ვინც კაცობრიობის ამ გამოცდილების შემდეგ ცხოვრობს, და იცის, რომ ის არათუ შესაძლებელი, არამედ ნადვილი გახდა, ყველა ძალა იღონოს იმისათვის, რომ რაც მოხდა, არაფერი მსგავსი, აღარასოდეს არ გამეორდეს. „ცივილიზაციის წყვეტის“ დაშვება კი იმთავითვე გამორიცხავს კავშირს წარსულსა და დღევანდელობას შორის. პარადოქსულად, საკუთარი გამართლებული მცდელობით, წარმოაჩინოს შოას განუმეორებლობა, რათა არ იქნეს დაშვებული მისი დამნაშავეების ექსკულპაცია, ის თავის საპირისპირომდე მიდის. ისინი კი, ვინც დანაშაული ჩაიდინა, როგორც ამბობს ადორნო ხსენებულ აფორიზმში, გამარჯვებულნი რჩებიან მანამ, სანამ კაცობრიობა ინარჩუნებს იმ არსებობის ზოგად პირობებს, რომლებმაც დამნაშავეთ მისცათ საშუალება, მოეხდინათ კატასტროფა.

ფრიდლენდერის, დინერის, დენიელ ჯონა გოლდჰეიგენის კვლევები მიმართულია შოას ეგრეთ წოდებული ეკონომისტური ინტერპრეტაციის წინააღმდეგ – ამ ინტერპრეტაციის პროცესის ავტომატიზმზე დაფუძნებული ისტორიის ფილოსოფიის გამო. ისტორიის წყვეტადობაზე დაფუძნებული ახსნის საპირისპიროდ, ის არა მარტო ჰანს მომსენიესულ ფუნქციონალიზმში გვხვდება, სადაც დანაშაულში მონაწილეთა ანტიემპირიული ინტენცია მეორეხარისხოვნად ითვლება, ‘საბოლოო გადაჭრა’ კი სახელმწიფოს შიდაინსტიტუციური წინააღმდეგობებით და შეტაკებებით გამოწვეულ ‘კუმულაციური რადიკალიზაციის’ თავისთავად პროცესად

აღინერება. ამას გარდა, მას თვალნათლივ ტრადიციულ მარქსისტულ ისტორიოგრაფიულ კონცეფციაშიც აქვს ადგილი.¹⁰⁴ მისთვის ისევეა დამახასიათებელი ისტორიული სვლის ობიექტური ეკონომიკური კანონზომიერებებიდან ინტერპრეტაცია, როგორც ფუნქციონალიზმი ვარაუდობს ნაციისტურ გერმანიაში თვითმქმედ პოლიტიკურ პროცესს.

ტრადიციული მარქსიზმი ამ სვლაში არსებით მნიშვნელობას კაპიტალიზმს ანიჭებს. იმპერიალიზმის, როგორც კაპიტალიზმის უმაღლესი ფაზის განსაზღვრის შემდეგ, კაპიტალიზმი შინაგანი კრიზისული დინამიკით ხასიათდება. პროდუქტების საცვალ ღირებულებაზე დაფუძნებული ეკონომიკის ნიშანი არის არა საკუთარი სუბსისტენციისათვის წარმოება, არამედ საქონლის საცვალ ღირებულების რეალიზაციით ზედმეტი ღირებულებისა და, მაშასადამე, კაპიტალის რეალიზაციაზე ორიენტაცია. კაპიტალიზმის დამკვიდრება ნაბიჯ-ნაბიჯ გარდასახავს ეკონომიკურ ურთიერთობებს ჯერ დასავლეთ ევროპაში და შემდეგ ტენდენციურად მთელ მსოფლიოში. ეს გამოხატულებას პოულობს იმაში, რომ კერძო ნაციონალური სახელმწიფოები, რომლებიც ტრადიციული მარქსიზმის მიერ გაგებულია „იდეალურ ზოგად კაპიტალისტებად“¹⁰⁵, ერთმანეთს უპირისპირდებიან საკუთარი ქვეყნების საერთო ბაზრის ინტერესების შეუპოვარი დამცველების სახით, ომი კი მათთვის არის უბრალოდ პოლიტიკის კიდევ ერთი საშუალება ამ ინტერესების დასამკვიდრებლად.¹⁰⁶ ამ თვალსაზრისით, ნაციონალსოციალი-

104 ებრაელების განადგურების განმარტებისას „ინტენციონალისტებისა“ და „ფუნქციონალისტების“ დაპირისპირების შესახებ იხ. Friedländer, *Nazi Germany and the Jews. Volume I*, გვ. 358, 111-ე სქოლიო.

105 იხ. Engels, *Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft*, გვ. 225.

106 იხ. „მეორე მსოფლიო ომი იმპერიალისტურ სახელმწიფოთა პოლიტიკის გაგრძელება იყო. ვ. ი. ლენინი არაერთგზის მიუთითებდა, რომ 'ომი არის მხოლოდ განგრძობა პოლიტიკისა სხვა' (სახელდობრ ძალდატანებითი) 'საშუალებებით' ... სწორედ ასეთი იყო ყოველთვის თვალსაზრისი მარქსისა და ენგელსისა, რომლებიც ყოველ ომს უყურებდნენ როგორც მოცემულ, დაინტერესებულ სახელმწიფოთა – და მათ შიგნით სხვადასხვა კლასთა – პოლიტიკის განგრძობას მოცემულ დროს“. ნ. სტურუა, მ. ნათელაძე, საქართვე-

სტური გერმანია არსებითად არაფრით არ განსხვავდება ნე-ბისმიერი სხვა იმპერიალისტური ძალისაგან. ეკონომიკური მიზნებიდან გამომდინარე, პირველი მსოფლიო ომის კრახის შემდეგ, აღზევებული გერმანული ნაციონალიზმი ცდილობს საკუთარი პოზიციების კვლავ გამყარებას, ნაციონალსო-ციალიზმი კი სხვა არაფერი აღმოჩნდება, თუ არა ამ ნაციო-ნალიზმის რადიკალური გამოხატულება. მეორე მსოფლიო ომის წამოწყება წარმოისახება ასეთი იმპერიალისტური ლოგიკის კონკრეტულ გერმანულ რეალიზაციად, მაშინაც კი, როცა გერმანიას, მაგალითად, ჰანს მომსენივით, „განსაკუთრებულ გზას“¹⁰⁷ მიაწერენ. თავის მხრივ, ლიბერალურ-დემოკრატიული სახელმწიფოების ალიანსი განიმარტება იმავე იმპერიალისტური ინტერესების, შესაძლოა, სხვაგვარი ეფექტურობის მქონე – რადგან ის სამართლებრივი სახელ-მწიფოთია გამყარებული – საპირისპირო ძალად. იმპლიცი-ტურად, წარსულ ისტორიაში მხოლოდ საბჭოთა კავშირს უდასტურდება ამ იმპერიალისტური ლოგიკის გარღვევის განზრახვა.

ტრადიციული მარქსიზმის ასეთი ინტერპრეტაციის ხაზ-ში განთავსდება სუბანე ჰაიმისა და გიოტც ალის „საბოლოო გადაჭრის ეკონომიკის“ ანალიზი, რომელთა მიხედვითაც მას ორი ძირითადი მიზეზი ჰქონდა. ერთი მხრივ, ებრაელების გა-ნადგურების პოლიტიკა გამომწვეული იყო რაციონალიზაციის ზომებით მესამე რაიხის მიერ ცენტრალურ და აღმოსავლეთ ევროპაში დაპყრობილ ტერიტორიებზე. „მოსახლეობის სიმ-ჭიდროვის შემცირება“¹⁰⁸, რასაც „რაიხის ეკონომიურობის კურატორიუმის“ სახელმწიფო ეკონომიკის ცენტრალური

ლოს ისტორიის ნარკვევები ტომი 8. [...] 1941-1975 წწ., თბილისი 1980, გვ. 1 (nplg.gov.ge/dlibrary/coll/0001/000060/, 19.08.2011) ამ მეორე მსოფლიო ომის პერიოდის აღმწერ ნაშრომში, ტიპიურად საბჭოთა ისტორიოგრაფიის მიჩქ-მალვისთვის, ებრაელების განადგურება საერთოდ არ მოიხსენიება.

107 იხ. გერმანული „განსაკუთრებული გზის“ თეორიის კრიტიკისათვის Uli Krug, „Der Fall Deutschland. Sonderweg oder Exempel?“, *Bahamas* 18, 1995.

108 იხ. Susanne Heim / Götz Aly, „Menschenvernichtung und wirtschaftliche Neuordnung“, მათივე გამ.: *Sozialpolitik und Judenvernichtung. Gibt es eine Ökonomie der Endlösung?*, Berlin 1987, გვ. 11-90, გვ. 35.

მგეგმავები „გენერალურ გუბერნიამი“ და სხვა „შემოერთებული“ ან ოკუპირებულ ტერიტორიებზე მოითხოვდნენ, გულისხმობდა ინდუსტრიულად განუვითარებელ სექტორებსა და ტერიტორიებზე წარმოებადობის რაციონალიზაციას, რისი საშუალებაც იყო ზედმეტი მოსახლეობის განადგურება. ის, ჰაიმისა და ალის მიხედვით, პარალელურ ზომად განიხილებოდა არარენტაბელური მცირე სანარმოების დახურვის, ებრაელების საკუთრებაში მყოფი სანარმოების „ებრაელებისაგან განმენდის“, „Entjudung“-ის და მათი „არჩევი კანდიდატების“ ფლობაში გადაცემის გვერდით. მეორე მხრივ, აგრარული ეკონომიკის ასეთი რესტრუქტურისა, მაშასადამე, იქ დასაქმებულთა არარაციონალიზირებადი ნაწილების, „ჭარბი მოსახლეობის“, განადგურების მეშვეობით, იყო „სოციალური საკითხის“¹⁰⁹ გადანყვევის საშუალება. ემინოდან სიღარიბეში დარჩენილთა მხრიდან ისეთივე სოციალური აჯანყებისა, როგორც ორიოდ ათწლეულის წინ მოხდა რუსეთში.¹¹⁰ განადგურებული ებრაელების გამოთავისუფლებულ სამუშაო ადგილზე უმუშევარი და გადატყვებული რუმინელი, უნგრელი, უკრაინელი, სლოვაკი და პოლონელი მუშაკები უნდა დაესაქმებინათ და ამით თავიდან აეცილებინათ მათი უკმაყოფილო ჯანყი, რაც „მთელ ევროპას“¹¹¹ ემუქრებოდა.

ამით ჰაიმი და ალი 'საბოლოო გადაჭრის' რაციონალურ ახსნას პოულობენ. მათ თანახმად, ეს რაციო არის ნაციონალსოციალისტური მოსახლეობის პოლიტიკა, რომელიც ეროვნულ სახელმწიფოთა ზოგად იმპერიალისტურ ლოგიკაში ეწერება, რაგინდ სასტიკიც არ ყოფილიყო მისი კერძო ნაციისტური საშუალებები. „ებრაელების როგორც 'არაპროდუქტიული ჭარბი მოსახლეობის' განადგურებით საკვები პროდუქტები იზოგებოდა, რათა, თეორიულად მაინც, შეიარაღების ინდუსტრიაში მომუშავე პოლონელი მუშების

109 იქვე, გვ. 16.

110 იქვე, გვ. 41.

111 იქვე, გვ. 42.

უკეთ გამოკვება შეძლებოდათ. თუ ეს მოხერხდებოდა, თავდაცვის ეკონომიკის გერმანელი გენერლების რეალისტური ვარაუდით, შრომის პროდუქტიულობა უფრო გაიზრდებოდა ვიდრე მაშინ, როცა ორი ნახევრად შიმშილით მკვდარი გაინანილებდა ამ სამუშაო ადგილს. გახმაურებულ კითხვაზე, თუ რატომ არ ამუშავებდნენ გერმანელები ებრაელებს – რომლებსაც ჩამოართვეს ყველა უფლება და საკუთრება – უბრალოდ არხების გათხრებზე, არამედ მათ, ხარჯავდნენ რა ამისთვის ტრანსპორტის შესაძლებლობებს, შრომასა და მასალას, კლავდნენ, პასუხი გაიცემა ამ ეკონომიკური და მოსახლეობის პოლიტიკის გათვლით.¹¹²

ჰაიმისა და ალის, ერთი მხრივ, და დინერის და ფრიდლენდერის პოზიციები, მეორე მხრივ, ებრაელების განადგურების მნიშვნელობაზე გერმანიაში 1980-იან წლებში გამართული საჯარო დისკუსიის გაგრძელებაა. ეს „ისტორიკოსების კამათის“ სახელით ცნობილი დავა დღეს არსებითია ჰოლოკოსტის ‘გახსენების პოლიტიკისათვის’ მთელს ევროპაში. ის ორგანიზებული რჩებოდა ისტორიის კონცეფტუალიზაციის ორი ხსენებული საპირისპირო პოლუსის ირგვლივ: წყვეტადობისა და უწყვეტობისა. დავა, მაშასადამე, უტრიალებდა საკითხს, იყო თუ არა შოა ნორმალური ცივილიზაციის უბრალო რადიკალიზაცია, თუ სწორედ ხსენებული „ცივილიზაციის წყვეტა“ – და არავის მოსდიოდა თავში, ხომ არ იყო ის, საპირისპიროდ, „ცივილიზაციის გაუჩინარების“¹¹³ მოწმობა.

ენსტ ნოლტეს ხელმძღვანელობით, დისკუსიის ერთი მხარე „აუშვიცის“ მეტაფორით აღწერილი მოვლენის ისტორიზებას ცდილობდა. ებრაელების განადგურებას ნოლტე აქცევდა ფართო ისტორიულ კონტექსტში და მისი მნიშვნელობის რელატივიზებას იმაზე მითითებით ახდენდა, თუ როგორ განაპირობა, თითქოს, გერმანიის მიერ გენოციდური პოლიტიკის განხორციელება ოკუპირებულ ტერიტორიებზე „აზია-

112 იქვე, გვ. 81.

113 იხ. Krug, „Ewiges Rätsel Auschwitz“, გვ. 30-36.

ტური ქვეყნების¹¹⁴ მიერ შექმნილმა საფრთხემ, სახელდობრ, საბჭოთა კავშირის ბოლშევიკურმა რევოლუციამ. რადგან საბჭოთა კავშირი გერმანიისათვის საფრთხეს წარმოადგენდა, გერმანიამ, ამ რევიზიონისტული წარმოდგენის თანახმად, პრევენციულად შეუტია მას. ამით, ნოლტეს თანახმად, ნაციონალსოციალისტურმა გერმანიამ შეინარჩუნა – მთელი მისი „არსისათვის უცხო“¹¹⁵ ტოტალიტარული ხასიათის მიუხედავად – კერძო საკუთრებაზე დაფუძნებული წესრიგი აულაგმავი საბჭოთა ტოტალიტარიზმის წინააღმდეგ. ხოლო ომში დამარცხების შედეგად ეს მემკვიდრეობა საერთოდ გაუქმდა, რამაც შესაძლებელი გახადა გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკის დასავლური დემოკრატიების რიგში ინტეგრაცია. დამნაშავეთა ექსკულპაცია ამ ახსნის მცდელობაში უკვე იმაში გამოიხატება, რომ ომის დამწყები დამნაშავე და მისი მსხვერპლი ერთმანეთს ენაცვლება.

თუმცა, საპირისპირო მხარე, რომლის ერთ-ერთი მთავარი წარმომადგენელი იყო იურგენ ჰაბერმასი, წინააღმდეგობრივად, იმავე შედეგამდე მიდიოდა ებრაელების განადგურების ისტორიული მნიშვნელობის განსაზღვრისას. ეწინააღმდეგებოდა რა ნოლტეს მიერ შოას გარელატიურებასა და გაისტორიულებას, ის ხსენებული სახით ხაზს უსვამდა მოვლენის ერთჯერადობას, რომელიც არ ჯდება ნორმალური დასავლური ქვეყნების განვითარების ჩარჩოებში. არანორმალობა კი, ამ პოზიციის მომხრეთა თანახმად, გამოიხატებოდა ნაციონალსოციალიზმის დროს ებრაელების განადგურების პროცესში რაციონალური ლოგიკის – ჰორუკჰაიმერისა და ადორნოს მიერ დახასიათებული თვითგადარჩენის – პრინციპების უკუგდებაში. ეს ლოგიკა გაიგება სამენარმეო განსჯისათვის დამახასიათებელ სარგებლის მაქსიმალიზაციის უტილიტარისტულ ქმედებად. ამის ისტორიული მაგალითები, რომლებიც ჰაიმისა და ალის მიერ ეკონომიკური რაციონალობის პრიმატს ეწინააღმდე-

114 იქვე. გვ. 31.

115 იქვე.

გებიან, არის ისეთი ფაქტები, რომ ებრაელებს, საბოლოოდ, არ იყენებდნენ სამუშაო ძალად, არამედ ანადგურებდნენ, ხოლო იქ, სადაც მათ სამუშაო ძალად იყენებდნენ, ამას, ძირითადად, აკეთებდნენ მათი შრომით განადგურების მიზნით.¹¹⁶ ომის პერიოდში რესურსების დიდი ნაწილი, რომელიც ამ სავარაუდო რაციონალური ლოგიკით უფრო გამოსადეგი იქნებოდა ფრონტის ხაზზე, მართლაც იხარჯებოდა ქარხნების სახით ორგანიზებული მასობრივი განადგურების საკონცენტრაციო ბანაკების ორგანიზაციასა და დღეში ათასობით ებრაელების იქ გაზის კამერებში დახოცვაზე. ომის ბოლო პერიოდშიც კი, როცა გერმანია უკვე კაპიტულაციის წინ იდგა, არსებობს ფაქტები, როგორც, მაგალითად, 1944 წლის ივნისში კუნძულ როდოსზე მომხდარი, როცა გერმანელი ნაციონალსოციალისტები ყველაფერს აკეთებდნენ არა იმდენად თვითგადარჩენისთვის, რამდენადაც რაც შეიძლება მეტი ებრაელის გასანადგურებლად. ამისთვის როდოსის კუნძულიდან დიდძალი სამხედრო ტექნიკის ევაკუაციის ნაცვლად, მათ სწორედ იქ მყოფი 2200 ებრაელი წაიყოლეს თან 2000 კილომეტრით დაშორებულ აუშვიცში ამოსახოცად. უტილიტარული გათვლის გაუქმებისათვის საერთოდ სანიმუშოა, რომ 1944 წელს ნაცისტებმა „ბოლო ნაშ“¹¹⁷ ბრძანეს 440 000 უნგრელი ებრაელის დეპორტაცია და საკონცენტრაციო ბანაკებში განადგურება, თანაც, ამ მომენტამდე მათი მოკავშირე ქვეყნიდან.

ისტორიკოსების კამათი ერთგვარად გადანყვეტილი იქნა უშუალოდ ბუნდესკანცლერის ჩარევით, რომელმაც ჰოლოკოსტი „განუმეორებელ“¹¹⁸ მოვლენად გამოაცხადა. ის იძლეოდა როგორც ნეოკონსერვატორებისთვის, ისე ლიბერალებისთვის მისაღებ შედეგს, რომელიც წყვეტდა კავშირს დანაშაულის ჩამდენ ნაციონალსოციალისტურ გერმანიასა

116 იხ. Daniel Jonah Goldhagen, *Hitlers willige Vollstrecker. Ganz gewöhnliche Deutsche und der Holocaust* [ინგ. 1996], München 2000, თავი მე-4, „ებრაული ‘შრომა’ ნიშნავს განადგურებას“, გვ. 335-438.

117 იხ. Diner, „Rationalisierung und Methode“, გვ. 375, ასევე 371.

118 იხ. Krug, „Ewiges Rätsel Auschwitz“, გვ. 30.

და თანამედროვე გერმანიის ფედერაციულ რესპუბლიკას შორის. ხოლო, მაშინ ჯერ კიდევ არსებულ გერმანიის დემოკრატიულ რესპუბლიკაში მსჯელობა, პირიქით, ისტორიის უწყვეტობას, კაპიტალისტური ლოგიკის უცვლელობას უსვამდა ხაზს და ამით ახდენდა საკუთარი ანტიფაშისტური ხასიათის ლეგიტიმაციას. დღევანდელი გაერთიანებული გერმანიისთვის, თუკი ებრაელების განადგურება ერთჯერადი და, საბოლოოდ, გაუგებარი მოვლენა იყო, მაშინ არც პოსტ-ფაშისტურ სახელმწიფოს აქვს მასთან რაიმე არსებითი საერთო. იდეოლოგიურად ასეთი ინტერპრეტაციიდან კაპიტალიც მოიგებოდა. გერმანიას, ახლა უკვე კაპიტალისტურ-დემოკრატიულს, რომელსაც, არავითარი კავშირი აღარ ჰქონდა ნაიცონალსოციალისტურ წარსულთან, სწორედ აუშვიცის დანაშაულის გამო, ახალი *raison d'être* ეძლეოდა. ისტორიის ამ უპრეცედენტო გაკვეთილის შედეგად, ის წარმოაჩენდა თავს განსაკუთრებულად პასუხისმგებლად ევროპასა და მთელ სამყაროშიც დემოკრატიულ-სამართლებრივი სახელმწიფოებრივი წესრიგის დამყარებაზე. ამ პასუხისმგებლობით კი, პირიქით, გერმანიის ევროპაში წამყვან სახელმწიფო ძალად დამკვიდრება მართლდებოდა. „ცივილიზაციის წყვეტა“, რომელიც ტყუილად არ ენათესავენა წესრიგისას და აუშვიცის კატასტროფის აღსანიშნავად ისტორიის მეცნიერებასა და ყოველდღიურ მეტყველებაში მას შემდეგ მოარულ ფრაზად გამოიყენება, სწორედ ამ გერმანული იდეოლოგიის მთავარ შემადგენელ ელემენტად იქცა თანამედროვე მსჯელობაში ჰოლოკოსტზე არა მარტო გერმანიაში, არამედ ევროპასა და მის ფარგლებს გარეთაც.

შოას რელატივიზება კი „ცივილიზაციის წყვეტის“ ცნებამ – სავარაუდოდ, დან დინერის განზარხვისგან დამოუკიდებლად – შესაძლებელი გახადა იმიტომ, რომ, უნივერსალური ცივილიზაციური ლოგიკის აღიარების ფონზე, ამ ლოგიკის ნებისმიერი დარღვევიდან – მაგალითად, იძულებითი კოლექტივიზაციით და გულაგებით საბჭოთა კავშირში – გარდაუვალ შედეგად გამომდინარეობს, რომ არაფერი

განსაკუთრებული შოას არ ახასიათებდა. თუმცა, დენიელ ჯონა გოლდჰეიგენმა და სხვათა კვლევებმა წარმოაჩინეს ის მომენტები, რომლებიც სპეციფიკურად და მხოლოდ გერმანიაში არსებულ ანტისემიტიზმს ახასიათებდა. გოლდჰეიგენის გამოკვლევაში ირიბად უკუგდებული იყო ჰაიმისა და ალის მიერ წამოყენებული თეზისიც, რომ გენოციდი იყო პარტიის კარიერისტების მიერ ჩაფიქრებული, ბიუროკრატიულად ორგანიზებული და გულცივად მხოლოდ SS-თან და NSDAP-სთან დაკავშირებული ტექნოკრატების მცირე წრის მიერ განხორციელებული მოსახლეობის პოლიტიკის აქცია. გოლდჰეიგენმა აჩვენა, რომ მკვლევლობებში მონაწილეობდნენ გერმანელი მოსახლეობის ფართო ფენების წარმომადგენლები, ხშირად ისე, რომ მათ ბრძანებას არც კი აძლევდნენ. მკვლევლობების მასობრივი ხასიათი მხოლოდ იმას კი არ ნიშნავდა, რომ მსხვერპლნი მასობრივად იხოცებოდნენ, არამედ მათ მასობრივად კლავდნენ: გოლდჰეიგენის ვარაუდით, ებრაელების უშუალოდ მკვლევლობებში ნაციონალსოციალისტური გერმანიის ხელმძღვანელობით ხუთას ათასზე მეტი ადამიანი მონაწილეობდა.¹¹⁹ ისეთ შემთხვევებშიც კი, როცა გერმანული მესამე რაიხის კანონმდებლობა არავითარ დასჯას არ ითვალისწინებდა ჩვეულებრივი პოლიციელების, ჯარისკაცების, მოქალაქეების მიერ ებრაელების დამცირებაში, დევნასა და მკვლევლობებში ჩართვაზე უარის თქმის შემთხვევაში, ხშირად, ისინი ამას მაინც საკუთარი ნებით მონადინებულად აკეთებდნენ.¹²⁰ გოლდჰეიგენმა დაამტკიცა, რომ გერმანელებისთვის ნაციონალსოციალიზმში უფრო მნიშვნელოვანი იყო ებრაელების განადგურების საქმის ბოლომდე მიყვანა, ვიდრე თვით ომის მოგებაც კი. 1944-1945 წლების ჰელმბრეხტის „სასიკვდილო მარშის“ მაგალითზე იგი ამტკიცებს, რომ „გერმანელებს, სანამ ნაცისტური საზოგადოება ფუნქციონირებდა, ებრაელების მრავალწლიანი დევნისა და განადგურების შემდეგაც კი, არ შეეძლოთ მათ

119 იხ. Goldhagen, *Hitlers willige Vollstrecker*, გვ. 204.

120 იხ. იქვე, გვ. 462.

გამანადგურებელ ანტისემიტიზმზე უარის თქმა, ისეთ შემთხვევებშიც კი, როცა მათ ამას უბრძანებდნენ¹²¹. მრავალი ასეთი ქმედება ეწინააღმდეგებოდა წინასწარ დაშვებულ თვითგადარჩენის პრინციპს, რამდენადაც აღმამფოთებელი არ უნდა იყოს ომის გამოცხადება თვითგადარჩენის საშუალებად. გოლდჰეიგენი აჩვენებს, რომ ჰოლოკოსტის თავისებურებები გერმანელების რასობრივმა ანტისემიტიზმმა განაპირობა. მან გამოიწვია ყველა ქვეყნის ებრაელების სრული განადგურების ნება, მიუხედავად იმისა, რომ მათთან არ არსებობდა ობიექტური კონფლიქტი და, საკუთარი შეშლილი კონსტრუქციის გამო, მათ ტოტალურ ამონყვეტას მოითხოვდა.¹²² მაშასადამე, ებრაელების განადგურება სპეციფიკურად გერმანული შეშლილობის შედეგი იყო. ის იმ კონკრეტული სოციალურ-ფსიქოლოგიური დისპოზიციის გამოხატვაა, რომელსაც გულისხმობენ ჰორკჰაიმერი და ადორნოც. მაგრამ გოლდჰეიგენი არ უკავშირებს ამ შეშლილობას საზოგადოებრივ პირობებს. ამის შედეგად, ისიც ხსენებულ აპორიაში ექცევა, რადგან ებრაელების განადგურება კულტურალისტურად იქცევა ისტორიული თვალსაზრისით სპეციფიკურ 'წმინდა გერმანულ' მოვლენად.

თუ პირველი, ნყვეტადობაზე ორიენტირებული განმარტებისთვის შოა არის აუხსნელი მოვლენა, რომლისთვისაც ისტორიული ურთიერთობების თავისებურებას, საბოლოოდ, გადამწყვეტი მნიშვნელობა არ აქვს, მეორისათვის არსებითია სწორედ უნივერსალური ლოგიკა კაპიტალის რეალიზაციისა, რომელიც საერთოა ნებისმიერი ეროვნული სახელმწიფოსთვის ახალ დროში, ხოლო ის თავისებურება, რაც ახასიათებდა ებრაელების განადგურებას, უბრალოდ, გადაელოცება ისტორიულ შემთხვევითობას; ისტორიული პროცესის ლოგიკის თავისთავად რეალობაში ის არაფერს ცვლის. სწორედ ამგვარი ისტორიის ფილოსოფიის საპირისპიროდ, რომლის მოდელიცაა ჰეგელის მოძღვრება

121 იხ. იქვე, გვ. 427.

122 იხ. იქვე, გვ. 484.

მსოფლიო სულზე, წერს ადორნო „მინიმა მორალიაში“, რომ ასეთი ისტორიის ფილოსოფია საბოლოოდ უარყოფილი იქნა მეორე მსოფლიო ომის დროს მომხდარი ამ მოვლენით.¹²³ შოა მონმობს ბარბაროსობის სინამდვილეს, იმას, რომ თვითგადარჩენისა და თვითგანადგურების, შესაბამისად, წარმოებისა და მოსპობის ლოგიკა თანამედროვე ცივილიზაციაში – ერთი და იგივეა.

სწორედ ამის ახსნის მცდელობას ვხვდებით „განმანათლებლობის დიალექტიკაში“ პირველად. სპეციფიკურად ებრაელებზე თავდასხმა აქ განიმარტება, ერთი მხრივ, ევროპაში მათი ისტორიულად ჩამოყალიბებული საზოგადოებრივი პოზიციით, ამავე დროს, თავად საზოგადოების პოლიტიკურ-ეკონომიკური ტრანსფორმაციებით, რომლებიც განიცადა კაპიტალიზმმა მისი ლიბერალური მდგომარეობიდან მონოპოლისტური კაპიტალიზმის ფაზაში გადასვლით.

7. კაპიტალის სახელმწიფო – ცირკულაციის გაუქმება

საუკუნეების მანძილზე, ქრისტიანულ ევროპაში, ებრაელები, ერთი მხრივ, გამოირიცხებოდნენ წარმოების სფეროდან.¹²⁴ მეორე მხრივ, შუა საუკუნეებში მათ ვაჭრობის სფეროს უთმობდნენ და მხოლოდ როგორც ასეთებს იწყნარებდნენ „დაცვის ქვეშ მყოფი ებრაელებს“¹²⁵ სტატუსით. ისინი სულ უფრო მეტად, განსაკუთრებით დასავლეთ ევროპაში, იზღუდებოდნენ ვაჭრობისა და, ზოგადად, კაპიტალის ცირკულაციის სფეროთი. ასე შეიძინეს მათ გამესესებელთა და მევახშეთა სახელი, რომელიც რეალობასაც ასახავდა იმდენად, რამდენადაც ებრაელებს სხვა ტიპის ეკონომიკური საქმიანობა მეტწილად ეკრძალებოდათ. თუ ლიბერალურ კა-

123 იხ. ასევე „ისტორიის ფილოსოფიის კრიტიკისათვის“, წინამდ. გამ., გვ. 319-324.

124 იხ. Max Horkheimer, „Die Juden und Europa“ [1939], HGS 4, გვ. 325; იხ. წინამდ. გამ., გვ. 251-255.

125 იქვე, გვ. 254.

პიტალიზმში თავისუფალი მენარმეობა კიდევ არსებობდა,¹²⁶ მონოპოლურ კაპიტალიზმზე გადასვლის შემდეგ ევროპაში ინდუსტრიალიზაციის შედეგად აკუმულირებული კაპიტალის – წამყვანი ეროვნული სახელმწიფოების ფარგლებში – კონცენტრაცია და ცენტრალიზაცია მოხდა. სახელმწიფო უკვე არც მხოლოდ სავარაუდო ნეიტრალური გამაშუალებელი ორგანოს როლს თამაშობდა და არც კაპიტალისტების კლასის მიერ მუშათა კლასის მხოლოდ შევიწროების უბრალო საშუალება იყო. არამედ, იდეური საერთო კაპიტალის – და არა კაპიტალისტის – სახით, სახელმწიფო შეერწყა კერძო ქვეყნების მსხვილი კაპიტალის ინტერესებს.¹²⁷ თუ სამართლის ურთიერთობებს სუვერენი ახორციელებდა კაპიტალის კონკურენციაში მყოფ ფრაქციებსა და დაქირავებული სამუშაო ძალის შორის თანასწორი გაცვლის დამკვიდრების ფორმად, პოსტლიბერალურ, როგორც პოლოკიც უწოდებს მას, „სახელმწიფო კაპიტალიზმში“, იქნება ეს მისი ტოტალიტარული ფორმა – ნაციონალსოციალიზმი და მისგან სტრუქტურულად საგრძნობლად განსხვავებული საბჭოთა კავშირი –, თუ დემოკრატიული, რომლისკენაც მიილტვოდა „ინსტიტუტის“ ამ წამყვანი ეკონომისტის შეხედულებით, აშშ და სხვა დასავლური ინდუსტრიული ქვეყნები, სახელმწიფო ორგანოები თავად იღებენ თავის თავზე ეკონომიკის დაგეგმვის ფუნქციას.¹²⁸ გერმანულ ნაციონალსოციალისტურ სახელმწიფოში ეს მიიღწეოდა ზოგადი გეგმის საშუალებით წარმოების, მოხმარებისა და ინვესტიციების წარმართვით, ფასების მექანიზმის მნიშვნელობის შეზღუდვით, ინდივიდუებისა და ჯგუფების მოგების ინტერესის საერთო სახელმწიფო გეგმაზე დაქვემდებარებით, ცენტრალიზებული სამეცნიერო მენეჯმენტის დამკვიდრებით და ნებისმიერი ეკონომიკური კანონზომიერების პოლიტიკური მართვის პრიმატით

126 იხ. იქვე, გვ. 159.

127 იხ. იქვე, გვ. 251.

128 იხ. Friedrich Pollock, „State Capitalism: Its Possibilities and Limitations“, *Studies in Philosophy and Social Science* IX, 1941, გვ. 200-225.

ჩანაცვლებით.¹²⁹

ასეთი ტრანსფორმაციის შედეგად, როგორც ჰორკჰაიმერი და ადორნო აღნიშნავენ – „განმანათლებლობის დიალექტიკაში“ მათი პოლიტიკური ეკონომიკის შეხედულებები ეყრდნობა პოლოკისას –, ებრაელები, ეკონომიკური ფუნქციით ვაჭრობის სფეროთი შეზღუდულნი, ეკონომიკურადვე ზედმეტნი ხდებიან, რადგან თავად არარეგულირებული ვაჭრობის სფერო უჩინარდება. თუ ებრაელები არ იყვნენ ერთადერთი ვაჭრები გერმანიაშიც და სხვა ევროპულ ქვეყნებში, მათ მხოლოდ ვაჭრობის საშუალება ეძლეოდათ. მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუკი ისინი დათანხმდებოდნენ ასიმილაციას იუდაური რელიგიის უარყოფით, მათ რთავდნენ უფლებას, მონაწილეობა მიეღოთ ბურჟუაზიული ცხოვრების სხვა სფეროებშიც – ღიად მეცნიერებასა, სამხედრო სამსახურში, სამოხელეო სფეროებში. გერმანიის ვაიმარის რესპუბლიკაში ამის საშუალება არსებობდა ასიმილაციის გარეშეც. თუმცა, ასეთ შემთხვევებშიც, ისტორიულად, ყოველთვის ებრაელებს მეტი შეზღუდვა ეკისრებოდათ, ვიდრე თავად ტიტულარული ნაციის წარმომადგენლებს. მას შემდეგ, რაც ცირკულაციის სფეროს ეკონომიკური მნიშვნელობა დაკნინდა, მიუხედავად მისი ფორმალურად შენარჩუნებისა, ხოლო გაცვლისა და მასზე დაქვემდებარებული წარმოების პროცესის ორგანიზაცია გადავიდა მონოპოლიზირებული კაპიტალის ხელში, ის, თავის მხრივ, მჭიდროდ დაექვემდებარა სახელმწიფო სტრუქტურებს – გერმანიაში ნაციონალსოციალისტურ პარტიას, სამრეწველო კარტელებს, ვერმახტსა და სამინისტროების ბიუროკრატიას.¹³⁰ ამის შედეგად შეიქმნა, პირველ ყოვლისა, ებრაელების ‘თავიდან მოშორების’ ეკონომიკური საფუძველი. თუმცა – და ამით განსხვავდება კრიტიკული თეორია ეგრეთ წოდებული ეკონომიზმისგან – ეს არ იყო საკმარისი საფუძველი.

129 იქვე, გვ. 204-207.

130 იხ. Neumann, *Behemoth*, გვ. 460 დ.შ.

8. ცნობიერი რეფლექსია – პათიური პროექცია

პოლოკი უარყოფს ტოტალიტარული სახელმწიფო კაპიტალიზმის ეკონომიკურ არაეფექტურობას ლიბერალურთან შედარებით, სწორედ ნაციონალსოციალისტური გერმანიის მაგალითზე. პოლოკიც ასეთი სახელმწიფოს ქმედუნარიანობის საზღვრებს ხედავს არა მარტო ინდუსტრიულად საჭირო ნედლეულის მოპოვების ბუნებრივ შეზღუდვებში, არამედ ცხადყოფს, რომ მისი დამგვემავი ორგანო მხოლოდ ტექნიკური თვალსაზრისით იყო რაციონალური აგენტი. სინამდვილეში კი ის თავად ექვემდებარებოდა შიდაპოლიტიკურ ძალებს შორის ბრძოლას, რომელსაც ვერ აკონტროლებდა.¹³¹ ასევე ფრანც ნოიმანი ნაციონალსოციალისტურ სახელმწიფოს, როგორც ასეთს, ეჭვქვეშ აყენებს და მის სუვერენს უწოდებს „ბანდას“¹³², რომლის განსხვავებული პოლიტიკურ-ეკონომიკური ფრაქციების წარმომადგენელი მეთაურებიც განუწყვეტელი კონფლიქტების შემდეგ იძულებით ურიგდებოდნენ ერთმანეთს. მათი ერთადერთი გამაერთიანებელი პრინციპი კი, საბოლოოდ, ებრაელების ანტირასის განადგურების სურვილი იყო.¹³³ ნაციონალსოციალისტური მოძრაობის ქვაკუთხედი იყო ანტიკაპიტალისტური აჯანყება, რომელიც საკუთარი სახალხო-რასობრივი ერთობის თავდაცვის მიზნით ებრაელების სახით სავარაუდოდ უცხო, მტაცებლურ, გამყვლეფ ფინანსურ კაპიტალს ანადგურებდა, რის განსახიერებადაც ებრაელები წარმოისახებოდნენ მათ პათიურ პროექციაში.¹³⁴ სწორედ პათიური პროექციის – განდევნილი მიმეზისის შედეგის – ცნებით ადორნო და ჰორკჰაიმერი ხსნიან იმ ფსიქოლოგიურ მექანიზმს, რომე-

131 იხ. Pollock, „State Capitalism“, გვ. 219.

132 იხ. Neumann, *Behemoth*, გვ. 554.

133 იხ. დევი დუმბაძე, „ლევიათანსა და ბეჰემოთს შორის: მსოფლიო სუვერენის შემოღობვა“, *Philosophy in Global Change. Jubilee volume for Burkhard Mojsisch*, Tengiz Iremadze et al. (გამ.), Tbilisi 2011, გვ. 368.

134 იხ. წინამდ. გამ., გვ. 277 დ.შ.

ლიც შეადგენდა ნაციონალსოციალისტური შემოღობის საფუძველს. მისი ელემენტები დღევანდელ საზოგადოებაშიც მოქმედებენ. ამ ფსიქოლოგიური სტრუქტურის გენეზისის წყარო საზოგადოებრივი ურთიერთობებია, თავი „კულტურის ინდუსტრიის“ შესახებ კი ალნერს, თუ როგორ უწყობს ხელს თანამედროვე მედიის დანესებულებები და ნაწარმები მის გამყარებას.

დღევანდელი საზოგადოების ეკონომიკის მთავარი მომენტი, საქონელი, „ორადი ხასიათით“¹³⁵ გამოირჩევა. საქონელს, უბრალო ნაწარმისგან განსხვავებით, ახასიათებს კონკრეტული და აბსტრაქტული შრომის ერთიანობა, მათ მიერ კი, შესაბამისად, კონსტიტუირდება საქონლების სახმარი და საცვალის ღირებულება.¹³⁶ რაც უფრო ვრცელდებოდა საზოგადოებაში აბსტრაქტული შრომის ბატონობა კონკრეტული შრომის პროდუქტების მნიშვნელობის დაქვეითების ხარჯზე; რაც უფრო იკლებდა ადამიანების, როგორც საწარმოო ურთიერთობის „პერსონაჟის ნიღბების“,¹³⁷ მნიშვნელობა – მამასადამე, მცირდებოდა ამ პერსონიფიცირებული „ნიღბების“ შესაძლებლობა, გაეკონტროლებინათ აბსტრაქტული შრომით კონსტიტუირებული ღირებულების რეალიზაციის პროცესი, რომელიც, პირიქით, წარმოებასაც და მათაც გა-

135 იხ. Marx, *Das Kapital*, Bd. 1, გვ. 56 // მარქსი, *კაპიტალი*, ტ.1-ი, გვ. 57.

136 საქონელი „გრძნობადად ზეგრძნობადი ნივთია“, იხ. იქვე, გვ. 85 // გვ. 95. თუ სახმარი ღირებულება საქონლის ემპირიული თვისებების ერთობლიობისაგან შედგება, ღირებულება, გამოხატული მის საცვალ ღირებულებაში, გრძნობადად აღქმადი არ არის და მაინც არა იდეალური, არამედ რეალური თვისებაა: „საქონელთა ღირებულებითი საგნობრიობა იმით განირჩევა ქვრივი კვიკლისგან, რომ არავინ იცის რა მხრიდან უნდა ჩასჭირდოს მას ხელი. სრულიად წინააღმდეგ საქონლის სხეულის გრძნობად ტლანქი საგნობრიობისა, მის ღირებულებითს საგნობრიობაში ბუნების ნივთიერების არც ერთი ატომი არ შედის“, იხ. იქვე, გვ. 62 // გვ. 65.

137 იქვე, გვ. 91 // გვ. 103; „პერსონაჟის ნიღბის“ (*Charaktermaske*) ცნება მარქსთან ანტიკური თეატრის სფეროდან არის გადმოღებული, სადაც ნიღბი მოქმედი პირის საკუთარ როლთან ცალსახა დაკავშირებასა და მის ოპონენტთან დაპირისპირებასაც უსვამდა ხაზს, მაგალითად, ბატონიყმა, მუშა-კაპიტალისტი და სხვა (აქ ის უზუსტოდ არის გადმოტანილი „ნიშანდობლივ ნიღბად“). იხ. Wolfgang Fritz Haug, „Charaktermaske“, მისივე გამ.: *Historisch-Kritisches Wörterbuch des Marxismus*, Berlin 1994, გვ. 435-451.

ნაგებდა – მით უფრო იკლებდა კაპიტალის რეალიზაციაში, ამავე დროს, კაპიტალიზმის პროდუქტიულობის ზრდასთან ერთად, ცოცხალი სამუშაო ძალის მნიშვნელობა. მარქსმა ეს პროცესი კაპიტალის ორგანული შედგენლობის ცვლილებად დაახასიათა.¹³⁸ კაპიტალის კონცენტრაციისა და ცენტრალიზაციის პროცესში, ღირებულების რეალიზაციაში მუდმივი კაპიტალის სასარგებლოდ ეცემოდა ცვალებადი კაპიტალის – ცოცხალი სამუშაო ძალების – მნიშვნელობა. რაც უფრო იხვენებოდა მეცნიერული და ტექნოლოგიური საშუალებები, რომლებიც ერთვებოდა წარმოების ინდუსტრიალიზებულ პროცესში, მით უფრო ნაკლებად ხდებოდა საჭირო ექსპლოატაციის – ზედმეტი ღირებულების გამომუშავების – პროცესისთვის სამუშაო ძალა. ასევე, მით უფრო დაუცველად და ამ პროცესისთვის ზედმეტად, სულ მცირე, ჩანაცვლებად იქცეოდა თითოეული კერძო ადამიანი. ასეთ ეკონომიკურ სისტემაში ინდივიდი იქცა ამ სისტემის უბრალო დანამატად, უპერსპექტივოდ, განახორციელოს საკუთარი სურვილები და მოთხოვნილებები. ასევე, დასვენებისა და გართობის სფეროს კაპიტალის ურთიერთობის ქვეშ მოქცევასთან ერთად, რაც თავდაპირველად დასავლეთში აშშ-ში კულტურის ინდუსტრიის ჩამოყალიბებით იქნა წამოწყებული, დღეს კი, მსოფლიო ბაზრის დამკვიდრებასთან ერთად, ყველა ქვეყნის მოცვისაკენ ტენდენციას ავლენს, ადამიანთა მოთხოვნილებებიც და სურვილებიც სულ უფრო ფორმირდებოდა ამ კულტურის ინდუსტრიის სქემის მიხედვით მათთვის მიწოდებული მოდელებით.¹³⁹

სტრუქტურულად გამოწვეული რეალური ზედმეტობა ადამიანებისა წარმოების პროცესში, რომლებიც უმუშევართა სახით ინდუსტრიულ ‘სარეზერვო არმიას’ შეადგენდნენ, მით უფრო ამძიმებდა მათ დაუცველობას და, შესაბამისად,

138 იხ. Marx, *Das Kapital*, Bd. 1, გვ. 640 დ.შ. // მარქსი, *კაპიტალი*, ტ.1-ი, გვ. 772 დ.შ.

139 იხ. „კულტურის ინდუსტრია. განმანათლებლობა, როგორც მასების მოტყუება“, წინ. გამ. ასევე, Theodor W. Adorno, „Das Schema der Massenkultur. Kulturindustrie (Fortsetzung)“ [1942], AGS 3, გვ. 299-335.

დაცულობისკენ ლტოლვასაც.¹⁴⁰ რადგან აბსტრაქტული შრომით, მაშასადამე, ფულით და, საბოლოოდ, კაპიტალით კონსტიტუირებული სიმდიდრის „შეშლილ ფორმებს“¹⁴¹ ადამიანები ვერ აცნობიერებენ და გაცნობიერების შემთხვევაშიც მათ კერძოდ ვერაფერს აკლებენ, ეს გაუცნობიერებლობა აბსტრაქტული ძალაუფლების დაუოკებელ თვითნებობად აღქმული კაპიტალის ურთიერთობის დაკონკრეტების – პერსონიფიკაციის მოთხოვნილებას იწვევს. კაპიტალისტური ეკონომიკის ურთიერთობა ეყრდნობა, როგორც მარქსი ამბობს, გაფეტიმებულ საზოგადოებრივ ფორმებს. ღირებულება, სოციალური ფაქტი, საქონელში გასაგნებული სახით ადამიანების საგნის ბუნებრივ თვისებად წარმოედგინებათ. საქონლის ფეტიშში ღირებულების ფორმა ნამდვილად იქცევა კონკრეტულ ნივთად, რომელიც განსხეულდება ფულში, ცალკე გრძნობად საგანში. სწორედ ადამიანზე მეტატონე ამ გასაგნებული ურთიერთობების, პირიქით, პერსონიფიკაცია ხდება პათიური პროექციის მეშვეობით ებრაელის ხატში, რომელსაც, როგორც ადორნო და ჰორკჰაიმერი წერენ, ნაცისტებმა, საბოლოოდ, ებრაელები ძალადობით მართლაც დაამგსავსეს.¹⁴² ებრაელებს ამ დროს ყველა ის თვისება მიენერება პერსონიფიცირებულად, რაც ღირებულებას და კაპიტალს ახასიათებს სტრუქტურულად: „ავტომატური სუბიექტის“¹⁴³ თვისება იმოძრავოს საზღვრებს გარეშე, გახ-

140 „მას შემდეგ, რაც იმ მუშახელისთვის საჭირო სურსათის დამზადება, რომელიც საერთოდ ჯერ კიდევ აუცილებელია მანქანების სამართავად, შესაძლებელი გახდა ბატონთა კონტროლის ქვეშ მყოფი სამუშაო დროის მინიმალურ მონაკვეთში, დანარჩენი მოსახლეობის უზარმაზარი ჭარბი მასა უკვე, როგორც სისტემის სარეზერვო გვარდია, იწვრთნება, რათა ამ სისტემის დიად გეგმებს – დღეს იქნება თუ ხვალ – მასალად მოემსახუროს.“ წინამდ. გამ., გვ. 68.

141 იხ. Marx, *Das Kapital*, Bd. 1, გვ. 91 // მარქსი, *კაპიტალი*, ტ. 1-ი. გვ. 101 (თარგმან. შეცვლ.).

142 იხ. წინამდ. გამ., გვ. 260.

143 „ღირებულება ერთი ფორმიდან განუწყვეტილად გადადის მეორეში, მაგრამ ისე, რომ ამ მოძრაობაში იგი არასოდეს არ იკარგება და, ამრიგად, ავტომატურ სუბიექტად იქცევა“, Marx, *Das Kapital*, Bd. 1, გვ. 169 // მარქსი, *კაპიტალი*, გვ. 197.

რწნას დამკვიდრებული მწარმოებლური ერთობები, წარმოშვას კრიზისები, წაგლიჯოს 'პატიოსან მწარმეს'.

პათიური პროექცია, მასასადამე, როგორც პასიურად, ისე ტანჯვით განხორციელებული, ჩვეულებრივი პროექციისაგან განსხვავდება რეფლექსიის მომენტის უქონლობით. თუ ნებისმიერი შემეცნების პროცესი, გარკვეულწილად, არის პროექცია, პათიურ პროექციაში შემეცნებისათვის დამახასიათებელი რეფლექსიის მომენტი გაუქმებულია.¹⁴⁴ აღქმისა და შემეცნების ეს თეორია მეტწილად მიჰყვება კანტის ტრანსცენდენტალურ ფილოსოფიას. თუმცა კანტთან ინდივიდუალური ადამიანური გონება რჩება ინსტანცია, რომელიც სპონტანურად აფორმებს ცნობიერების რეცეპტულობის საშუალებით მიღებული შეგრძნებების მასალას. შემეცნების პროცესში სუბიექტი, რათა შეიმეცნოს ნივთი, როგორც ის არის, მას უფრო მეტს უბრუნებს, ვიდრე მისგან ღებულობს.¹⁴⁵ აღქმულ მასალას ის ამატებს იმას, რაც მასალაში თავისთავად არ არის, სახელდობრ, განსჯისეული ფორმებით ორგანიზებულ წესრიგს. ხოლო, გონება, როგორც ცნობიერების უნარი, ხასიათდება იმით, რომ ის რეფლექსიას ახდენს განსჯაზე, რომელიც, თავის მხრივ, მგრძნობელობის მასალას სინთეზის ქმედებებს უქვემდებარებს. ამდენად, ცნობიერება რეფლექსიით თვითცნობიერებაში სცნობს საკუთარ თავს, როგორც ამ მოქმედებების მწარმოებელს. პათიურ პროექციაში კი სწორედ რეფლექსიის ეს მომენტი არის გამქრალი და პროექცია იქცევა მცდარად. ამის შედეგად ის, რაც სუბიექტის შინაგანია, შეცდომით მიენერება გარეგანს. როგორც აღორნო მეორე მსოფლიო ომის მაგალითზე წერს აფორიზმში „მინიმა მორალიდან“, აღგზნებებისაგან დაცვის უნარი ადამიანებს დარღვეული აქვთ სამყაროში, რომელიც მათ აღარ აძლევს საშუალებას, შოკების სერიებად დაშლილი განცდები განმკურნავად დაივიწყონ და შემდეგ ისინი განმკურნავად გაიხ-

144 იხ. წინამდ. გამ., გვ. 271/2.

145 იქვე.

სენონ¹⁴⁶, რაც მათ გამოცდილების ერთიანობას მიანიჭებდა. ინდუსტრიულად წარმოებული კულტურაც, რომელიც არა-იგივეობრივი გამოცდილების ნაცვლად „დღეს ყველაფერს მსგავსებით ამარცხებს“¹⁴⁷, ხელს უწყობს გამოცდილების გაუქმებას. ამის შედეგად, შინაგანი იმპულსები, რომლებიც თავად სუბიექტს ეკუთვნის, ყალბად გადაიტანება გარეთ და მიეწერება სხვას. თუ ინდივიდუალური პარანოიკისთვის პროექციის წესრიგი განპირობებულია დაავადების თავისებურებით, სოციალურ შემლილობაში პროექციის ობიექტი განისაზღვრება დამკვიდრებული იდეოლოგიით.¹⁴⁸ იდეოლოგია კი, მაშასადამე, აზროვნების ფორმა კაპიტალისტურ საზოგადოებაში, გადახლართულია საქონლურ ფორმასთან, რომელიც საკუთარი თავიდან წარმოშობს ანტისემიტურ შემლილობას. აზროვნების ის ფორმები, რომლებიც უკავშირდება კაპიტალისტურ წარმოების წესს, პათიურ პროექციაში საკუთარ ფორმებად კი არ არის აღიარებული, არამედ გადაიტანება უცხოზე, რომელიც წარმოისახება კაპიტალის აბსტრაქტული მომენტის, საცვალი ღირებულების, განსახიერებად. ებრაელები ასოციაციურად უკავშირდებიან ფულის ცირკულაციის დინამიკურობას. კაპიტალისთვის ობიექტურად დამახასიათებელი ბატონობის ძალა ებრაელებს მცდარად პერსონიფიცირებულად მიეწერებათ ხილვადი ეკონომიკური და პოლიტიკური პროცესების უკან მოქმედი იდუმალი ძალაუფლების სახით. საბოლოოდ, ეს ატრიბუცია მსოფლიო შეთქმულების მოჩვენებად გამოიხატება.

9. ღირებულების გაშუალებული მოხსნა – ღირებულების უშუალო რეალიზაცია

კრიტიკული თეორიის თანამედროვე დისკუსიაში ორი

146 იხ. ზემოთ, გვ. 401.

147 წინამდ. გამ., გვ. 175.

148 იხ. იქვე, გვ. 271.

განსხვავებული ძირითადი შეხედულება არსებობს იმის შე-
სახებ, თუ რად აღიქმებოდნენ ნაცისტების შეშლილობაში
ებრაელები. ერთის თანახმად, ებრაელები არიან ღირებუ-
ლების აბსტრაქტული ასპექტის განსახიერება, საკუთარი
ერისთვის დადებითად ფიქსირებულ სფეროს კი წარმოად-
გენს კონკრეტული შრომის ასპექტი, რომელიც ხილვად სახ-
მარ ღირებულებებს ქმნის. ამ კონცეფციით, ანტისემიტურ
რესენტიმენტში მხრნნელ აბსტრაქტულს უპირისპირდე-
ბოდა მაცოცხლებელი ორგანული. ხოლო ებრაელებს კაპი-
ტალიზმის სიძულვილით ანადგურებდნენ, როგორც კაპი-
ტალის სწორედ აბსტრაქტული ელემენტის განსახიერებას.
ებრაელები იყვნენ ღირებულების მაკონსტიტუირებელი
აბსტრაქტული შრომის პერსონიფიკაცია. თუმცა ეს წარ-
მოდგენა, რომელიც ჩამოაყალიბა მოიშე პოსტონმა სტატია-
ში „ანტისემიტში და ნაციონალსოციალიზმი“¹⁴⁹, ვერ ხსნის
იმ მნიშვნელოვან მომენტს, თუ რატომ არ ერჩოდა არავინ
ნაცისტურ გერმანიაში მსხვილ ინდუსტრიას, კაპიტალის
ასევე ინტეგრალურ ნაწილს. პირიქით, სახალხო ერთობის
კეთილდღეობისათვის, პარტიის, მოხელეების, ეკონომიკუ-
რი კარტელებისა და ვერმახტის მიერ სწორედ ინდუსტრიის
ეფექტური გამოყენება განიზრახებოდა, თუმცა ეს ეფექტი-
ურობა, ამავე დროს, დაექვემდებარა ებრაელების განადგუ-
რების ტელოსს. ამიტომ, განსხვავებული შეხედულება, მა-
გალითად, იოახიმ ბრუნთან¹⁵⁰, ამტკიცებს, რომ ებრაელებს
ანადგურებდნენ არა როგორც ღირებულებას, მამასადამე,
ღირებულების აბსტრაქტულ განზომილებას, არამედ, პი-
რიქით, ებრაელების განადგურებით ხდებოდა ღირებულების
გაუშუალებელი რეალიზაცია.

ღირებულებისა და ფულის ფორმის ანალიზის თანახმად
მარქსთან, ფულით წარმოდგენილი აბსტრაქტული შრომა,

149 იხ. Moishe Postone, „Anti-Semitism and National Socialism“, A. Rabinbach and J. Zipes (გამ.), *Germans and Jews Since the Holocaust*, New York 1986, გვ. 302-314.

150 იხ. Joachim Bruhn, „Echtzeit des Kapitals, Gewalt des Souveräns. Über die Zukunft der Krise“, *Bahamas* 62, 2012, გვ. 67-78.

რომელიც არაგრძნობადია და ამიტომ გრძნობად სახმარ ღირებულებაში უნდა გამოიხატოს, ამას ახერხებს მხოლოდ სხვადასხვა ღირებულებების ერთმანეთთან გამათანაბრებელი ზოგადი ეკვივალენტის კონსტიტუირებით. ეს ზოგადი ეკვივალენტი წინააღმდეგობრივი საგანია, მას „შეშლილი ფორმა“ აქვს: ის, ფულის სახით, არის კონკრეტული საქონელი, რომელიც, ამავე დროს, არის აბსტრაქტული შრომის, ღირებულების სუბსტანციის, განსხეულება. ფულში აბსტრაქტული ღირებულება ოკულტურად კონკრეტულ არსებობას იძენს. ზეგრძნობადი გრძნობადი ხდება. მარქსის ანალოგიით, „ლომების, ვეფხვების, კურდღლებისა და ყველა სხვა ნამდვილი ცხოველის გვერდით, რომლებიც, დაჯგუფებულნი, ცხოველთა სამყაროს სხვადასხვა სქესებს, სახეობებს, ქვესახეობებს, ოჯახებს და ა.შ. შეადგენენ, თითქოსდა არსებობს ცხოველი, მთელ ცხოველთა სამყაროს ინდივიდუალური ინკარნაცია.“¹⁵¹

ღირებულების წინააღმდეგობრიობა არსებობს მის მატერიალურ მხარეს – კონკრეტულ შრომასა – და მის საზოგადოებრივ განსაზღვრებას – აბსტრაქტულ შრომას შორის. ეს წინააღმდეგობა რეალურის სახით წარმოდგება ფულში, როგორც კერძო, ხელშესახებ საქონელში. ფულის გამრავლება კი გენეტიკურად არის კაპიტალის გამრავლება ექსპლოატაციის პროცესში, როცა სამუშაო ძალის გამყიდველი მუშაკები ხელფასის სახით იღებენ იმდენს, რამდენიც, კონკრეტულ ისტორიულ ვითარებაში, ‘საარსებო მინიმუმის’ სახით, საჭიროა მათი სამუშაო ძალის რეპროდუქციისათვის, სანარმოო საშუალებების მესაკუთრე კი იტოვებს დანარჩენ, მაშასადამე, ზედმეტ ღირებულებას. თანასწორი გაცვლა, ამავე დროს, არის უთანასწორო გაცვლა.¹⁵² თუკი კაპიტალის რეალიზაცია მოითხოვს მოგების კვლავ ჭკვიანურად ინვესტიციას ახალი მოგების მიღების მიზნით, რადგან კონკურენცია კერძო კაპიტალს განუწყვეტლივ ედავება, კაპიტალის აკუ-

151 Karl Marx, *Das Kapital. Band. I* (1867), MEGA II.5, გვ. 37.

152 იხ. წინამდ. გამ., გვ. 303.

მულაციის ეს პრინციპი ისტორიული განვითარების პროცესში იქამდე მიდის, რომ, საბოლოოდ, კაპიტალების გამსხვილებით, მისი კონცენტრაციითა და ცენტრალიზაციით, გადასვლა ხდება კაპიტალიზმის ხსენებულ მონოპოლისტურ ფორმაში.

ამის შედეგად კი, სამუშაო ძალების ზედმეტობის ზრდა, ამავე დროს, ინდივიდუუმს, ჩანაცვლებადის და, საბოლოოდ, განადგურებადის სახით უარყოფს. მისი ქმედება სინამდვილეში სხვა არაფერია, თუ არა კაპიტალის, როგორც ავტომატური სუბიექტის, ქმედება. ინდივიდი კი, რომელიც იქცევა სხვადა, იძულებული ხდება, სდიოს იგივეობას. ის მიილტვის იდენტობის კონსტიტუირებისკენ, თუმცა მისი არსებობა სხვით, კაპიტალით და მისი სუვერენით, სახელმწიფოთი, არის განპირობებული. ეს არის საფუძველი იმისა, რომ სამოქალაქო სუბიექტები, იმავდროულად – სამართლის აბსტრაქტული წესით გაშუალებული სუბიექტების საზოგადოებრივი განსაზღვრების ფონზე – ცდილობენ კერძო რასობრივი იდენტობა მოიპოვონ. ამის შედეგად არის ნებისმიერი თანამედროვე სახელმწიფო რასობრივად კონსტიტუირებული.¹⁵³ რასობრივი იდენტობა, მაშასადამე, არ უპირისპირდება მოქალაქის ფორმალურ სამართლებრივ იგივეობას, რომელიც, ამავე დროს, ინდივიდისთვის უცხოობაა. ეს რასობრივ-ეროვნული იდენტობა შეესაბამება კონკრეტული შრომის აბსტრაქტული შრომისაგან ოკულტური განმეიდის მცდელობას. ამ მცდელობას კი, ამავე დროს, მისი მცდარი წარმოდგენით, ენინააღმდეგება კაპიტალის, როგორც აბსტრაქტული შრომით კონსტიტუირებული ღირებულების, გაუცხოებულად – მაშასადამე, არა უშუალოდ – რეალიზაციის პროცესი. ამგვარად, გერმანული სახალხო ერთობა წარმოჩნდება მცდელობად, რათა ღირებულების რეალიზაცია უშუალოდ, მისთვის 'იდუმალი' აბსტრაქტული განზომილების – 'მოტყუებისა' და 'გაღლეტის' – გარეშე, ასე ვთქვათ, ბუნებრივად გან-

153 იხ. Joachim Bruhn, *Was deutsch ist. Kritische Theorie der Nation*, Freiburg 1994, გვ. 94.

ხორციელდეს. ნაცისტების ეკონომიკური ლოზუნგი იყო: „გამატვრით [საბანკო – დ.დ.] პროცენტების მონობა!“ ამ ‘მატყუარათა’, მამასადამე, ებრაელების განადგურება კი აღმოჩნდება არა ღირებულების განადგურება, არამედ, პირიქით – კლასების ანტაგონიზმის მოხსნით, სწორედ კაპიტალის გაშუალებული რეპროდუქციის გაუქმების სახით – ღირებულების უშუალო რეალიზაციისკენ ლტოლვა.

ამისთვის კი, ამ საზოგადოებრივი შეშლილობისთვის აუცილებელია იმ ‘საპირისპირო რასის’ განადგურება, რომელიც გერმანელების პათიურ წარმოსახვაში განიხილებოდა სასიკვდილო მტრად. ეს ‘ანტი-რასა’ ხომ, აბსტრაქტული პრინციპის, სამართლის, უნივერსალური ადამიანის ცნების მიმდევრობით, წარმოადგენს საფრთხეს ღირებულების ‘ბუნებრივი’ კონკრეტული გზით რეალიზაციისთვის. ნაციონალსოციალისტების შემლილობისთვის, სანამ არსებობენ ებრაელები, მანამ არსებობს კაპიტალი. ამით აიხსნება ისიც, რომ ნაციონალსოციალისტურ გერმანიაში ხალხი, სამოქალაქო საზოგადოება, და სახელმწიფო უშუალოდ ერწყმის ერთმანეთს. ხალხი არსებობს უშუალოდ სახელმწიფოსთვის, მამასადამე, კლასობრივი განსხვავებები მნიშვნელობებს კარგავენ, ხოლო სახელმწიფო სუვერენი პირდაპირ იქვემდებარებს ხალხს – საბოლოოდ, ებრაელების განადგურების მიზნით. სხვა სიტყვებით, ინდივიდი უნაშთოდ გაიგივდება სუვერენთან, სხვასთან. კაპიტალის ურთიერთობა გაუქმებულად ითვლება, მაშინ როცა ის სინამდვილეში შენარჩუნებულია, რადგან კვლავაც არსებობს ფული, კაპიტალი და ეკონომიკური პროცესი მათ ფორმაში.

ამ ანალიზიდან გამომდინარე, აუშვიცი სხვა არაფერია, თუ არა კაპიტალის თავის თავში პარადოქსული ურთიერთიერთობის – რადგან აბსტრაქტული, საზოგადოებრივი ურთიერთობა დაკონკრეტდება კერძო ნივთში, ფულში – არა გადალახვა, არამედ კაპიტალის ურთიერთობის მხოლოდ უკიდურესი რეალიზაცია.¹⁵⁴ ამიტომ არის, რომ ჰორკვაიმე-

154 იხ. Krug, „Ewiges Rätsel Auschwitz“, გვ. 36.

რისა და აღორნოს მიხედვით, ბარბაროსობა, წარმოების ეს ახალი ფორმა, ომის შემდეგ სრულებითაც არ ქრება. ის ვერც გაქრებოდა, სანამ არ შეიცვლებოდა მართლაც „თავისუფალ ადამიანთა გაერთიანებით“. ებრაელების ამორჩევა ნაციონალსოციალიზმის პირველ და საბოლოო მსხვერპლად, მამა-სადამე, ისტორიული აუცილებლობაა, განპირობებული მათი ისტორიულის იძულებითვე ჩამოყალიბებული საზოგადოებრივი მდგომარეობით. ამავე დროს, მსხვერპლნი პრინციპულად ჩანაცვლებადნი არიან, რადგან ებრაელებს ანადგურებენ საზოგადოებრივად სუსტთა, თვითგადამრჩენი წარმოების სფეროდან მეტწილად გამორიცხულთა სახით. ყველა ის, ვინც საზოგადოებრივად სუსტია, ინდივიდის ზოგადი ეკონომიკური ზედმეტობის პირობებში, ტენდენციურად, ნიველირებადი და განადგურებადია, თუმცა პირველნი აღმოჩნდებიან კვლავ და კვლავ „რჩეული ხალხი“, როცა ანტიკაპიტალისტური რესენტიმენტი ღვივდება და არა კაპიტალიზმის კრიტიკა ხორციელდება.

ნებისმიერი პოსტნაციისტური დემოკრატიული საზოგადოება, რამდენადაც ის არის კაპიტალის ურთიერთობის მსოფლიო ბაზრის სახით დამკვიდრების შედეგი, თავის თავში შეიცავს ფაშისტურად ქცევის ცოცხალ პოტენციალს. რადგან მიმეზისი, ბუნებასთან დამსგავსების ლტოლვა, ბუნების თვითგადამრჩენი დამორჩილებით განიდივნება, ამიტომ ნებისმიერი იმპულსი, რომელიც ადამიანებს დღევანდელ საზოგადოებაში ახსენებს მორგების საკუთარი თავისთვის მიყენებულ ტანჯვას, განსხავებულის სიძულვილსა და მისი ინტეგრაციის ჟინს აღძრავს. ამიტომ „განმანათლებლობის ცნებაში“ აღორნო და ჰორკჰაიმერი ასაბუთებენ თეზისს, რომ განმანათლებლობა გადავარდება მითოსში, და, პირიქით, პირველყოფილი დროის მითოსი უკვე წარმოადგენს განმანათლებლობის რაციონალური თვითგადარჩენის პრინციპის საწყისს. მითებით იწყება ბუნების მაკონტროლებელი ორგანიზაცია მეტატონე თვითის მიერ. მითებში შემონახული თვითგადარჩენა განმანათლებლობის განვითარების პრო-

ცესში თავად გარდაისახება მითოსად. განათლებული სული და მის მიერ მართული სამყარო უპირისპირდება ადამიანებს მათთვის უცხო და მათ მიერ გაუკონტროლირებად ბუნებრივ ძალად. განმანათლებლობა, მაშასადამე, დასავლური და მსოფლიო ცივილიზაცია, მას შემდეგ, რაც ის ახორციელებს ბუნების დამორჩილებას იმ დონემდე, რომ ბუნება, დამოუკიდებელი და მისთვის შეუღწევადი საგნის სახით, თვითმყოფადობას ჰკარგავს, იმ შემდეგ აღწევს, რომ თავად წარმოების ინდუსტრიული პროცესი, მთლიანი საზოგადოება, იქცევა ადამიანებისთვის შეუღწევად და გაუკონტროლებად ბუნებრივ ძალად. ეს ბუნებრივი ძალა კი – სამოქალაქო საზოგადოება, რომელსაც ჰეგელმა „მეორე ბუნება“¹⁵⁵ უწოდა – საკუთარი კრიზისულობის გამო, მისი თავდაპირველი ბუნებისმიერი გადალახვის ლტოლვას აღძრავს. ეს ლტოლვა განხორციელდა კიდევ ნაციონალსოციალიზმში. ნაციონალსოციალიზმის შემდეგ დამკვიდრებული საზოგადოება კი ერთსა და იმავე დროს არის როგორც თვითშენახვა, ისე თვითგანადგურება.

კაპიტალიზმს, კაპიტალიზმამდელ ეკონომიკასა და საზოგადოებასთან შედარებით, ახასიათებს რაციონალიზმის მომენტი. ის სწორედ რომ აძლევს ადამიანს საშუალებას, ეფექტურად მოწყდეს ბუნებასაც და ბუნებრივ დამოკიდებულებებს სოციალურ სფეროშიც, რა სახითაც ის კაპიტალიზმის წინ ჯერ კიდევ ფეოდალურ ურთიერთობებში ვლინდებოდა. აღორნო და ჰორკჰაიმერი ამ პროცესს ოდისევსის ცბიერი თვითის, როგორც დასავლური ცივილიზაციის სანყისი ფორმის კონსტიტუირების მაგალითზე განმარტავენ. მაგრამ როგორც გარეგანი, ისე შინაგანი ბუნების დამორჩილების ეს რაციონალური მომენტი ისტორიის პროცესში თავად გახდა გამანადგურებელი, როცა ისტორიულად დაიკარგა საშუალება, ეს რაციონალობა განვითარებულიყო მართლაც თავისუფალი ინდივიდების საზოგადოების სახით. ამ კრახის რადიკალურ გამოხატულებად კი შეიძლება ჩაითვალოს

155 Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, § 4, გვ. 46.

ნაციონალსოციალიზმის დამკვიდრება. კაპიტალიზმის განვითარებასთან ერთად, ინდივიდის მნიშვნელობა მის ფონზე თითქმის არარაობამდე იქნა დაყვანილი. ამ მეორე ბუნების, მაშასადამე, კერძო დაზიანებადი ტანით განსაზღვრული ინდივიდის გამაუქმებელი საზოგადოების მორჩილების, მოხსნას შეძლებდა ისეთი საზოგადოება, რომელიც თავისუფალი ინდივიდების გაერთიანების სახეს მიიღებდა იმის მეშვეობით, რომ ის კაპიტალის შეშლილ ფორმას გონივრულად მოხსნიდა. სწორედ ეს არის, ამავე დროს, ადორნოს მიერ მოგვიანებით „ნეგატიურ დიალექტიკაში“ ჩამოყალიბებული ახალი კატეგორიული იმპერატივის შინაარსი, რომელიც ჩვენ, როგორც ადორნო ამბობს, ჰიტლერმა თავზე მოგვახვია. ის აცხადებს, რომ ყველას ვალდებულება არის ყველაფერი ვიღონოთ, რათა არასოდეს გამეორდეს არაფერი აუშვიცის მსგავსი.¹⁵⁶ ეს კი შესაძლებელი იქნებოდა მხოლოდ მაშინ, როცა გაუქმდებოდა შოას კატასტროფის შესაძლებლობის პირობები, რაც არის თანამედროვე განვითარებული კაპიტალიზმის ბუნების მორჩილება ერთდროული თვითგადარჩენისა და თვითგანადგურების სახით, სხვა სიტყვებით, მითოსი, და ჩამოყალიბდებოდა თავისუფალი ინდივიდების გაერთიანება – ის, რასაც მართლაც შეიძლება ეწოდოს კომუნიზმი.

156 იხ. Theodor W. Adorno, *Negative Dialektik* [1969], AGS 6, გვ. 358.

გამომცემლის შენიშვნები

„განმანათლებლობის დიალექტიკა“ თარგმნილია შემდეგი გამოცემის მიხედვით: Max Horkheimer und Theodor W. Adorno, *Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente*, in: Theodor W. Adorno, *Gesammelte Schriften*, Band 3, hrsg. von Rolf Tiedemann unter Mitwirkung von Gretel Adorno, Susan Buck-Morss und Klaus Schultz, Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1998. ეს გამოცემა იმეორებს 1969 წელს თავად ჰორკჰაიმერისა და ადორნოს მიერ ფრანკფურტის ს. ფიშერის გამომცემლობაში გამოქვეყნებულ ტექსტს: Max Horkheimer und Theodor W. Adorno, *Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente*, S. Fischer Verlag, Frankfurt a. M. 1969. განსხვავებებისათვის 1944 წლის მიმეოგრაფიულ გამოცემასა და 1947 წელს ამსტერდამში გამოქვეყნებულ ვერსიებს შორის (იხ. მთარგმნელის ნარკვევი, გვ. 371) მივუთითებ „განმანათლებლობის დიალექტიკის“ ინგლისური თარგმანის შენიშვნებზე: Max Horkheimer & Theodor W. Adorno, *Dialectic of Enlightenment. Philosophical Fragments*, ed. by Gunzelin Schmid Noerr, transl. by Edmund Jephcott, Stanford 2002.

10 ფრიდრიხ პოლოკი (1894-1970) – გერმანელი სოციოლოგი და ეკონომისტი, 1923 წელს მაინის ფრანკფურტის „სოციალური კვლევის ინსტიტუტის“ თანადამფუძნებელი. პოლოკმა დაიცვა დისერტაცია „კარლ მარქსის ფულის თეორიის შესახებ“ (ფრანკფურტი 1923) და მას შემდეგ, რაც გააკრიტიკა ვერნერ ზომბარტის მიერ მარქსიზმის უარყოფა, გამოაქვეყნა ნაშრომი „გეგმიური ეკონომიკის მცდელობები საბჭოთა კავშირში 1917-1927 წლებში“ (ლაიფციგი 1929). მისმა წარმოდგენებმა სახელმწიფო კაპიტალიზმისა და კაპიტალიზმის სტადიების შესახებ „განმანათლებლობის დიალექტიკის“ ეკონომიკურ ნაწილში მოახდინა ზეგავლენა. პოლოკი ადორნოსა და ჰორკჰაიმერთან ერთად იმყოფებოდა ემიგრაციაში აშშ-ში და „ინსტიტუტი“ მისი 1951 წელს გერმანიაში აღდგენის შემდეგაც მოღვაწეობდა.

14 *ghost writer*, ინგ. მწერალი-მოჩვენება. სხვა პიროვნების სახელით ან შეკვეთით ნაწარმოების შემქმნელი ფარული ავტორი.

15 *petitio principii*, ლათ. დასაბუთების საფუძვლის გამოყენება, ინგლ. *begging the question*; არის მოჩვენებითი დასაბუთება, რომელშიც მტკიცება საბუთდება ისეთი დებულებებით, რომლებიც წაიძღვარებენ თავად დასაბუთებელი მტკიცების ქვეშარტებას.

15 „სახალხო-რასობრივი“, გერმ. ზედსართავი *völkisch* (სახალხო, ხალხური) კერძოდ გერმანულ ნაციონალსოციალისტურ რასისტულ იდეოლოგიას აღნიშნავს.

18 „ფოლკსვაგენი“ და ‘სპორტის სასახლე’ – ომის შემდგომ, შესაბამისად, დასავლეთ და აღმოსავლეთ გერმანიის სამაგალითო მიღწევები.

20 ფელიქს ვაილის (1898-1975) შესახებ იხ. გამომცემლის სტატია, გვ. 379.

20 ლეო ლიოვენთალი (1900-1993) „სოციალური კვლევის ინსტიტუტის“ წევრი გახდა 1926 წელს ლიტერატურის სოციოლოგიისა და მასობრივი კულტურის სფეროების ექსპერტის სახით. ლიოვენთალი იყო ასევე „სოციალური კვლევის ჟურნალის“ პასუხისმგებელი რედაქტორი. ნაციონალსოციალიზმის გაბატონების შედეგად აშშ-ში ემიგრაციის შემდეგ, იგი მოღვაწეობდა ამერიკის სხვადასხვა უნივერსიტეტში. იხ. Leo Löwenthal, *Schriften in fünf Bänden*, Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1980-1987.

23 *operation*, ინგ. ოპერაცია, მოქმედება.

24 „მეოცნების სიზმრებსა...“ – მიუთითებს კანტის მიერ ემანუელ სვედენბორგის (1688-1772) კრიტიკაზე, „მეოცნების სიზმრები, მეტაფიზიკის სიზმრებით განმარტებული“ (1766).

24 *Idola Theatri*, ლათ. თეატრის კერპები. სერ ფრენსის ბეკონის (1561-1626) „ნოვუმ ორგანუმში“ განსხვავებულია ოთხი ტიპის „კერპი“, რომელიც ეუფლება ადამიანის განსჯას, აფერხებს მის ლოგიკურ აზროვნებას და ჭეშმარიტების უნარს. მათ შორის ერთ-ერთი სახეობა, „თეატრის კერპები“, წარმოშობა ფილოსოფიური დოგმებისა და არგუმენტაციის მცდარი წესების ზეგავლენით.

26 *una scientia univrsalis*, ლათ. ერთიანი უნივერსალური მეცნიერება. თეოლოგიისაგან მკაცრად გამიჯნული „პირველი ფილოსოფია“ ფრენსის ბეკონთან განიხილავს ყველა მეცნიერებისათვის საერთო უმაღლეს კატეგორიებსა და პრინციპებს.

26 *mathesis universalis*, ლათ. უნივერსალური მათემატიკა. მისი იდეა ეკუთვნის რენე დეკარტს (1596-1650). უნივერსალურ მათემატიკას ევალება ახსნას ყველაფერი, რაც ექვემდებარება წესრიგსა და ზომას, როგორც შემეცნების ზოგად საშუალებას, ლოგიკის დედუქციურ მეთოდზე დაყრდნობით.

26 *une idole d'échelle*, ფრანგ. კიბის კერპი.

26 კანონი, გერმ. *der Kanon*, სავალდებულოდ აღიარებულ ნაშრომთა ან მოძღვრებათა ერთობლიობა.

30 *hic et nunc*, ლათ. აქ და ახლა.

37 „*L'un est le tout ... la nature.*“ ფრანგ. „ერთი არის ყველაფერი, ყველაფერი არის ერთში, ბუნება ამარცხებს ბუნებას.“

40 *chronique scandaleuse*, ფრანგ. სკანდალური ქრონიკა, ეპოქისა ან კლასის სკანდალური ან საჭორო ისტორიების კრებული, მაგალითად, 1488 წელს ლუდოვიკო XI-ის საფრანგეთის საზოგადოებრივ ვითარებაზე შექმნილი ნაწარმოები.

47 „*Nos idées vagues ... riche*“, ფრანგ. „შემთხვევითობისა და კვინტესენციის ჩვენი ბუნდოვანი წარმოდგენები ამ გაცილებით უფრო მდიდარი ცნების უფერული გადმონაშთებია“.

52 „იმ მარად იგივეობრივი ... ყველა ჩემს წარმოდგენას“: იხ. Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, Hamburg 1998, B 131 დ.შ.

55 *success or failure*, ინგ. წარმატება ან წარუმატებლობა.

56 „*Conatus sese ... fundamentum*“, ლათ. „თვითგადარჩენა სათნოების უპირველესი და ერთადერთი საფუძველია.“

61 „*Odyssee...*“, ჰომეროსის „ოდისეას“ ციტატები აქ და ქვემოთ გადმოტანილია ორი ქართული თარგმანის მიხედვით, იხ. „ოდისეა“, თარგმ. პ.

ბერაძე, რედ. რ. გორდეზიანი, თბილისი 1979; „ოდისეა“, თარგმ. ზ. კიკნაძე და თ. ჩხენკელი, თბილისი 1986.

71 ლუჩიო ვანინი (1585-1619) – იტალიელი ფილოსოფოსი და თეოლოგი, ინკვიზიციის მიერ მწვალებლად გამოცხადებული ვანინი დანჯევს აუტოდაფეზე.

72 *common sense*, ინგ. სალი აზრი.

73 „*The supreme question ... can be had*“, ინგ. „უპირველესი საკითხი, რაც დღეს ჩვენი თაობის წინაშე დგას, საკითხი, რომლიდანაც ყველა დანარჩენი გამომდინარეობს, არის ის, შევძლებთ თუ არა ტექნოლოგიის გაკონტროლებას ... ვერავინ იქნება დარწმუნებული იმ ფორმულის უტყუარობაში, ამ მიზანს რომ მიგვაღწევენებს. ... უნდა ვისარგებლოთ ყველა ჩვენს ხელთ არსებული რესურსით“.

80 *kradie, etor*, ძვ. ბერძ. გული.

81 *metis*, ძვ. ბერძ. ცბიერი.

81 *nus*, ძვ. ბერძ. სული.

81 *logistikon*, ძვ. ბერძ. გონება.

83 *suum cuique*, ლათ. თითოეულს – თავისი.

84 „*With one exception ... Sacrifice*.“ „ერთი გამონაკლისის გარდა, ... ‘ილიადაც’ და ‘ოდისეაც’ ადამიანის ამაზრზენი მსხვერპლისაგან მთლიანად განმენდილია“.

87 *ver sacrum*, ლათ. წმინდა გაზაფხული.

87 *logos*, ძვ. ბერძ. გონება.

92 *gentleman*, ინგ. კეთილშობილი ვაჟი.

93 *in nuce*, ლათ. სიტყვა-სიტყვით: კაკალში. გამოთქმა ნიშნავს „არსებითად, მოკლედ“.

99 *homo oeconomicus*, ლათ. ეკონომიკური ადამიანი; ეკონომიკური თეორიების ცნება, რომლის თანახმადაც ადამიანის არსი განისაზღვრება კერძო ინტერესით განპირობებული აზროვნებითა და ქმედებით. ტერმინი ჩამოყალიბდა ჯონ სტუარტ მილის (1806-1873) წარმოდგენის კრიტიკისას, რომ ადამიანი მხოლოდ საკუთარი გამდიდრებით დაინტერესებული პიროვნებაა.

100 *nostos*, ძვ. ბერძ. მოგზაურობა, სახლში დაბრუნება. ამ თემას ეხება ჰომეროსის „ოდისეის“ ძირითადი ნაწილი, რომელშიც მთავარი გმირი, ოდისეუსი, სამშობლოში დაბრუნებისკენ მიიღტვის ტროას ომის შემდეგ.

102 „მოხვედრა და ცბიერება...“, გერმ. *verschlagen werden*. (უნებლიეთ) სადღაც მოხვედრა და *verschlagen sein*, ცბიერების თვისება.

118 „*Whatever else is ... Death is*.“ ინგ. „რაც არ უნდა ორიგინალური იყოს სხვა მხრივ ოდისეუსის მითოსი – სიკვდილთან წვევა ორიგინალურია.“

121 *impassibilit *, ფრანგ. გულგრილობა, გულცივობა.

122 *quo usque tandem*, ლათ. „კიდევ რამდენი ხანი (გამოცდი ჩვენს მოთმინებას)?“, ციცერონი.

124 *in nuce*, იხ. შენ. გვ. 93.

125 „სქემატიზმი“, იხ. შენ. გვ. 181.

130 „*ac si questio ... esset*“ ლათ. „ხაზების, სიბრტყეებისა და სხეულების საკითხად“.

132 *team*, ინგ. (სპორტული) გუნდი.

- 135 *ordo*, ლათ. წესრიგი.
- 141 *un instinct général de société*, ფრანგ. საზოგადოების ზოგადი ინსტინქტი.
- 142 *amor intellectualis diaboli*, ლათ. გონების დემონური სიყვარული.
- 143 „*Poenitentia virtus ... impotens est*“, ლათ. „სინანული სულაც არ არის სათნოება. მაშასადამე, ის გონებიდან არ წარმოიშობა; და ვინც ქმედებას ინანიებს, ორმაგად უზადრუკი ან სუსტია.“
- 143 „*terret vulgus, nisi metuat*“, ლათ. თუკი ბრბოს არ ეშინია, ის თავად იქცევა საფრთხედ.
- 144 *pauci beati*, ლათ. მშვენიერების ლიტავრები.
- 146 „...*oser tout dorénavant sans peur*“, ფრანგ. გაბედე, იცხოვრო უშიშრად.
- 150 *powers that be*, ინგ. ძალაუფლება.
- 150 „*quamvis pietatis ... videatur*“, ლათ. თუმცა, ერთი შეხედვით, ის გარკვეული სახის ღვთისმოსაობას გულისხმობს.
- 150 *commiseratio*, ლათ. თანაგრძნობა.
- 150 „*mala et inutilis*“, ლათ. მანკიერი და გამოუსადეგი.
- 150 *virtus*, ლათ. სათნოება.
- 150 *efficiency*, ინგ. ეფექტურობა.
- 152 *ars poetica*, ლათ. პოეტური ხელოვნება, არისტოტელესა და ჰორაციუსის კლასიკური ნაშრომების სახელწოდებაც.
- 154 *just for fun*, ინგ. უბრალოდ გართობის მიზნით. გაზეთების ცნობით, ენი ჰენრი 1940 წელს რამდენიმე საათის განმავლობაში პისტოლეტით ემუქრებოდა და ამცირებდა მამაკაცს, რომელმაც წაიყვანა იგი და მისი თანმხლები სასაქონლოდ, შემდეგ კი მოკლა ის. იხ. *Los Angeles Examiner*; 29.11.1942 (ინგ. თარგმანი).
- 156 ბენცენდრინი – ამფეტანიმისგან შემდგარი ფსიქოსტიმულატორი; მეორე მსოფლიო ომის დროს, მაგალითად, გერმანიის „ვერმახტში“, ფართომასშტაბიანად გამოიყენებოდა ჯარისკაცების დაღლილობის მოსახსნელად და სიფხიზლის გამოსაწვევად.
- 158 *white trash*, ინგ. თეთრი ნაგავი, თეთრკანიანი მუშების აღმნიშვნელი დამამცირებელი გამოთქმა.
- 170 *philosophe mitré*, ფრანგ. მიტრას, კათოლიკური ეპოსკოპოსის თავსაბურვლის, მატარებელი ფილოსოფოსი.
- 171 *absolument interdite*, ფრანგ. სასტიკად აკრძალულია.
- 171 *uniquement les enfants de la patrie*, ფრანგ. მხოლოდ და მხოლოდ მამულიშვილები (არიან).
- 172 *Bibliothèque Nationale*, ფრანგ. (საფრანგეთის) ეროვნული ბიბლიოთეკა.
- 172 *chronique scandaleuse*, იხ. შენ. გვ. 40.
- 172 „*gardez vos frontières ... vous*“, ფრანგ. დაიცავით თქვენი საზღვრები და დარჩით სახლში
- 178 *jam (session)*, ინგ. მუსიკოსების თავყრილობა საიმპროვიზაციოდ, ჩვეულებრივად ჯაზის სფეროში.
- 179 *level*, ინგ. დონე.
- 180 *gadget*, ინგ. მონყობილობა.

180 *conspicuous production*, ინგ. წარმოებაში დახარჯული სახსრების ამკარაობა.

181 *plot*, ინგ. სიუჟეტი.

181 სქემატიზმი – კანტის „წმინდა გონების კრიტიკის“ თანახმად, სქემატიზმი ეწოდება ტრანსცენდენტალური ცნობიერების იმ მოქმედებას, რომელსაც ახორციელებს პროდუქტიული წარმოსახვის უნარი. სქემატიზმში სპონტანური გონება გრძნობადობის მიერ მოწოდებულ მასალას ამ მიწოდების პროცესში წინასწარ აფორმებს გონებისვე ძირეული ცნებების, განსჯის კატეგორიების, შესაბამისად, რათა აკონსტიტუიროს შესაძლო გამოცდილების ობიექტები. იხ. Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, Hamburg 1998, A 137/ B 176 დ.შ.

182 *good sport*, ინგ. გადატ.: კარგი ტიპი.

182 *gag*, ინგ. კომედიანტის სახუმარო ნომერი.

186 ჯიოვანი პიერლუიჯი და პალესტრინა (1514-1529), საეკლესიო მუსიკის განმაახლებელი იტალიელი კომპოზიტორი.

186 *ordo*, იხ. შენიშვნა გვ. 135.

186 *leading lady*, ინგ. წამყვანი (როლის მოთამაშე) ქალი.

188 დერილ ფ. ზენაკი (1902-1979), ამერიკელი კინოპროდიუსერი, „20th Century Pictures“-ის თანადამაარსებელი.

192 ლეონ გომონმა (1864-1946) 1895 წელს დააარსა ფრანგული კინოკომპანია „გომონი“. ძმებმა პათეებმა 1896 დააფუძნეს კინოალჭურვილობის მწარმოებელი კომპანია „პათე“, რომელიც ამზადებდა ფონოგრაფიულ ჩანაწერებსაც. ლეოპოლდ ულმტაინმა 1877 წელს შექმნა იმავე სახელწოდების გერმანული გამოცემლობა. ალფრედ ჰუგენბერგი (1865-1951) იყო გერმანელი მწარმე და პოლიტიკოსი, ნაციონალსოციალისთი, მედიის მსხვილი მესაკუთრე, რომელმაც დაეხმარა ჰიტლერის პარტიას ძალაუფლებაში მოსვლაში.

193 *cultural lag*, ინგ. კულტურული ჩამორჩენილობა.

194 „ჰეის ოფისი“ იყო 1934 წელს ჰოლივუდში მოხალისეობრივი სან-ყისით დაარსებული საცენზურო სააგენტო.

195 მიკი რუნი, მსახიობი, იხ. შენ. გვ. 227.

195 ბეტი ბუპი, მაქს ფლაიშერის მიერ შექმნილი ანიმაციური ფილმების გმირი.

195 *idea, novelty, surprise*, ინგ. იდეა, სიახლე, სიურპრიზი.

196 „კაზინო დე პარი“ არის განსაკუთრებული ფუფუნებით მოწყობილი ცნობილი საკონცერტო დარბაზი პარიზში.

197 არნოლდ შონბერგი (1874-1951) – ავსტრიელი ებრაელი კომპოზიტორი, დაკავშირებული ექსპრესიონისტულ მოძრაობასთან და მოგვიანებით „ვენის მეორე სკოლის“ მთავარი წარმომადგენელი. ნაცისტების პარტიის მიერ მისი მუსიკის „გადაგვარებულ ხელოვნებად“ გამოცხადების შემდეგ, შონბერგმა 1934 წელს თავი შეაფარა ამერიკას. მეტწილად აქ მან ჩამოაყალიბა ატონალური კომპოზიციის ფარგლებში დოდეკაფონიის, თორმეტნოტიანი ტექნიკის წესები, შემოიღო გავითარებადი ვარიაციის ცნება და პირველი თანამედროვე კომპოზიტორი იყო, ვინც შეუდგა კომპოზიციებში მოტივების განვითარებას ცენტრალიზებული მელიოდირი იდეის დომინანტურობის გარეშე. აღორნო 1920-იან წლებში ვენაში სწავ-

ლობდა შიონბერგის წრის ერთ-ერთ მთავარ წევრთან, კომპოზიტორ-თან ალბან ბერგთან, შიონბერგის „ახალ მუსიკას“ კი მიუძღვნა მრავალი ნარკვევი. იხ. განსაკუთრებით „Schönberg und der Fortschritt“, in: Theodor W. Adorno, *Philosophie der neuen Musik* [1958], AGS 12, გვ. 36-126.

კარლ კრაუსი (1874-1936) – ავსტრიელი ებრაელი მწერალი, პუბლიცისტი, სატირიკოსი, პოეტი, დრამატურგი, ენისა და კულტურის კრიტიკოსი. 1899 დაარსებულ ჟურნალ „ჩირადანში“ (*Die Fackel*) 1912 წლიდან გარდაცვალებამდე იყო მისი ერთადერთი ავტორი. აღორძინა განსაკუთრებით ხშირად „ესთეტიკურ თეორიაში“ განიხილავს კრაუსის ნაწარმოებებს, მის ესთეტიკურ-ფილოსოფიურ წარმოდგენასთან „საწყისი არის მიზანი“ კი ის ისევე დაახლოებულია, როგორც ვალტერ ბენიამინი, იხ. ვალტერ ბენიამინი, „ისტორიის ცნების შესახებ“, საგა: თბილისი 2008, გვ. 105.

198 გი ლომბარდო იყო სპეციალური საახალწლო კონცერტების წყალობით ცნობილი დირიჟორი.

200 *novelty song*, ინგ. წარმატებული ჰიტ-სიმღერები კომიკური ელემენტებით.

201 *slapstick comedy*, ინგ. სიტუაციური კომედია.

204 *romance*, ინგ. რომანტიკა.

204 *daring*, ინგ. გაბედული.

205 *fun*, ინგ. მხიარულება, გართობა.

205 *res severa verum gaudium*, ლათ. სენეკა, 32-ე წერილი, წერილები ლუცილიუსს. იხ. *Letters from a Stoic*. trans. Robin Campbell, Harmondsworth 1969. (ინგ. თარგმ.)

207 *escape*, ინგ. გაქცევა, *elopment*, ინგ. გატაცება.

207 *funnies*, ინგ. სასაცილო ამბები; გაზეთის გასართობი სექცია ხუმრობებით და კომიქსებით.

208 *Mrs. Miniver* – საოჯახო რადიოსერიალის, ასევე ფილმის მთავარი გმირი; *Lone Ranger* – ვესტერნის ჟანრის რადიოსერიალის მთავარი გმირი, სიკეთისათვის მებრძოლი მარტოსული კავბოის ტიპი; მოგვიანებით კინოფილმის გმირიც (ინგ. თარგმ.) გი ლომბარდო, იხ. შენ. გვ. 198.

209 *women serial*, ინგ. ქალთა სერიალი.

210 *sales talk*, ინგ. ყიდვა-გაყიდვის, კომივოიაჟორის ენა.

211 *starlet*, ინგ. მცირე ვარსკვლავი.

212 *per aspera ad astra*, ლათ. გამოთქმა: მონდომებით – ვარსკვლავებამდე (მიალწევ).

217 გერმ. Universum Film AG (UFA), 1917 წელს პოტსდამში დაარსებული ეს გერმანული კინოკომპანია 1925 წლიდან თანამშრომლობდა „პარამაუნტისა“ და „მეტრო-გოლდვინ-მაიერის“ ამერიკულ სტუდიებთან, სანამ იგი 1927 წელს აღფრედ ჰუგენბერგმა არ შეისყიდა და 1933 წელს NSDAP-ს გადასცა, რის შემდეგაც იქ ინარმოებოდა ნაციონალსოციალისტური პროპაგანდისტული ფილმები.

217 „*Hans Sonnenstößers Höllenfahrt. Ein heiteres Trauerspiel*“, „ჰანს ზონენშტოსერის მოგზაურობა ჯოჯოხეთში. მხიარული ფანტასმაგორია“, პაულ აპელის 1931 წლის რადიოპიესა, გადამუშავდა 1937 წელს გუსტავ გრუნდგენსის მიერ. (ინგ. თარგმ.)

217 „Life with Father“, „ცხოვრება მამასთან“, პოპულარული ამერიკული საოჯახო რადიოსერიალი კლარენს დეის პეისის მიხედვით. (ინგ. თარგმ.)

218 დეგვედი, კომიქსის „Blondie“ („ქერათმინი“) გმირი.

219 villain, ინგ. არამზადა.

219 დოქტორ გილესპი, ამერიკული დრამატული ფილმი „Calling Dr. Gillespie“ („ვიძახებთ დოქტორ გილესპის“, 1942) გმირი.

222 getting into trouble and out again, ინგ. ჩავარდე გასაჭირში და შემდეგ კვლავ გაექცე მას.

223 „Berlin Alexanderplatz“ ალფრედ დიობლინის 1929 წლის მსხვილი რომანი; „Kleiner Mann - was nun“, („ახლა რაღა, პატარა კაცო“), ჰანს ფალადას 1932 წელს როვოლტის გამომცემლობაში გამოსული რომანი.

225 touch, ინგ. აქ: ხელწერა. ერნსტ ლუბიჩი (1892-1947) გერმანულ-ამერიკელი კინორეჟისორი და მსახიობი.

227 social contact, ინგ. სოციალური კონტაქტი.

227 ვიქტორ მეჭური და მიკი რუნი – ცნობილი კინომსახიობები, გმირისა და ანტიგმირის განსახიურებები.

231 „Mrs. Miniver“, იხ. შენივანა გვ. 208.

231 this concert is brought to you as a public service, ინგ. „ეს კონცერტი მოგენოდებათ საზოგადო მომსახურების სახით“.

235 commercial system, ინგ. კომერციული სისტემა.

237 l'art pour l'art, ფრანგ. ხელოვნება ხელოვნებისათვის.

238 plug, ინგ. ჩართვა; რადიოსადგურებზე შიტების პოპულარობის გაზრდა მათი ხშირი ტრანსლირებით.

239 შავპერანგოსნები ეწოდებოდათ ფაშისტებს, განსაკუთრებით იტალიაში და უსტაშებს – ხორვატიაში.

241 popular song, ინგ. პოპულარული სიმღერები.

241 fad, ინგ. ჟინი.

241 untragbar, გერმ. მიუღებელი.

242 rêverie, ფრანგ. ზმანება. მუსიკალურად: ფანტაზია; ბუნდოვანი, სიზმრისეული ხასიათის ინსტრუმენტული კომპოზიცია.

242 rhapsody, ინგ. რაფსოდია; ერთნაწილიანი მუსიკალური ნაწარმოები ეპიზოდური, მაგრამ ინტეგრირებული ხასიათით, თავისუფალი სტრუქტურით, მკაფიო კონტრასტის მქონე განწყობებით, შეფერილობითა და ტონალობით.

242 memory, ინგ. მეხსიერება.

242 სავარაუდოდ, გერჰარდ ფლეში, გერმანელი პოლიციის მოხელე და SS-ის მეთაური ნორვეგიაში.

243 date, ინგ. პაემანი.

243 personality, ინგ. პიროვნება.

250 აჰსავერი – მარადიული (ასევე: მოხეტიალე) ებრაელი. მე-13 საუკუნის ქრისტიანული ლეგენდების პერსონაჟი, ებრაელი, რომელმაც ჯვარცმულ ქრისტეს დასცინა და ამის გამო, დაწყევლილი, „მარად მოხეტიალედ“ იქცა ქრისტეს მეორედ მოსვლამდე. მინიონი არის ვოლფგანგ ფონ გოეთეს „ვილჰელმ მაისტერის სწავლების წლების“ რომანის პერსონაჟი, მორცხვი მოზარდი გოგონა, ჰომოსექსუალობის განსახიერება.

254 *Schutzjude*, გერმ. დაცვის ქვეშ მყოფი ებრაელი. მე-12-13 საუკუნეების გერმანიის წმინდა რომაულ რაიხში „ებრაელების რეგალიით“, სამეფო პრეროგატიული უფლებით, რაიხში, ჩვეულებრივ, დევნილ ებრაელებს ეძლეოდათ საშუალება, გადასახადის სანაცვლოდ მოქცეულიყვნენ კაიზერის თავდაცვის ქვეშ.

255 *der Jude*, გერმ. „ებრაელი“ მხოლობითში, გერმანულ ანტისემიტურ ტექსტებში, გამოსვლებში, სიტყვებში ტიპიური ებრაელთა დამამაცირებელი სახელი.

257 *proton pseudos*, ძვ. ბერძ. თავდაპირველი შეცდომა.

260 მიმე – ნიბელუნგი მჭედელი რიხარდ ვაგნერის ოპერაში „რაინის ოქრო“, გერმანული გმირი ზიგფრიდის ანტიპოდი. ებრაელობის ანტისემიტური გადმოცემის შესახებ ვაგნერის მუსიკაში, სადაც ზიგფრიდი და მიმე დაპირისპირებულ წყვილებს – სიყვარულ-სიძულელისა და ბუნება-შრომას – გამოხატავენ, იხ. Gerhard Scheit, *Verborgener Staat, lebendiges Geld. Zur Dramaturgie des Antisemitismus*, Freiburg 1999, გვ. 266-276.

261 *haut goût*, ფრანგ. მაღალი გემოვნება.

262 „ცნებაში რეკოგნიცია“, იხ. Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, იქვე, B 103.

266 *principium individuationis*, ლათ. ინდივიდუაციის პრინციპი.

283 იხ. Theodor W. Adorno, „Theorie der Halbbildung“, in: AGS 8, გვ. 93-121.

285 *horror vacui*, ლათ. ცარიელი ადგილების შიში; გულისხმობს თავდაპირველად არისტოტელესთან ჩამოყალიბებულ ჰიპოთეზას („ფიზიკა“, თავი IV, 6-9), რომ ბუნება „უშინდება“ ცარიელ ადგილებს, რის გამოც ისინი აირებითა და სითხეებით ივსება.

286 *ultima ratio*, ლათ. საბოლოო საფუძველი.

290 ჰერმან ალვარდტი – ანტისემიტური პამფლეტების ავტორი, მე-19 საუკუნის ბოლოს რაიხსტაგის დეპუტატი, რომლის გამოსვლებსაც წლების განმავლობაში თან ახლდა სკანდალი და აყალბაყალი. ჰერმან კუნცე ასწავლიდა კადეტების სკოლაში და თავმჯდომარეობდა „გერმანულ სოციალურ პარტიას“, იყო ანტისემიტი დემაგოგი. მისი ზედმეტსახელი (Knüppel: ჯოხი, ხელკეტი) უკავშირდება ხშირ ჩხუბებს მის შეხვედრებზე. (ინგ. თარგმ.)

290 სია, გერმ. *das Ticket*, ინგ. *ticket*, პარტიის კანდიდატების ერთიანი სია ანერტიკის შეერთებული შტატების საარჩევნო სისტემაში.

292 *termini technici*, ლათ. ტექნიკური ტერმინები.

292 *armchair thinking*, ინგ. სავარძლის, მაშასადამე, პრეტენციოზული აზროვნება.

293 *cultural lag*, იხ. შენ. გვ. 193.

294 *homo oeconomicus*, იხ. შენ. გვ. 99.

294 *faux frais*, ფრანგ. გაუთვალისწინებელი საოპერაციო ხარჯები.

302 „კოორდინაცია“, გერმ. *Gleichschaltung*, ერთგვაროვნად ქცევა, კოორდინაცია, სიტყვა-სიტყვით: ერთ ხაზზე, ასევე: ერთ არხზე დაყენება. ნაციონალსოციალისტების მიერ დამკვიდრებული გამოთქმა მათი საშინაო პოლიტიკისათვის 1933 წელს „ძალაუფლების ხელში ჩაგდების“ (*Machtergreifung*) შემდეგ. მის შედეგად, 1934 წლამდე სახელმწიფოსა და

საზოგადოებაში პლურალისტული ცხოვრების ელემენტები აღიკვეცა: განსხვავებული აზრის გამომთქმელი პრესა, პროფესიული კავშირები, ოპოზიციური პარტიები. ასევე, მოხდა საზოგადოებრივი გაერთიანებების უნიფიცირება და „ნაციონალსოციალისტური მუშათა პარტიაზე“ დაქვემდებარება, მაგალითად „ჰიტლერიუგენდის“ (ჰიტლერიული ახალგაზრდობა, მამაკაცებისთვის) და „ბუნდ დოიჩერ მედელის“ (გერმანელ გოგონათა კავშირი) სახით.

302 *statements*, ინგ. განცხადებები.

302 ინგლისის პრემიერ-მინისტრი ნევილ ჩემბერლენი სამჯერ შეხვდა ჰიტლერს 1938 წლის სექტემბერში. მეორე შეხვედრა ჩატარდა ბად გოდესბერგში.

302 *unreasonable*, ინგ. უგუნური.

304 პერსონაჟის ნილაბის (*Charaktermaske*) ცნება კარლ მარქსმა ანტიკური თეატრის სფეროდან გადმოიღო ეკონომიკაში ადამიანთათვის განსაზღვრული როლების აღსანიშნავად. ნილაბი ხაზს უსვამდა პერსონაჟის საკუთარ როლთან ცალსახად დაკავშირებასა და მის ოპონენტთან დაპირისპირებასაც, მაგალითად, ბატონი-ყმა, კაპიტალისტ-მუშა და სხვა. იხ. Karl Marx, *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Bd. 1*, MEW 23, გვ. 91.

305 იხ. *Die chinesische Flöte*, Nachdichtungen von Hans Bethge, Insel-Bücherei 1907, გვ. 17.

305 I am a failure, ინგ. ვერ ვივარგე. And that is that, ინგ. ეს არის და ეს.

312 *Funeral home*, ინგ. დაკრძალვების სახლი.

312 *a pity that daddy lost control*, ინგ. „დასანანია, რომ მამიკომ თავი ვერ შეიკავა“.

312 *Quand même*, ფრანგ. და მაინც.

319 *Soirées de Saint-Petersbourg*, ფრანგ., იხ. ჟოზეფ დე მეტრი, „სანკტ-პეტერბურგის საღამოები“, 1821.

320 *hitchhiker*, ინგ. უფასოდ გზაზე გაჩერებული მანქანით მოგზაური.

320 *le dernier cri*, ფრანგ. უკანასკნელი გამოძახილი.

320 *species*, ლათ. სახეობა.

322 ტროგლოდიტი – პალეოლითის გამოქვაბულის მაცხოვრებელი.

322 *tabula rasa*, ლათ. ცარიელი დაფა.

322 „ფრაზა“: იხ. Karl Marx und Friedrich Engels, *Die deutsche Ideologie*, in: MEW 3, გვ. 34/5.

322 „ეს დაცინვა ... სურდათ“: იხ. Karl Marx und Friedrich Engels, *Die heilige Familie*, in: MEW 2, გვ. 85. (ინგ. თარგმ.)

323 „შემოქმედებითი განვითარება“, იხ. Henri Bergson, *L'Évolution créatrice*, Paris 1907.

324 სოციალისტ ლეონ ბლუმის „სახალხო ფრონტის“ მთავრობამ 1936-37 წლებში გაატარა ფართომასშტაბიანი სოციალური რეფორმები.

327 *le mimétisme*, ფრანგ. მიმიკრია.

329 *Le prix du progrès*, ფრანგ. პროგრესის საფასური.

334 *corpus*, ლათ. სხეული, ცხედარი.

335 *Kalos kagathos*, ძვ. ბერძ. იხ. კალოკაგათია, მშვენიერებისა და სიკეთის ერთიანობა.

339 „აზრები და მოგონებები“: *Gedanken und Erinnerungen*, გერმანიის

კანცლერის, ოტო ფონ ბისმარკის, ავტობიოგრაფია, 1890.

350 „ჩაპლინის ფილმი“: *The Great Dictator* (1940, „დიდი დიქტატორი“).

358 „...ჭეშმარიტება არის მთელი“: იხ. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Die Phänomenologie des Geistes*, Hamburg 2006, გვ. 15.

358 *social work*, ინგ. სოციალური შრომა.

358 *Christian Science*, ინგ. ქრისტიანული მეცნიერება. მერი ბეიკერ ედის მიერ მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში ბიბლიის საფუძველზე ჩამოყალიბებული რელიგიური მოძღვრება და მკურნალობის პრაქტიკა.

359 *odds*, ინგ. ეგზოტიკური არსებები.

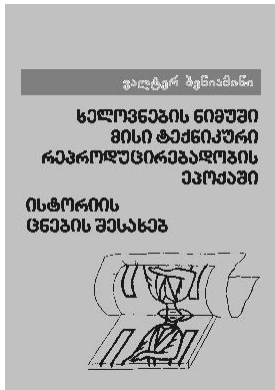
364 *façon de parler*. ფრანგ. საუბრის მანერა.

365 კარლ ფონ ოსიეცკი (1889-1938), – გერმანელი პაციფისტი და 1935 წლის ნობელის მშვიდობის პრემიის ლაურეატი. ოსიეცკი გაასამართლეს სამშობლოს ღალატისა და შპიონაჟის გამო 1931 წელს მას შემდეგ, რაც მან გამოაქვეყნა ბრალდება, რომ გერმანია ფარულად არღვევდა ვერსალის ზავის პირობებს საჰაერო ძალების აღდგენით. 1933 წელს ოსიეცკი მოხვდა საკონცენტრაციო ბანაკში.

დევი დუმბაძე

სა.გა.ს სსვა გამოცემები:

ვალტერ ბენიამინი – ხელოვნების ნიმუში

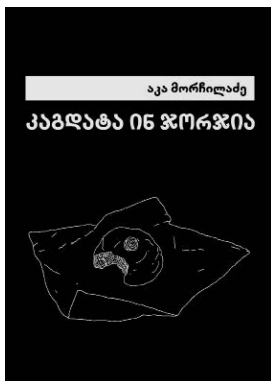


მკითხველს პირველად ეძლევა საშუალება გაეცნოს ქართულ ენაზე ცნობილი ფილოსოფოსისა და კულტურის მკვლევრის, ვალტერ ბენიამინის (1892-1940), ორ ნაშრომს: »ხელოვნების ნიმუში მისი ტექნიკური რეპროდუცირებადობის ეპოქაში« (1935-36) და »ისტორიის ცნების შესახებ« (1940).

პირველი წერილი ხელოვნების ნიმუშის »აურის« დაკარგვის ახსნას გვთავაზობს. მან განსაკუთრებული აქტუალურობა შეიძინა 60-იან წლებში, როცა იქცა მოწოდებად, ხელოვნება გამოეყენებინათ სოციალურ-პოლიტიკური ემანსიპაციის მიზნით. თეზისები »ისტორიის ცნების შესახებ« აჯამებს ავტორის თანამედროვე პრიოდის ბჭობას ისტორიული მატერიალიზმის დანიშნულებაზე.

აკა მორჩილაძე –

კაგდატა ინ ჯორჯია



ცალკე გამოცემის სახით პირველად იბეჭდება თანამედროვე ქართველი მწერლის, აკა მორჩილაძის, ესეისტური ტექსტები: »კაგდატა ინ ჯორჯია« (2008) და »პირადი ენციკლოპედია« (2007).

ჰანს ბელერი – კინომონტაჟის ასპექტები

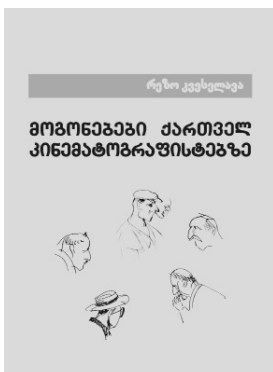


დასავლეთში ფართოდ გავრცელებული, შესავალი ხასიათის მქონე კინოსამონტაჟო სახელმძღვანელო ტექსტი, სადაც გაანალიზებულია აქტუალური სამონტაჟო მოდელები, ცნებები და რეჟისორთა სპეციფიკური სტილები: ეიზენშტეინი, ბუნუელი, ჰიჩკოკი, გოდარი, ტარკოვსკი, კუბრიკი, ჯარმუში და სხვა.

გამოცემას ახლავს კინო-სამონტაჟო ცნებების განმარტებითი ლექსიკონი; კადრის სიდიდეთა მაჩვენებელი და 180 გრადუსის პრინციპის ამსახველი სქემები.

რეზო კვესელავა – მოგონებები ქართულ კინემატოგრაფისტებზე

ქართველი კინოდრამატურგის რეზო კვესელავას სამემუარო წერილების კრებულში »მოგონებები ქართველ კინემატოგრაფისტებზე« ავტორი იხსენებს: თენგიზ აბულაძეს, აკაკი ბაქრაძეს, სულიკო ჟღენტს, მიხეილ კვესელავას, მიხეილ კობახიძეს, კოტე მიქაბერიძეს, ალექსანდრე რეზვიაშვილს, სერგო ფარაჯანოვს, ოთარ იოსელიანს, დორე ხინთიბიძესა და სხვებს.



გამოცემაში წარმოდგენილია ქართველ კინემატოგრაფისტთა უნიკალური ფოტოები ავტორის პირადი არქივიდან და კინოსტუდია »ქართული ფილმის« ორასამდე თანამშრომლის მოკლე ბიოგრაფიული მონაცემები.

ფსიქიატრიასთან გამოცდილების მქონე პირთა გერმანული ასოციაცია – რჩევები და ხერხები – როგორ ვმართოთ »შეშლილ-ობა«?



»მეგზური« განკუთვნილია ფსიქიატრიასთან გამოცდილების მქონე ადამიანებისა და მათი ახლობლებისათვის, რომლებიც კრიზისის დროს და მის შემდეგ მხარში უდგანან ამ პიროვნებებს. აქ მოცემული რჩევები საშუალებას გვაძლევს ინდივიდუალურად და შინაურულად მოვეკიდოთ ამ მდგომარეობას; გვეხმარება, შეძლებისდაგვარად ფსიქოტროპული წამლების გარეშე, ორგანიზმისადმი ზიანის მიყენების გვერდის ავლით, მოვლენების მართვასა და მყუდროებისა და

სტაბილურობის მოპოვებაში.

ტექსტს ახლავს ფსიქიატრ თემური იოსებაძის ბოლოსიტყვაობა და დამხმარე ორგანიზაციათა საკონტაქტო ინფორმაცია.

სა.გა.ს წიგნის ქურდი – ქურდი არ არისო!